

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԳՅԱ. 39-8
Տ-46 Հարգարքության մասին
1005-10

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

ԴԱՍԱԳԻՐՔ ԸՆԹԵՐՅԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՒՐՔ

Երրորդ տարուայ ուսուցման նիւթը Հայոց վեզուի
դասաւանդութեան ժամանակ

ՏԱՄՆԵԽԻՆԴԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՃԽԱՏԱՍԻՐԵՑ

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՏԵՇ-ՂԵԽՈՆԴԵԱՆ

Գիշեն է 50 կու.

ԹԻՖԼԻՍ
Արագատիպ ՄՆ. Մարտիրոսեանցի
ՊՈՒԺԿԻՆԵԱՆ ՓՈՎՈՑ ՏՈՒՆ № 12

1905

ԴՐԱ ԳՐԻ ՊՐԵՄԻ ԿԱԿԱՎԱՆ
ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԻԿ ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

7 NOV 2013

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 25 Августа 1904 г.

69261-68

ՏԱՄՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵՍՆ ՑԱՌԱՋԱԲԱՆԻՑ

«Մայրենի Լեզուի» III տարին կաղմուած է եղել այն ժամանակ, երբ չայոց ուսումնաբանները դեռ ևս գոյութիւն ունեին: Այդ ուսումնաբանները փակուելուց յետոյ չայերէն լեզուի դասաւանդութեան շրջանը պէտք է շօշափելի կերպով սեղմուէր: հետեաբար զրքիս ծաւան էլ պէտք է փոփոխութեան ենթարկուէր: Բայց մի կողմից չայոց դպրանոցների գոյութիւնը, միւս կողմից այն անհերքելի ճշմարտութիւնը, որ շատից աւելի հնաբարոր է քիչն ընտրել և մատակարարել, քան թէ քշից—բոլորը, ինձ թելաղբում էին, զրքիս ծաւալը նոյնութեամբ թողելով, միմիայն նիւթերի ու համբագրութեան կողմից մշակել սորան:

Սակայն այս անգամ մենք դուրս ենք ձգել մեր զրքից այն բոլոր յօդուածները, որոնք քիչ թէ շատ մասնագիտական կերպարանք ունեին... Սորա փոխարէն մենք, որպէս փորձ, զրքիս առաջին շրջանի մի քանի յօդուածների մօտ դրել ենք զարժութիւններ, որոնց հետեղութեամբ իւրաքանչիւր ուսուցիչ կարող է նմանօրինակ զարժութիւններ կազմել մնացած յօդուածների համար: Մեր առաջարկած զարժութիւնները սահմանափակ են. մենք բացատրում ենք միայն դբժուարին բառերը և տալիս ենք սովորական մի քանի գիտելիքներ... Այդպէս շարունակելով, ինչպէս մենք սկսել ենք, լեզուի ուսուցիչը անզգալի կերպով աւանդած կըլինի իւր սաներին քերականական գրիւաւոր գիտելիքները, այնպէս որ դասագիրը (քերականութիւնը) պէտք կըլինի միմիայն կըկնութիւնների համար:

«Մայրենի Լեզուի» III տարին բաղկացած է չորս բաժանմունքից (հատուածից): Դպրոցական տարրուայ սկզբի համար, երբ մանուկներն աւելի թոյլ են լեզուի մէջ, մենք տալիս ենք բացառապէս պատմողական յօդուածներ: Հետեւալ բաժանմունքներում նիւթերը պատմողականից կամաց-կամաց անցնում են նկարագրականի, այսինքն աւելի բարգում են. բայց այդ ժամանակ աշակերտներն էլ լեզուի մէջ աւելի ուժեղ պիտի լինին և ընթերցանութեան մէջ աւելի վարժ: Մենք

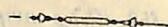
կարծում ենք, թէ այդպիսով կարողացել ենք պահպանել մանկավարժական այն խորիմաստ սկզբունքը, որ պահանջում է միշտ հետևողութեամբ ընթանալ՝ հեշտից դէպի դժուարը, պարզից դէպի բարդը...

Եւ որովհետեւ չայց լեզուի նրբութիւններն ու ոճերի հարադատութիւնը պահպանուել են առաւելապէս բանաստեղծական գրութիւնների մէջ, մենք աշխատել ենք ամեն մի արձակ յօդուածից յետոյ դնել նրան քիչ թէ շատ համապատասխան մի բանաստեղծական գրութիւն։ Թարգմանական բանաստեղծութիւններից նախապատւութիւնը տուել ենք Կրիլովի առակներին, որոնք այնքան խորիմաստ են բովանդակութեամբ և անշափ նիւթ կարող են մատակարարել ուսուցչին։

«Մայրենի լեզուի» ներկայ տպագրութիւնը նախընթացի համեմատութեամբ ոչինչ փոփոխութիւն չի կրել. միակ տարբերութիւնն այն է, որ վերջին (չորրորդ) հատուածին աւելացած է «Սասունցի Դաւիթը», որի հէնքը առնուած է մեր բանաւոր գրականութիւնից, իսկ հիւսուածքը ամբողջապէս մեղ է պատկանում։

Նիկողայոս Տէր-Ղետնղեան

1903 թ. յուլիսի 30-ին. Թիֆլիս։

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՀԱՏՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

ՊԵՏՄԱՂԱԿԵՆ ՅՈՒԹԻԾՆԵՐ ԵԻ ՆՐԵՆՑ ՀՅՄԵՊԵՏԵԽՈԽԵՆ
ՀՅՓԲԵՐՑԿԵՆ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

* * 1. ՏԱՆԻՑ ԴԵՊԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ

Արամը մի ութ տարեկան տղայ էր։ Ծնողներն ուղարկում էին նրան ուսումնարան։ Մի առաւօտ, ուսումնարան գնալիս, նա միտքը փոխեց. չէր ուզում գասի գնալ. կամենում էր խաղալ։ Օրը գեղեցիկ էր. արեգակը փայլում էր և տաքացնում։ Թռչուններն անուշիկ երգում էին։ Շուրջը նայեց Արամը, բայց մարդ չտեսաւ. կանաչ հովտի վրայ իւր հասակակիցներից ոչ ոք չկար։ Արամը մօտեցաւ մեղրաճանճին, որ թռչկոտում էր ծաղկից ծաղկի։ — «Սիրուն մեղու, ասաց մանուկը. Եկ միքիչ խանք։»

— Զեմ կարող, պատասխանեց մեղուն. Ես մեղը եմ ժողովում ծաղկիկներից։

Արամը մի քանի քայլ առաջ գնաց: Շունը ուրախ-
ուրախ կազվըում էր հօտի շուրջը:

— «Շնիկ, Եկ միքիչ խաղանք»:

— Ժամանակ չունիմ. ես պահպանում եմ իմ տիրոջ
ապրանքը, որ գայլը չյափշտակէ կամ գողը չդողմնայ:

Երեխան առաջ անցաւ և տեսաւ մի փոքրիկ թըռ-
չուն: — «Ոիրուն թուչուն, միքիչ խաղանք, ուրախանանք
միասին»:

— Ես տխուր չեմ, որովհետեւ գործ եմ շինում. ես
գեռ պէտք է մամուռ, խոտ, բուրդ հաւաքեմ և բուն շի-
նեմ իմ ապագայ ձագուկներիս համար:

Արամն սկսեց ձանձրանալ. ոչ ոք չէր կամենում խա-
ղալ նրա հետ: Նա մօտ վազեց առուակին, որ հոսում էր
հովտի միջով, նայեց նրա կարկաչուն ալիքներին և ասաց.

— «Ինչպէս տեսնում եմ, միայն դու ես, որ գործ
չունիս անելու. ուրեմն Եկ միքիչ խաղանք ես և դու»:

Մէջքն ուրցը առուակը և բարկացած պատաս-
խանեց.

— Ո՞վ չունի գործ. ծնյլ, ծնյլ տղայ. չես տեսնում,
որ ես զիշեր ու ցերեկ աշխատում եմ: Ո՞վ է ջուր տալիս
կենդանիներին ու բոյսերին. ով է լուանում կտաւիքը.
ով է պտտացնում ջրաղացի անիւները. ով է հանգցնում
հրդենները, եթէ ոչ ես: Տեսնում ես՝ ես մի բոպէ էլ հան-
գըստութիւն չունիմ. ուրեմն ձեռք վեր առ ինձանից և
գնա գործիդ:

Արամն ամաչեց և շտապով գնաց ուսումնարան:

Բառեր՝ հովիտ—долина. հօտ—ոչխարների խումբ, ստадо.
մեղը, մեղու, մեղրամանճ—պчела. մեղուանոց—пасека. մամուռ—мохъ.
ապագայ—որ յետոյ պիտի գայ, բուցված. յափշտակել—խլել, փափ-
ցնել, ոխитить. ձանձրանալ—скучать, томиться. առուակ—ручеекъ.
հոսում էր—протекалъ. կարկաչուն—журчашъ, կարկաչիւն—жур-

չափie. ալիքներ—волны. կտաւիք—սպիտակեղէն, լուացք, ճելъе.
հրդեհ—пожаръ.

Ուղղագրութիւն՝ վանկեցէք առաջին երկու նախադասութիւն-
ների բառերը. ուր ոք հարկաւոր է՝ և աւելացրէք: Վանկի հիմքը
ձայնաւոր տառն է, բաղաձայն տառերը, վանկելիս, կաշում են նա-
խորդ կամ յաջորդ ձայնաւորին:

Տողադրածի ժամանակ միշտ պէտք է ամբողջ վանկ անցկացնել:
ու, եթէ մենակ է, առանձին վանկ է կաղմում, իսկ եթէ մօտը ուրիշ
ձայնաւոր ունի, կցում է այդ ձայնաւորին և նրա հետ միասին մի
վանկ է կաղմում մեղու, մեղուական. ա-ու, ա-ուակ:

Վանկելիս, ուրեմն և տողադրածի ժամանակ, յ տառը իր մօ-
տիկ ձայնաւորից չի կարելի բաժանել՝ չայ-առ-տան և ոչ չա-յաս-տան:

Գործողութիւն ցոյց տուող բառերում ցնել վերջաւորութիւնը
միշտ վանկելու էք անբաժան՝ կար-դա-ցնել և ոչ կար-դաց-նել:

Ն և ը տառերը բառի վերջում հարկան բաղաձայնի հետ առան-
ձին վանկ են կաղմում ձեռք—ձեռն. ծունկ—ծունը:

† 2. Թ Ռ Զ Ն Ի Կ Ն Ե Ր

Շատ էի սիրում մանուկ հասակում
ես թուչունների սիրուն ձագերին,
եւ որսում էի նոցա մեր այգում
կանաչ, ցօղապատ թըռիքի միջին:

Ես հիւսում էի անխոնջ եռանդով
Փափուկ մամուռից քընքուշիկ բըներ.
Հոգս էի տանում կարեկից սըրտով
Մերկ ճուտիկներին ցերեկ ու գիշեր:

Բայց ահա նոքա թևաւորուեցան
Եւ ազատ օգում ճախրել են ուզում.
Ես բաց եմ անում դուռն ու պատուհան,
Որ ուրախ թըռչեն, վըխտան թըռիքում:

Թըռչնւմ են նորա, երգում, ճըլվըլում.

Անհուն ցընծութեամբ լըցւում է հոգիս:

Եւ նորից նոցա ես յետ եմ կանչում.

Նորա գալիս են — ունկընդիր խօսքիս:

Բառեր՝ որս — հորս, օհուա. որսալ — հորս անել. ցող — շաղրօսա. ցողապատ — ցողով ծածկուած. հիւս — հիւսուածք, ոլետեն. հիւս — ծամ, օհուա. հիւսել — պլետած, զալետած. հիւսն — զուրգարդուունիկ. անխոնջ — առանց յոպնելու. անխոնջ եւանդով — անհատնում, անսպառ եւանդով, ունտօնում ունտօնում. ճախրել — պտըտել, թուչել օդի մէջ. ճախրակ — բլուէ, որակ. ան-հուն — անտակ, անշափ. հուն — տակ, յատակ, ջրի ընթացքի տեղը, բայց. կարեկից սրտով — ցաւակցելով, մեղքանալով. մերկ — ակլոր. վխտալ — հասնելունին — ականջ. ունկնդիր — ուշադիր, ականջ դնող, լսող. ցնծութիւն — ուրախութիւն, բայց.

Ուղագրութիւն՝ «Ես սիրում էի թուունի ծագերին» փոխոնակ «Ճապեր» կամ «Ճապերը»: Ես մորթեցի մի հաւ. ես հաւ մորթեցի և ես մորթեցի հաւը, բայց ոչ՝ հաւին: — Մարդկանց յատուկ և հասարակ անունները, որոշեալ յօդով, հայցական հոլովում նման են լինում տրականին. մնացած գոյական անունների հայցականը նման է ուղղականին:

Հափաբերական գրուածքների մէջ, վանկերի հաշիւը պահելու և ներդաշնակ կարդալու համար, ը ճայնաւորը սովորապէս գրում է այնտեղ, ուր նա առանձին վանկ է կազմում՝ «քընքուշիկ ըըներ». «Որ ուրախ թըռչեն, վըխտան թըփերում»:

3. Ա Ր Մ Ի Ն Ե

Արմինէն հինգ տարեկան մի աղջիկ էր, երբ մեքենան կտրեց նրա աջ թեր: Մանկիկը շատ հեծեց, լաց եղաւ, շատ ցաւ քաշեց ու արցունք թափեց: Բայց Աստուած խղճաց նրան. գտնուեցան բարի մարդիկ, սպեղանի շինեցին և վէրքը կապեցին:

Անցան օրեր: Արմինէն մեծացաւ: Նա ամեն առաւօտ ուսումնարան: Էր գնում: Որպէս ուշադիր մանուկ՝ նա ոչ

միայն լաւ կարգում էր, այլև գեղեցիկ զրում էր ձախ ձեռքով: Վարժապետները շատ էին սիրում նրան և պարզ ու նշան էին տալիս:

Մի օր թագաւորի ամուսինը, որ մի բարի կին էր, գիւղի միջից անցած ժամին, կանգ առաւ և գիւղապետին խնդրեց, որ մի փոքրիկ, բայց խելացի աշակերտ բերեն իւր առաջ: Մարդ դրկեցին, Արմինէին բերին վարժարանից:

Աղջիկը թևազուրկ, բայց ուրախ ու համարձակ եկաւ կանգնեց թագուհու առաջ: Ազնիւ Տիկնոջ աչքերը լցուեցան. նա գգուանքով առաւ նրան իւր գիրկը, համբուրեց և ասաց. «Աղջիկս, գոհ եմ, որ գու այդպէս լաւ գըրում ես ու կարգում. գրա փոխարէն կամենում եմ վարձարել քեզ. ասա, ի՞նչ տամ քեզ՝ մի նոր գիրք, հագուստ, թէ խաղալիք. գուցէ գու կամենում ես, որ ես քեզ համար շաքարեղէն ուղարկեմ, կամ օդեր ու զգըդեր ընծայեմ... Շիտակն ասա, մի վախենար. ի՞նչ որ խնդրես, պիտի տամ»:

Արմինէն, որի սիրար լցուած էր ուրախութիւնից, բայց արաւ բերանը և խնդրութեամբ կանչեց. «Մի թիւ տուէք ինձ, Տիկին»:

Բառեր՝ Արմինէ — հայուհի, արյանկ. հեծել — հառաշել, մըլկտալ, տօնած. արցունք — արտասունք, ուշացիւնի — ճար, մահաւամ, պլատիր. վերք — խոց, եարայ, բանա. կանգ առնել — օշանութեած. թևազուրկ — թեր, կռնից գրկուած. աչքերը լցուեցան — արտասունք. գգուել — փայփայել, լաշեալ. շիտակ — ուղիղ, նշմարիտ. շիտակն ասա — ուղիղն ասա. շիտակ խօսք, շիտակ մարդ — աղինի խօսք, աղինի մարդ. խնդրութեամբ — բայց. գիւղապետ — ստարշինա.

Ուղագրութիւն՝ Արմինէ, Գայանէ, Հովհաննէ. Արմենուհի տիլուհի և Տիրուհի, Վարդուհի, աշակերտուհի. Պերճանոյշ, Հայկանոյշ, Սիրանոյշ. Սանդուխտ, Հայկանդուխտ. Վերջայար մասնիկ-

ները՝ է, ունի անոյշ, դուխտ—միակ իդականակերտ մասնիկներն են չայոց լեզուի մէջ:

Հայոց լեզուն առարկայի սեռը ցոյց տուող վերջաւորութիւններ շունի. գոյական անունների սեռը մեր լեզուի մէջ իմացւում է բառի ներքին նշանակութեամբ:

4. ՄԱՆԿԱՆԸ

Ուրախութիւն քեզ անսպակաս,
Ով դու մանուկ սիրելի.
Ծլիս, ծաղկիս ու ծերանաս,
Տալով պտուղ արժանի:

Որպէս ծաղկի, մանուկ, քաղցր ես,
Եւ շնորհագեղ որպէս օր.
Մանուկ—մանուկ, ինձ չըխարես,
Միշտ կաց այդպէս լուսաւոր:

Նայիր վերե, տես, ի՞նչ սիրուն
Այնտեղ, փայլում են աստղեր,
Եւ անթիւ են, և շողշողուն,
Որպէս երկու քո աչեր:

Այնտեղ, հնգեակ, բնակւում է
Մեր սուրբ Հայրը երկնքի,
Նա է, որ մեզ ուղարկում է
Եւ կեանք, և սէր, և հոգի:

Բառեր՝ շնորհագեղ—շնորհքով ու գեղեցիկ. ծիլ—օտքաչք, ոబքք. ծլիս, ծաղկիս—աճես ու զօրանաս. տալ պտուղ արժանի—արժանաւոր ու բարի պտուղ տալ, լաւ մարդ դառնալ: Հայրը երկնքի՝

երկնաւոր Հայրը. և կեանք, և սէր, և հոգի—կեանք էլ, սէր էլ, հոգի էլ:

Ուղղագրութիւն՝ «Արպէս երկու քո աշեր»: Երկուաչք, երեք մշակ, չորս աշակերտ. երկու սիրուն աչեր, երեք աշխատաւոր մշակներ, չորս քաղցրաբարոյ աշակերտներ:

Թուական որոշողների մօտ որոշեալը միշտ զբւում է եղակի. բայց եթէ թուական որոշողից զատ առարկան ունի և մի որակական կամ այլ որոշող, ապա որոշեալը գործ է ածւում յօդնակի:

Երկնքի Հայր.—Երկնաւոր Հայր, քարի տուն—քարէ տուն. հիւսիսի բնակիչ.—հիւսիսային բնակիչ:—Գոյական անունների սեռական հուովը գործ է ածւում յարաբերական ածականի տեղ.

5. ՄԱՅՐ ԵՒ ՈՐԴԻ

Մայրը մի փոքրիկ որդի ունէր: Նա այնպէս գեղեցիկ էր և այնքան խելօք, որ տեսնողն ակամայ պէտք է սիրէր նրան: Միանգամ մանուկը հիւանդացաւ և Աստուած նրան իւր մօտ կանչեց: Խեղճ մայրը մնաց անմիխթար և օր ու գիշեր լալիս էր: Միքանի ժամանակ անցած՝ մանուկը գիշերը երկեցաւ մօրը: Մայրը արտասուք էր թափում, մանուկն էր լաց էր լինում: Եւ որովհետեւ մայրը չէր դադարում լաց լինելուց, մի գիշեր մանուկը երկեցաւ մօրը, սպիտակ շապիկ հագին, նստեց նրա ոսների մօտ և ասաց.

— «Մայրիկ, էլ լաց մի՛ լինիր, թէ չէ ես դագաղումս չեմ կարողանում հանգիստ մնալ. քո արտասուքներից իս շապիկս թաց է լինում բոլորովին»:

Մայրը մեղքացաւ որդուն և լաց չեղաւ: Միւս գիշեր մանուկը դարձեալ երկեցաւ մօրը, ձեռին մի ձրագ, և ասաց.

— «Տեսնում ես, մայրիկ, շապիկս չորացել է և ես գերեզմանիս մէջ հանգիստ եմ»:

Այնունետեւ մայրը Աստուծուն յանձնեց իւր վիշտը,

համբերութեամբ ու անխռով տարաւ իւր ցաւը. իսկ մա-
նուկն այլ ևս չերկեցաւ նրան, այլ հանգիստ ննջում էր
հողէ անկողնու մէջ:

Բառեր՝ ակամայ—չուզելով, невольно. դադաղ—гробъ. մեղա-
նալ—խղճալ, сжалиться. ճրագ—свѣча. վիշտ—հոզս, ցաւ, скорбъ.
горе. անխոռվ—անտրասնջ, безропотно. ննջում էր—քնում էր,
спалъ. ննջում էր—дремалъ.

Ուղղագրութիւնն՝ Խելօք, առօք-փառօք, իրօք, արդեօք, կարծեօք, զործօն—ճելեց. կտրօն—կոսոն. թերժօն—ֆելետօն օ և ո տառերի զործածութիւնը՝
ա) Օը, որ, ոզ, ող, ոսկի, որդի, օզակ, օմօրոց, օձ, որձ, օդ, որդ:
բ) Ռվ (կարդա՞ օվ), ովկիանոս, ովազիս, ովսաննայ:
գ) Յետոյ, երեկոյ և ոչ յետօ, երեկօ:
դ) Կարոյ—Կարոյի, Հասոյ—Հասոյի և ոչ Հասօի:
ե) Հօտ, հոտ, հօր, հոր, մօր (մալինա).
Բառի սկզբում օ և ո տառերը պահում են իրանց հնչիւնը:—Վատառից առաջ ո կորցնում է իւր հնչիւնը:—Բառի վերջում օ չի պրում — Բառի մէջը ո և օ տառերը միապէս օ են կարդացում:

+ + 6. « 2 y l l t s y l k u .

Իմ նանը, որդիք, մի շատ լաւ կին էր.
Ժամ ու պատարագ նա շատ կըսիրէր.
Թէ արթնանալուց, թէ քուն մըտնելուց՝
Ինձ համար նա միշտ աղօթքներ կ'անէր.
Ինձ էլ աղօթքի իւր հետ կըսանէր.
Ու թէ պատահէր՝ հիւանդանայի,
Կամ անակնկալ փորձանքի դայի,
Նա, գորովալից ոգեորութեամբ,
Կըրծքին փարելով, միշտ կըհարցընէր.
— «Ասա, զաւակս, ի՞նչըդ կըցաւի,
Ասա, դէ՛, նանը քո չարրդ տանի»:

Իմ խեղճ նանիկը իւր ամբողջ կեանքում
«Չարըս էր տանում», չէի հասկանում.
Այս, իմ մայրիկը, սիրուն մանուկներ,
Այնքան բարի էր, այնքան անձնըւէր,
Որ վերջը, իրաւ, իմ «չարը տարաւ»,
Սիրած զաւակին որբ, մեսակ թողաւ:

Вашнебръ, аնшакнкшл—аңиպшаскль, կերպով, неожиданно. фур-
ձանք—փորձութիւն, անբաղաւթիւն, испытание, несчастный слу-
чай. կրծքին փարելով—կրծքին սեղմելով, զիրկն առնելով. անձնուէր
—անձնանուէր, անձը նուիրած, վլուխ յետ դրած—преданный, са-
моотверженный. գորովալից—умилительный.

«**շարըդ տանեմ, ցալըդ տանեմ»—ամենայն շար բան, ամենայն ցաւ ու նեղութիւն, որ քեզ է վիճակուած, թող ինձ գայ, ինձ պատահի. թնդ ես տանջուիմ քո փոխանակի:**

Ուղղագրութիւն՝ «Կըսիրէր, կըտանէր, կ'անէր»—փոխանակ՝ սիրում էր, անում էր, տանում էր. կըցաւի—փոխանակ՝ ցաւում է:
«Թէ արթնանալուց, թէ քուն մտնելուց»—փոխանակ՝ արթնալիս, քուն մտնելիս:

+ 7. ՓԲԻԴՐԻԿՈՍ ԹԱԳԱԽՈՐԻ ՍՊԱՍԱՀՈՐԾ

Պրուսիայի Փրիվրիկոս թագաւորը իւր սենեակի մէջ
սաստիկ զբաղուած էր. նա քաշեց զանզը, բայց սպասա-
որը չերևեցաւ: Թագաւորը վերկացաւ, դուռը բաց արաւ
և տեսաւ, որ սպասաւորը տախտի վրայ ընկած՝ քնած
է: Մօտ գնաց, որ զարթեցնէ: Այդ միջոցին աչքովն ըն-
լաւ մի նամակ, որ սպասաւորի գրպանից կիսով չափ
լուրս էր ընկած: Թագաւորը մեղմօրէն դուրս հանեց
Դուզիթը, որ իմանայ թէ մէջն ինչ կայ գրած: Նամակումն
սառւած էր.

«Իսմ անդին որդի, անչափ շնորհակալ եմ, որ այս ան-

գամ էլ չուշացրիր ուղարկել ինձ քո ամսականի կէսը.
ուռ քո ծնողասիրութեամբ քաղցրացնում ես մօրդ ծերու-
թեան օրերը. հաստատ յոյս ունեցիր, որ Աստուած դրա
փոխարէն պիտի օրհնէ քո կեանքը»:

Նամակը կարդալուց յետոյ, թագաւորը ոսկով լցրեց
մի քսակ և նամակի հետ դրեց սպասաւորի զրպանը. ապա
դարձաւ իւր սենեակը և աւելի սաստիկ հնչեցրեց զանգա-
կը: Սպասաւորը գարթնեց ու ներս վագեց:

«Լաւ էիր քնել», նկատեց թագաւորը:
Սպասաւորը կամենում էր իրան արդարացնել. շփոթ-
ման մէջ ձեռքը տարաւ զրպանը և անգիտակցարար դուրս
հանեց քսակը: Ոսկիները տեսնելուն պէս՝ գոյնը թռաւ:
—Տէր արքայ, ասաց սպասաւորը, թագաւորի ոտներն
ընկնելով. չգիտեմ ով է դրել զրպանումս ոսկով լիքը
քսակը. երկի մահս են կամենում:

«Բարեկամ, պատասխանեց թագաւորը. Աստուած շատ
անգամ իւր բարիքը հասցնում է մեզ, երբ մենք քնած ենք
լինում: Առ այդ քսակը, ուղարկիր մօրդ, ողջունիր իմ
կողմից և ասա, որ անհոգ լինի. այսուհետև ես պէտք է
խնամք տանեմ նրան: Իսկ դու, սիրելիս, վստահ եղիր, որ
ինձ մօտ բաղդաւոր պիտի լինիս»:

Բառեր՝ սպաս—ըստ, կերակուր. սպաս—ծառայութիւն, սպասա-
ւոր—ծառայ. զրպան—ջէպ, քարման. անգիտակցարար—առանց զգա-
լու, բեզօնատելիո. արքայ—թագաւոր. չուշացրիր ուղարկել—ծամա-
նակին ուղարկցիր. մեղմօրէն զարթեցրեց—կամացուկ զարթեցրեց:

Ուղղագրութիւն՝ մեղմօրէն, մարդկօրէն, քաջօրէն... Արիապէս,
մեծապէս, այսպէս, այդպէս, այնպէս... Յովհաննէս, Վլթանէս. Արիս-
տակէս... Արէլ, նաթանայէլ, իսրայէլ, էմանուէլ... Գայէն, Ռուրէն,
Քարկէն, Սուրէն... գիննէտ, հացաւէտ, ծաղկաւէտ, մրգաւէտ... Քա-
րեղէն, փայտեղէն, հողեղէն, մսեղէն... չայերէն, տաճկերէն, ուու-

սերէն, պարսկերէն... Թաղընկէց, գահընկէց, պատւընկէց, շանթըն-
կէց... Ֆրօննէք, տնօրինէք, երքէք, բերքէք, տարքէք...

Վերայիշեալ վերջայար մասնիկները դիտեցէք. նոքա միշտ և
ամենայն տեղ էով պիտի զրուին:

8. Ո Ր Բ Ի Կ

Մերկ ու թուլակաղմ եկար այս աշխարհ,
Եւ մօրդ զրկում կառնէիր հանգիստ.
Ի՞նչ էր դասմութիւն, չարչարանք ու վիշտ,
Քեզ ծանօթ չէին. —խազաղ էր հոգիդ:

Բայց միան, աւանդ, մահը տարաժամ,
Տառապեալ մօրըդ դրաւ գերեզման,
Եւ քեզ, խեղած գառնուկ, որբ, անօդնական
Թողեց օտարի մշտափակ դըռան...

Բառեր՝ թուլակաղմ—թոլլ կազմուածքով, մարմնով. գիրկ—գող,
ծոց, օնքայտie. վիշտ—հոգս, նեղութիւն, սկօրբ, գօրե. խաղաղ—հան-
գիս, տիքի (խօ), սպոկոյնեալ (հօ). տարաժամ—անժամանակ, հե-
սուօւրեմնեալ (հօ). տառապեալ—խղճուկ, թշուառ, օնքայտուած. մշտափակ—միշտ փակուած:

Ուղղագրութիւն՝ հանգիստ մարդ. հանգիստ էր հոգիս.
հանգիստ կացէք. խաղաղ հոգի. հոգիդ խաղաղ էր. խաղաղ
ապրեցէք:

Նշանակեալ բառերը մի տեղ որոշող են (ածական), միւս տեղ
սառըոգեալ, իսկ երբորդ տեղ—պարագայական բառ (մակրայ):

Մշտափակ, տարաժամ, թուլակաղմ, համարակալ, հաշուեկիու:
—Բառերը բարգուելիս կապւում են միմեանց հետ ա յօդակապով,
շատ հազիւ ե յօդակապով:

9. Մի չորի երկոյ ՄԱՐՄՆԻ ՄԷՋ

Երուսաղէմ քաղաքի տեղը երբեմն մի մշակուած դաշտ
էր և տաճարի տեղը պատկանում էր երկու եղօր, որոնց
ից մէկն ամուսնացած էր, միւսը՝ ամուրի: Հնձի ժամա-
նակ նրանք իրանց խուրձերը կապեցին և երկու հաւասար
դէղ բարձրացնելով, թողին դաշտում:

Դիշերը ամուրի եղբայրը մտածում էր.

— Եղբայրս կնոջ ու որդոց տէր է և նրանց պէտք է
կերակրէ, ուստի իրաւացի չէր լինիլ, որ նրա և իմ ունե-
ցածը հաւասար լինէին: Գնամ, իմ բաժնից միքանի խուրձ
վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. Եղբայրս
չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ:

Այս ասելով՝ նա գնաց և իւր մտածածը կատարեց:

Նոյն դիշերը միւս եղբայրն արթնանալով՝ իւր կնոջն
ասաց.

— Եղբայրս ինձանից փոքր է և, ամուսնացած չլինե-
լով, ոչ ոք չունի, որ իրան օգնէ ու միխթարէ. ուստի
իրաւացի չէր լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար
լինէին: Գնամ, իմ բաժնից միքանի խուրձ վեր առնեմ և
ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. Եղբայրս չի տեսնիլ և
չի ընդդիմանալ ինձ:

Այս ասելով՝ նա էլ գնաց, իւր մտածածը կատարեց:

Հետեւեալ առաւօս եղբայրները դաշտ գնացին և շատ
զարմացան. Երկու դէղն էլ հաւասար էին և անփոփոխ:
Նրանցից ոչ մէկը չկարողացաւ իմանալ այս հրաշքի պատ-
ճառը:

Հետեւեալ դիշերը դարձեալ նոյնպէս արին... Եւ այս-
պիսով նրանց դէղերը ոչ պակասում էին, ոչ աւելանում:
Վերջապէս մի դիշեր, այս գաղտնիքն իմանալու համար,

Երկուսն էլ արթուն մնացին և, երբ խուրձերը շալակած
տանում էին միմեանց դէղի վրայ դնելու, յանկարծ իրար
տեսան:

Այդ պատճառով մարդիկ օրհնեցին այդ երկու եղբայր-
ների արտը և Սատուծու տաճարը այնտեղ շինեցին:

Բառեր՝ երրեմն—մի ժամանակ, եղած աշակել, մշա-
կուած—работникъ, արած—обработать, արоботаный. դաշտ—поле.
արտ—нива. տաճար—ազօթատուն, храмъ. ամուրի—շամուսնացած,
холостой. խուրձ—связка. դէղ—стогъ. հրաշք—чудо. գաղտնիք—
тайна, сокретъ.

Ուղղագրութիւն՝ կնիկ, կնկայ, կնկանից. կնիկ, կնոջ, կնոջից.
սրդիք, սրդց. սրդիներ, սրդիների. չի տեսնիլ, չի դիմանալ. չի տես-
նի, չի դիմանայ. չի տեսներ, չի դիմանար: Աստուծ, Աստուծոյ,
Աստուծու, Աստուծուց:

Դէղ—դիղել. կէս—կիսել. վէճ—վիճել, գէշ—գիշատիշ. գէտ—
գիտուն. գէր—գիրանալ. գէմք—դիմել. գէնք—գինուոր. գէպք—գի-
պուածք...

Այն բոլոր բառերը, սրոնց մէջ, ածանցուելիս, է հնչիւնը փոխ-
ւում է ի հնչիւնի, զրում են է-ով:

10. ԿԱՂՆԻ ԵՒ ԵՂԵԳ

Մի օր կաղնին
Եղեգնիկին

Խօսքեր նետեց այս կերպով.

«Թէ որ դու դըժգոհելով

Բնութեան դէմ տըրտընջաս ու գանգատիս,
Ճշմարիտ որ հայս ունիս.

Ճնճղուկ ասածըդ որքան փոքր ու թեթև թըռչուն է,
Եւ սակայն քեզ համար ահազին բեռ, ծանրութիւն է.

Թեթև ու բարակ հովիկ թէ փչէ,
 Ուրիշը երեսն էլ հազիւ շարժէ,
 Քեզ կըտատանի, գետին կըծոռուիս
 Ու խըղճուկ-խըղճուկ կ'ընկնիս, կըպառիս:
 Իսկ ես,
 Կըտեսնես,
 Կովկաս սարի պէս
 Փառաւորապէս
 Արեի ճառագյթներն եմ արգելում
 Եւ հովերի կատաղութիւնը ծաղրում.
 Ես կանդնած եմ շիփ-շիտակ,
 Անխռով, ան-այլայլակ:
 Այն քամին, որ քեզ համար սոսկալի փոթորիկ է,
 Ինձ անուշ զեփիւռիկ է:
 Գոնէ գայիր, նղորմելի, ինձնից մօտիկ տեղ բումնէիր,
 Իմ ճըղներիս թանձը շուքի տակ մանէիր ու պահուէիր
 Որպէս զի քեզ պահպանէի մըրիկների, հովերի դէմ:
 Բայց ձեր կոյր բարդն այդ է եղել, ես ինչ անեմ:
 Չեր ճակատի գիրն է՝ բաց տեղ, քամու բերանը բումնիլ,
 Եւ անդադար այս ու այն կողմ գինովի պէս տատանուիլ»:
 Եղէզնիլը պատասխաննեց կաղնիին,
 «Պարոն, սըրախդ բարութեանը խօսք չունիմ,
 Բայց կը ինգրեմ որ հոգ չանես բընաւին.
 Դու ինձ այնքան խեղճ մի կարծիլ.
 Հողմ—փոթորկից չեմ վընասուիլ.
 Թէև ծըռուիմ՝ չեմ կոտըրուիլ.
 Հողմի ոյժը սաստիկ չի ազդիլ վըրաս.
 Բայց, նվ գլուէ, գուցէ քեզ տայ շատ վընաս:
 Իրաւ է որ մինչև հիմա
 Դիմացել ես զու փոթորկի.
 Մըրկի,

Մինչև հիմա ուղիղ կանգնած՝
 Զես ծոռւած
 Քամիների հարուածներից—
 Փչուածքից.
 Բայց էր շտապենք.
 Վերջը կըտեսնենք»:
 Հազիւ թէ եղէզն այս խօսքերն ասաւ,
 Միւս կողմից յանկարծ քամին վեր կացաւ,
 Սաստիկ անձրեով, խոշոր կարկուտով
 Լցրեց անտառը գոռում—գոչումով:
 Կաղնին ըն չարաւ,
 Իսկ եղէզը մինչև գետին պառկեցաւ:
 Քամին, կ'ասես, քանի գընաց, սաստկացաւ,
 Մէկ կատաղեցաւ, մէկ էլ գոռաց մըռնչեց
 Ու արմատից խլեց, ձգեց
 Այն կաղնին
 Անապին,
 Որ ամպերին հասել էր իւր գլխովը
 Եւ անդունդին կըռթընել էր ոտքովը:

Բառեր՝ կաղնի—ցից. եղէզնիկ—тростникъ. նետեց—ձկեց,
 ցցեց, ասաց. գժվոնելով—անբաւական. տրտնչալ—роптать. հախ
 ունիս—իլաւունք ունիս. ճնճղուկ—ծիս, воробей. սակայն—
 օդнако, ո. տատանիլ—տարսութերուիլ. շիփ-շիտակ—ուղիղ, զը-
 լուիս բարձր. անխռով—առանց շփոթուելու. անայլայլակ—տանց
 փոփութելու. փոթորկի, մըրիկ, քամի—բյря, սրացան. հով—
 գետիւթիկ—մեղմ քամի, զեֆир. շուր—ստուեր, շուաք. հով—
 քոխ. քամու բերան—քամու զիմաց. զինովի պէս—հարբած մար-
 դու պէս. տատանուիլ—տարսութերուիլ. քո սրտիդ բարութեանը խօսք
 չունիմ—խօսք չունիմ, որ քո սիրտ բարի է, որ դու բարի սիրտ ու-
 նիս. հողմ—քամի. կարէ—կարող է, էր—ինչի. անապին—շատ մեծ,

тромацныи, огромныи. անդունդ—զետնի խորքը, бездна. կրթնիք
—յինսել, опиратьсяся. ոսքովը—արմատներով:

Ուղագրութիւն՝ հետեւալ է-ով զրուած բառերը, ած անցուելիս,
է տառը պահում են. քարտէղ, աղէտ, աղուէս, զմբէթ, բուէն
(филинъ), զոմէշ, երէկ, երէց, թէպէտ, մէկ, կոպէկ, ժապաւէն (лента),
չէզօք, վէդ, վրէժ:

Սբակ զբեցէք այս առակը ձեր տետրակների վերայ տանը:

+ 11. Հ Ա Յ Հ

Փրանսիացոց թագաւորին յայտնում են, թէ նրա իշ-
խաններից մինը ծեծել է մի երկրագործ զիւղացու: Թա-
գաւորը հրամայում է, որ յանցաւոր իշխանին ճաշի հրա-
փեն: Ճաշի սեղանի վրայ թագաւորի հրամանով դար-
սում են բազմատեսակ կերակուրներ, բայց հաց չեն
դնում:

Իշխանը գալիս է ճաշի: Նա շատ է զարմանում, երբ
տեսնում է, որ սեղանի վրայ հաց չկայ: Այդ միջոցին թա-
գաւորը ներս է մտնում և հարցնում է.

«Ի՞նչպէս է, իշխան, կերակուրները լաւ են, հաւա-
նում ես»:

— Սքանչելի են, տէր թագաւոր, պատասխանում է
իշխանը. բայց ներեցէք, եթէ համարձակւում եմ նկատել-
սեղանի վրայ հաց չկայ, իսկ դա ամենազլիսաւորն է, ա-
ռանց որի չի կարելի ապրել:

«Ուղիղ է ասածդ, վշտացած նկատում է թագաւորը,
և քանի որ ապրելու համար հաց է պէտք, ուրեմն իմա-
ցիր լաւ վարուիլ այն մարդկանց հետ, որոնց շնորհիւ
հայ ենք ուտում ես և դու»:

Բառեր՝ յայտնել—объявлять, сообщать. Կրկրագործ—земле-
գледецъ. հրամայել—повелевать. յանցաւոր—виновный. հրափել—
приглашать. սքանչելի, —շատ լաւ, հիանալի, дивный, восхити-
тельный. նկատել—замечать. նկատել—նկատողութիւն անել:

Ուղղագրութիւն՝ հրամայել, հրափել, հարկ, համար, յայտնել,
յանցաւոր, յարդ, յամառ:—Տ և յ տառերը բառի սկզբում կարդացւում
են միապէս—միենայն հնչիւն ունին:

«Մայրենի Լեզուի» քերականութեան 34 և 35 վարժութիւններից
Պեկցէք այն յ-ով սկսուող բառերը, որոնց նշանակութիւնը ձեզ հաս-
կանալի է:

+ 12. ՀԱՄՈՅԻ ԵՐԳԸ

Ահա ծագեց կարմիր արև,
Տաք և պայծառ է օրը.
Դէհ, քաշեցէք, սիրուն եղներ,
Առաջ տարեք արօրը:

Վարը վարենք, ակօս փորենք,
Խոր ակօններ հողի մէջ.
Սերմը ցանենք, որ հունձ հընձենք,
Ցորեն դիղենք կալի մէջ:

Կըզայ ձմեռ, մենք վախ չունինք,
Ուրախ կ'անցնի մեր օրը.
Ուտելու միշտ պաշար ունինք,
Երբ լիք լինի մեր հորը:

Դէհ, քաշեցէք, սիրուն եղներ,
Շուտով վարենք արտերը.
Թող որ չասեն մեր դրացիք՝
Ծոյլ են չայի եղները:

Բառեր՝ կամիր արև —գեղեցիկ արև, պայծառ արև. ակօռ—առօռի քանդած ծիրը, бороздա. պաշար—պարէն, զատիչ, քահացի—հարկան, սօսէնք.

Ուղղագրութիւն՝ դՔհ, ամ, վայ, աւաղ, էյ... ձայնարկութիւնները բաժանուում են նախադասութեան միւս անդամներից ստուգակառութեան:

ծագեց, ծագեցաւ, խօսեց, խօսեցաւ. պատժուեց, պատժուեցաւ. հագաւ, հագնուեց, հագնուեցաւ. տեսաւ, տեսնուեց, տեսնուեցաւ: Պառկիլ, պառկեցի, պառկեցայ. զարթիլ, զարթեցի, զարթեցայ. զարթնիլ, զարթնեցի... (բայիրի տարբեր զործածութիւններ):

13. ԲԱՐԵԽԻՂՃ ԽԱՓՇԻԿԸ

Մի հսդկացի խափշիկ ծխախոտ խնդրեց հարևանից
Հարևանը ժլատ մարդ չէր, ձեռքը գրպանը տարաւ և
դուրս հանեց մի բուռը ծխախոտ։ Միւս առաւօտը հընդ-
կացին դարձեալ եկաւ հարևանի մօտ և տուաւ նրան մի
հատ արծաթի գրամ, որ գտել էր ծխախոտի մէջ։

«Ինչու չպահեցիր այդ դրամը քեզ մօտ, ասաց այն-
տեղ պատահող սպիտակագէմ մարդը. քեզ ծխակառ
տուողը դրամն էլ է տուել»:

Խափշիկը ձեռքը դնելով սրտի վրայ՝ ասաց.
— Այս տեղումն երկու մարդ կայ՝ մինը բարի, մէտքը
չար: Բարի մարդն ինձ ասաց. «Եյդ փողը քոնը չէ, ու-
րեմն տար, տիրոջը տուր»: Իսկ չար մարդն ասաց. «Երբ
տուել են քեզ այդ փողը, ուրեմն նա քոնն է»: Բարին
վրայ բերեց. «Զէ, միմիայն ծխախոտն է քոնը և ոչ պա-
ղը»: Զարը նորից ասաց. «Ի զուր ես նեղութիւն քաշ-
գնա, զբանով արադ առ, խմիր»: Ես չգիտէի, թէ ինչ
նեմ և պառկեցայ քնելու: Բայց բարի և չար մար-
դիկ ամբողջ գիշեր դադար չէին տալիս ինձ և կուռում
Առաւօտեան ես զարթեցայ և յետ բերի փողը:

14. *U h b s u p u t*

Ամեն անգամ երբ թերթում եմ
Ես էջերը Սուրբ-Գրքի,
Միշտ վշտացած մտածում եմ՝
Ուր էսկը մարդերի,
Որ Փրկիչը սուրբ կտակով
Մարդկութեանը աւանդեց,
Խաչի վըրայ Իւր արիւնով
Գիր կենդանի դրոշմեց։
Մարդիկ վազուց մոռացել են
Խաչ ու քարոզ կենդանի,
Աւետարանն ուրացել են,
Էլ Սուրբ-Գիրքը զին չունի.
Ամենայն գիրք միշտ կարդում են,
Միրոյ գիրքը ըլկամին.
Ուր, չըգիտեմ, որոնում են
Հախտը իրանց խեղճ կեանքին։

*Բառեր՝ թերթ, թերթել—листъ, перелистывать. էջ—կրիս
պրի, страница. Սուբր-Գիրը—Աւտարանը. կտակ—завѣщаніе. տ-
ւանդ—завѣтъ, наследіе. տանդութիւն—преданіе. տանդել—
передавать. պրոյ—печать, клеймо. պրոյմել—запечатать.*

Ուղագրութիւն՝ Ռեք մէքը մարդկբի՝ փոխանակ—մարդկանց, մարդ, մարդու, մարդուց, մարդիկ, մարդկանց, մարդկանցից:

Գիր կենդանի՝ փոխանակ—կենդանի գիր, մի գիր, մի գրուածք, որ միշտ կենդանի կը մնայ: «Սիրոյ գիրքը չկամին»՝ փոխանակ—չեն կամենում կարգալ այն գիրքը, որ սէր է բարսզում, չեն կամենում կարգալ Աւետարանը: Մէր, սիրոյ, սիրուց: Յոդնակի շունի:

+ № 15. ԱԳԱՀՈՒԹԵԱՆ ՊՏՈՒՂՅ

Երեք մարդ, միասին ճանապարհորդելիս, դանձ գըտան և բաժանեցին իրանց մէջ։ Նրանք պէտք է շարունակէին ճանապարհը. բայց որովհետև ուտելու պաշարը վերջացել էր՝ վճռեցին, որ իրանցից մինը զնայ քաղաք՝ կերակուր բերելու, և այդ գործը յանձնեցին աւելի փոքրահասակ ընկերին։ Սա զնաց և ճանապարհին սկսեց այսպէս մտածել. «Ես այժմ հարուստ եմ, բայց աւելի հարուստ կը լինիմ, եթէ կարողանամ ընկերներիս բաժինն էլ ձեռք գցել։ Եւ այս շատ դժուար չէ. կը թունաւորեմ այն ուտելիքը, որ պիտի զնեմ, իսկ իմ մասին կ'ասեմ, թէ ճաշել եմ արդէն. ընկերներս առանց կասկածելու կ'ուտեն ու կը մեռնեն»։

Միւս ընկերներն էլ այսպէս էին խօսում.

«Ինչու պէտք է մինք անպատճառ բաժին տանք այս պատանի մարդուն. միթէ չենք կարող գործ զնել մեր սուր դանակները, որ մեր հարստութիւնն աւելի կատարեալ լինի. ուրեմն զայ թէ չէ՝ սպանենք իսկոյն»։

Պատանին բերաւ թունաւորուած կերակուրը. Ընկերներն շտապով սպանեցին նրան, իսկ իրանք մեռան թոյնի ներդործութիւնից. Գանձը մնաց անտէր։

Բառեր՝ գանձ—խաղնայ, կազնա. գանձել—ժաղսվել, փող հաւաքել. թոյն—յած. թունաւորել—թոյն խառնել հետք, թոյն տալ մէկին, ոտքած. զնել—առնել, կուպի. պատանի—յոնոշա. պատանի մարդուն—ջահէլ մարդուն, մոլուկ շունչուկ.

Ուղղագրութիւն՝ ճանապարհորդելիս—ճանապարհորդելու ժամանակ, երբ ճանապարհ էին գնում: «Գնալիս, զալիս, կարդալիս, զիրիս, ուտելիս... ապանի գերայի մի առանձին ձեր, որ վարւում է որպէս ժամանակական մակրայ:

«Դայ թէ չէ, տեսնես թէ չէ, լսես թէ չէ»—երբոր զայ, հէնց որ գայ. —երկրսպական նախագաստթիւններ են ժամանակական մակրայի փոխարէն՝ զալուն պէս, տեսնելուն պէս...

«Թունաւորած, թունաւորուած. զրած, զրուած. սպանած, ըսպանուած... Անցած դերբայի ներզործական և կրաւորական ձևերը անխտիր գործ են ածւում միմիանց փոխարէն. «աղատանին բերաւ թունաւորուած կերակուրը (իրան ձեռքով թունաւորուած), կամ՝ թունաւորած կերակուրը» (որ ինքը թունաւորել էր):

+ № 16. ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿ

Գեղջուկ ծերուկն իւր մշակը հետն առած՝
իրիկուան դէմ առւն էր զալիս դաշտերից.
Մի արջ ելաւ ծերի դիմացը յանկարծ,
երբ անցնում էր մութ անտառի նա միջից,
ծերուկն էլ՝ «ռէհ-վայ» կանչելը չկարաց.
Արջը նըրան տակը կոխեց ու գոռաց,
նատեց վըրան, շուռ-մուռ տուեց, քաշքըշեց,
Ամեն կողմից զարհուրելի կը ծոտեց:
Խեղճ ծերուկի բանը վատ էր, ինչ անէր.
«Մըրտոյ եղբայր, հասիր, հասիր», կանչում էր:

Մըրտոն կացինը առաւ՝
կայծակի պէս մօտ վազեց,
Արջի գլխին մոլեգին
կայնի բերնով հարուածեց,
Յետոյ հանեց դաշոյնը,
կը ունատակից ներս ցցեց
Եւ ահռելի դազանի
Թոքն ու սիրտը խոցուեց:

Արջը օռնաց ու վայը ընկաւ կիսամեռ.
Սըրիւնի մէջ տապալուելով հեծում էր:

Փորձանքը անցաւ:
Ծերուկն ոտք ելաւ
Ու խեղճ Մըրտոյին
Քը ֆը եւ սկսաւ:

Մեր քաջ Մըրտոն ապշեցաւ,
Դարձաւ, ծերուկին ասաւ.
— «Ինչո՞ւ կըքըֆրես դու ինձ, մահտեսի»;
— «Ինչո՞ւ կըքըֆրեմ, այ յիմար, քեզի».
Իմ սիրտս այբուում է, դու ուրախացիր.
Չես տեսնում՝ արջի մորթը փըշացրիր»:

Բառեր՝ գեղջուկ—գիւղացի, մշակ—բանուոր, կայծակ—
մոլուկին—յростный,—тно. հարուածել—ударить, դաշոյն—խանչա-
кинжалъ. ահուիի—уласный. տապալուելով—վլորուելով, հեծու-
էր—տանջուում էր, տնքում էր, стональ. քֆրել—նախատել, հայհոյի

Ուղղագրութիւն՝ Մըրտոյ, Մըրտոյից, Մըրտոյն, քահա-
նայ, քահանայի, քահանայից, քահանան... ոյ և այ վերջացուծ զոյս
կանները, դիմորոշ յօդ առնելիս, յ տառը կորցնում են:

Դրեցէք այս առակը արձակ ձեռվ:

+ 17. Ζ Ο Ρ Η Ρ Υ Σ Λ

Մի հայր հինգ որդի ունէր: Նա միշտ խրառում է
նրանց, որ սիրով ու համերաշխ ապլեն: Բայց որդիի
հօր պատուէրը չէին կատարում: Մի անգամ հայրը կան
չեց բոլոր որդիներին և, մի ցախաւել ձեռքին, մատեցա
ամենից մեծին: «Կոտրի՛ր որդի, այս ցախաւելը», ասա
հայրը:

Որդին չարչարուեց, բայց չկարողացաւ կոտրել:
Հայրը դիմեց երկրորդ որդուն, բայց նա եւ չկար-

դացաւ կոտրել: Միւս եղբայրներն էլ չարչարուեցան, բայց
չկարողացան:

Հայրը քանդեց ցախաւելի կապերը և ամեն մի ձի-
պոտ առանձին տուեց եղբայրներին: Նրանք կոտրատե-
ցին — մանրեցին ձիպոտները:

Հայրն ասաց. «Դուք էլ, որդիք, նման էք այդ ցա-
խաւելին. եթէ համերաշխ լինէք և սիրով ապլեք, ձեզ ոչ
ոք չի կարող վնասել, իսկ եթէ բաժանուիք և առանձին
առանձին գործէք, ամենքը ձեզ կյաղթեն, կ'ոչնչացնեն»:

Բառեր՝ համերաշխ—համաձայն, միաբան. պատուէր—խրատ,
խորհուրդ, наставление. ցախաւել—ցախից կապած աւել. դիմել—
обращатьсяся. առանձին—ջոկջոկ, отдельно. յաղթել—победить,
побеждать.

Ուղղագրութիւն՝ կանչեց բոլոր որդիներին՝ փոխանակ—որ-
դոցը. որդի, որդու, որդիք, որդոց: Քանդեց ցախաւելի կապերը՝ փո-
խանակ—բացեց, յետ արաւ, լուծեց:

Ուտէր, ասէր, խօսէր, երգէր. կ'ուտէր, կ'ասէր, կ'երգէր. կ'ասէր,
կըրերէք, կըխօսէք, կ'երգէք, կ'ուտէք: Բայերի մէջ էր և էք վերջա-
ւորութիւնները միշտ է-ով են զրում:

18. ΚΥΨΗԿ ԵՒ ԱԿՆՈՅ

Կապկի մէկը ծերացել, աչքի ոյժը պակսել էր.

Բայց մարդկանցից լըսել էր,

թէ այդ չարիքն ունի ճար.

Ճարն էր՝ ակնոց գընել աչքին անպատճառ:

Այս որ լսում, հինգ-վեց ակնոց է գընում,

Այս կողմ, այն կողմ դարձնում:

Մէկը առնում, զըլսի վըրայ է դնում,

Յետոյ իջընում, պոչի վրայ հազընում,

Հոտոտում է ու լիզում է պակին,

Բայց ակնոցից շահ չի տեսնում իւր աչքին:
 «Գետինն անցնի, գոռում է նա զայրագին.
 Խենթ է, ով որ լըսէ մարդկանց ասածին,
 Ահա ինչ որ գովեստ արին ակնոցի,
 Սուտ է եղած. ես էլ, խենթըս, հաւտացի»:

Կապիկն վշտացած սրտի խոր ցաւով
 Ակնոցը ուժգին տալիս է քարով
 Եւ փշուր-փշուր
 Անում ինչպէս ջուր:

Բառեր՝ չալիք—ՅՈ. ճար—զեզ, հնար. դնում է—առնում է,
 ուսում է—վերցնում է, օրետք. գետինն անցնի—զեզնը
 մտնի. անցնի—անցկենայ, հեռանայ. խենթ—յիմար. զայրաշին
 —բարկացած, բնեան. գովեստ արին ակնոցի—ակնոցը զովեցին.
 Ուժգին—սաստկութեամբ:

Ուղղագրութիւն՝ Գովեստ արին ակնոցի (տրական հ.),
 Գովեցին ակնոցը (հայցական հոլով),
 Որդին պատիւ տուեց հօրը (տրական),
 Որդին պատուեց հօրը (հայցական):

Արձակ զրեցէք այս առակը ձեր տետրակների մէջ:
 Համեմատեցէք թարգմանութիւնը ոռուերէն բնագրի հետ:

+19. ՔԱՄԻՆ ԵՒ ԱՐԵՒՐ

Մի անդամ արեգակն ու հիւսիսային ժանտ քամին,
 Վէճ բաց արին, թէ նրանցից որն է ուժեղ: Երկար վիճեցին,
 յին նրանք. վերջապէս վճռեցին, որ իրանց ոյժը փորձեց
 այն ճանապարհորդի վրայ, որ նոյն ժամին մօտից անց-
 նում էր: «Նայիր՝ թէ ինչպէս կ'ընկնեմ նրա վրայ, ասուց
 քամին, և մի ակնթարթում կրխեմ նրա վերաբկուն»: Այս
 որ ասաց, սկսեց փչել՝ ինչքան ոյժը կտրում էր. Բայց

որքա՛ շատ էր աշխատում քամին, այնքան աւելի պինդ
 էր իաթաթւում ճանապարհորդը վերաբկուի մէջ. նա,
 ի հարկէ, գժգոհում էր վատ եղանակից, բայց միենոյն
 ժամանակ աւելի շտապում էր առաջ գնալ: Քամին բար-
 կացաւ, կատաղեցաւ և թափեց խեղճ ճանապարհորդի
 վրայ անձրէ ու ձին: Նզովելով քամուն՝ ճանապարհորդը
 վերաբկուի թերը հագաւ, վերեկց էլ գոտին կապեց:
 Հիմա հասկացաւ քամին, որ էլ չի կարող նրա վերաբկուն
 խլել: Արեգակը՝ տեսնելով իւր հակառակորդի անզօրու-
 թիւնը, ժապաց, գուրս նայեց ամպերի յետքից, ջերմա-
 ցրեց, ցամաքացրեց երկիրը, դրա հետ միասին և խղճուկի,
 սառած ճանապարհորդին: Արեգակի ճառագայթներով տա-
 քացած, նա քաջալերուեց, օրհնեց արեգակը, հանեց, վե-
 րաբկուն, ծալեց ու կապեց թամբին: «Տեսնում ես, ասաց
 այն ժամանակ հեղիկ արելը բարկացկոտ քամուն. քաղ-
 ցրութեամբ ու բարութեամբ աւելի բան կարելի է անել,
 քան թէ բարկութեամբ»:

Բառեր՝ հիւսիսային—հիւսիսից փշող, սեւերնայ. ժանտ—չար,
 գէշ, զլոյ. դրամատիկական պատճենին—պորքալի. ոյժ—սила. ուժեղ—
 сильный. ակնթարթ—мгновение. լոլել—պոկիլ, сорвать. լոլել—
 отнимать. վերաբկու—пальто. գժգոհում էր, տրանջում էր, րուталъ.
 նզովելով—проклиная. ժպիտ—улыбка. ջերմացրեց—տաքացրեց,
 согрѣлъ. քաջալերուեց—սիրտ տուաւ, ободрился. հեղիկ—кrotkij.
 բարկացկոտ—сердитый.

Ուղղագրութիւն՝ բամի, քամու. ոյժ, ուժեղ, զօր, զօրեղ, ան-
 զօր, միտք, մտաւոր, անմիտ. հեղ, հեղիկ, զիր, գրաւոր, անզիր:

Բառերը սկզբից կամ վերջից աննշան մասնիկներ են առնում և
 իրանց նախնական նշանակութիւնը փոխում են, ածանցւում են (նա-
 խատիպ և ածանցական բառեր): Բառի այն մասը, որ ածանցուելիս
 անփոփոխ է մնում, կոչում է արմատ: Արմատի վերջից կցուած մաս-
 նիկը կոչում է վերջաւորութիւն (վերջայար մասնիկ). արմատի առա-
 ջից կցուած մասնիկը կոչում է նախայար մասնիկ:

20. ***

Կանաչ տերևով ծառը ծածկըւեց
Եւ կոկոններով քընքոյշ հագնըւեց.
Կենսատու ցողով մարդարանման
Ուռանում էր նա շնչովը գարնան:
Բայց նըրա գալար շիւղերին մօտիկ
Թագնուեց դաժան ծեր-սառնամանիք:
—«Է՛յ, տուր ինձ, ասաց, մանուկ կոկոններ,
Զես տալ, տես, զօրով ինքըս կը խըլեմ...»:
«Ա՛խ, թող տուր հանգիստ դու իմ բողբոջներ,
Գոնէ բայցուէին նըրա ծաղիկներ...»,
Սառնամանիքին ծառը շըշնջաց
Եւ ողջ էռութեամբ արամատից դողաց:

Եւ ահա կամաց կամաց բացուեցան
Սնուշ բուրմունքով քընքոյշ կոկոններ,
Եւ արեգակից ջերմ փայփայուեցան.
Իսկ թոչունների անհոգ երամներ
Հընչեցին ուրախ անուշիկ երգեր:
Յանկարծ ծառի մօտ թըռաւ չար քամին.
—«Է՛յ, տուր ինձ, ասաց, սիրուն ծաղիկներ,
Կըյափշտակեմ, թէ չէ, այս ժամին...»:
«Ա՛խ, խընայիր ինձ և մի արգելիք
Իմ ծաղիկներին պտղատու լինել...»,
Կատաղի քամուն ծառը շըշնջաց
Եւ սարսափելով վախից դողողաց:

Բայց ահա մատաղ պտուղներին խակ
Զերմութիւն տըւեց ամրան արեգակ,

Եւ ծառը զուգուեց հասուն մըրգերով:
Մօտեցաւ նըրան յուշիկ քայլերով
Մատղաշ պատանին՝ տապիցը նեղուած.
—«Ա՛խ, տուր ինձ, ասաց, անուշիկ մըրգեր.
Զօրով չեմ խըլիլ երախայրիքներ»:
«Ա՛ռ քեզ, պատանի, ահա իմ ճըղներ
Քեզ են ըսպասում վաղուց անհամբեր,
Որ գաս, հեշտացնես նըրանց անուշ բեռ»:
Եւ ծառը սիրով նըրան ողջունեց
Ու խոնարհելով ճըղները կախեց:

Բառեր՝ քնքոյշ—Անջին (օ). կենսատու—կեանք տուող. ցող
—րօսա. մարդարիտ—շեմչուց. ուռանում էր—լցում, հասունա-
նում էր. դաժան—անողորմ, չար, բեզըրեանի, զլոյ. սառնամա-
նիք—մօրօթ. մանուկ կոկոններ—ջահէլ, նորարողոջ կոկոններ. բող-
բոջ—պօբերց, օրօսուշ. շնջաց—շենուլ. անհոգ—բեզաբոնի. երամ—
ստայ. մատաղ—ջահէլ, նորարոյս. հասուն—հասած. յուշիկ
քայլերով—հանդարախիկ, մեղմիկ քայլերով. մատղաշ—ջահէլ, մօլոդոյ. տապ—շոգ, տաքութիւն. երախայրիք—առաջին պտուղները. հեշտա-
ցնել—թեթևացնել.

Ուղղագրութիւն՝ կանաչ տերևով ծառը ծածկ-կը-ւեց, հագ-նը-
ւեց. փոխանակ ծած-կուեցաւ, հագ-նուեցաւ. բանաստեղծութիւննե-
րի մէջ ու երկարբառը կըրճատում է և, եթէ նա պէտք է առանձին
վանկ կազմի, ո-ի փոխարէն առնում է ը տառը.

Նախայար մասնիկների թիւը սահմանափակ է՝ «չտալ, չքերք,
անմիտ, տղեղ, ակամայ, առարկայ, բաղաձայն, բացառիկ,
գերմնական, դերասան, ենթակայ, հակառակ, համաձայն, մակրայ,
յարատկ, ներհակ, շաղկապ, վերաստուգել, տարբեր, տրամադիր,
պարագայ, ստորագրել, վերագրել, փոխաղրել:

X 21. Վ Ե Հ Ս Ն Զ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ

Մի շատ հարուստ մարդ, ծերութեան օրերում, ցան-
կացաւ իւր ունեցած կայքը բաժանել երեք որդոց մէջ:

Իւրաքանչիւրին իւր մասը տալուց յետոյ՝ նա ասաց. «Մը նում է էլի մի շատ թանգաղին գոհար. ես այն կըտած ձեզանից նրան, ով մի վեհանձութիւն կ'անէ: իսկ դրս համար ես ձեզ երեք ամիս ժամանակ եմ տալիս:

Շուտով որդիքը ցրուեցին. նրանք ման եկան զանա զան քաղաքներ և երբ հօր ուղածը կատարեցին, կըկի վերադարձան տուն: Նըրանք սկսեցին պատմել հօրը իրան արած վեհանձութիւնները:

Անդրանիկ որդին ասաց.

— Իմ ճանապարհորդութեան ժամանակ մի օտարաշ կան յանձնեց ինձ իւր բոլոր հարստութիւնը, և թէպէս նա ինձանից ոչինչ ստացական չառաւ, բայց ես կըկի հաւատարմութեամբ վերադարձի նրան իւր գոյքը:

— Ո՞րդեալ, պատասխանեց հայրը. դու արել ես այն ինչ որ պէտք է անէիր, և այն մարդը, որ ուրիշ տեսա կըվարուէր, խաբեբայ կըլինէր. ագնիւ լինելը մարդու համար մի պարտականութիւն է: Քո արածի մէջ վեհանձ նութիւն չկայ:

Յետոյ խօսեց միջակ որդին.

— Իմ ճանապարհորդութեան միջոցին մէկ օր ես անէի կենում մի լճի եղերքով. մի փոքրիկ երեխայ ջուր ընկաւ: Ես իսկոյն օգնութեան հասայ և, չխնայելով իւրանքը, ազատեցի նրան:

— Շնորհաւորում եմ, ասաց հայրը. բայց դարձեա այդ գործի մէջ վեհանձութիւն չկայ: Քո արածը կարեկ ցութիւն է, բարեգործութիւն է, բայց ոչ վեհանձութիւն վերջապէս խօսեց կըտաեր որդին:

— Մի օր ես իմ թշնամուն տեսայ խորը քնած մի անդունքի ծայրին: Ամենաթեթև շարժողութիւնն անդա կարող էր նրան անդունդը դորել. բայց ես նրան դար թեցրի մեղմաբար և ազատեցի վտանգից:

— Ո՞հ, զաւակս, աղաղակեց բարի ծերունին. գոհարը քոնն է: Ո՞րպիսի վեհանձնութիւն՝ լաւութիւն անել հակառակորդին, մահից ազատել թշնամուն:

Բառեր՝ վեհանձնութիւն—великодушіє. կայք—имущество. գոհար—бриліантъ, драгоценный камень. անդրանիկ—старший, первенецъ. օտարական—чужестранецъ. ստացական—квітанція. գոյք—богатство. պարտականութիւն—долгъ, обязанность. միջնակ որդին—средний сынъ. լիճ—озеро. եղերք—ջրի ափը, берегъ. կարեկցիլ—մисеряніл, індишл, сострадать. կրտսեր որդին—адебніյ փոքր որդին, младший сынъ. անդունկ—прощасть, бездна. աղաղակեց—воскликуль. ծերունի—старецъ, старикъ.

Ուղղագրութիւն՝ ցրուեցին, փոխանակ ցրիւ եկան. ներգործական՝ ցրել—ցրիւ տալ. կըտորական՝ ցրուիլ. չէզոք՝ ցրիւ գալ: 2ինայելով իմ կեանքը, —կեանքս փտանիի ենթարկելով...

Զարթեցրի մեղմաբար. քաջաբար, արիաբար. ուժգին, լալագին. ուղղակի, յանկարծակի—մակրայակերտ վերջայալ մասնիկներ են: Նկատեցէք թէ ինչ նշանակութիւն են տալիս հետեւալ բառերին վերջայալ մասնիկները՝ երկնային, գաշտալին, արեելեան, հայկական, գիւղական. քարէ, քարեայ, քարեղէն, աղի, պղնձի, արծաթի, ընկուզենի, խողենի (միս և մորթ):

22. ՃՊՈՒԽԾՆ ՈՒ ՄՐՁԻՒՆԸ

Յատքըտան ու շատ-խօսան մեր ճըպուռը
ճըպճըպալով անցըրեց բոլոր ամառը,

Այնպէս որ ինքն էլ գրեթէ չիմացաւ,
թէ ձմեռն յանկարծ ինչպէս վրայ հասաւ:

Դեղնեցան ու թօշնեցան դալարագեղ դաշտերը.
Ուր մնացին ամառուան տաք ու պայծառ օրերը,

Երբ ամեն մի տերեկ ներքեկի,

Պատրաստ էր ճպուռին թէ հաց, թէ բարձիկ:

Վաղուց անցան գնացին այն բաները.

Յուրաը կոխեց, սովը մեկնեց ճանկերը:

Սուս էր կացել ճպուռը, ձայն չէր հանում,
Քաղցած փորին հէնց երգն էր պակասում.
Խեղճը նեղն ընկած, հոգին բերանը,
Սողալով գնաց մըջիւնի բունը.
«Մանամայր, ասաց, սիրուն գրացիս,
Չեռքից մի՛ թողիլ ինձ այս նեղ ժամիս,
Մի ճար, մի ճարակ, քաղցած չըմեռնիմ,
Մինչ որ գարնան օրերին հասնիմ,—
Փոքրիկ մի ապրուստ, տաքով մի տեղ տուր»:
—Կարմանամ քեղնից, կնքամայր, իմ քոյր,
Ասաւ մըջիւնիկն. ի՞նչ է պատճառը,
Ի՞նչ արիր ապա բոլոր ամառը:
«Ա՛խ, հոգիս, ասաց, միջնց ունէի.
Ես բոլոր օրը խաղ կըկանչէի.
Պարտէցներում, այգիներում անդադար ք է ֆ կ'անէի,
Այնպէս որ մինչև հիմա էլ զեռ գլուխը կըպտտի»:
—Ա՛, ուրեմն դուն... «Ես ամառն ի բուն,
Խաղեր կանչեցի մէկ մէկից սիրուն»:
—Խաղ կանչեցիր, հա. այդ էլ վատ բան չէ,
Ուրեմն հիմակ էլ պարէ ու ցատքէ:

Բառեր՝ ցատրըտան—ցատրըտպ—ոռորցոնք, ոռորցոնք.
Ճպուռ—ճիճի, սրբոզա. մըջիւն—մուրավ. դալբագեղ—գեղեցիկ
կանաչով պատած. կնքամայր—կյանքա. կնքահայր—կյանք. թօշ-
նեցան—թաւամեցան. հոգին բերանը—շնչասպան, զայխալը. ամառն
ի բուն—ամբաջ ամառը:

Ուղղագրութիւն՝ ներքեիկի, բարձիկ, ճարակ, տաքուկ—վեր-
ջայար մասնիկներ են քնքուշական, վաղաքաշական նշանակութեամբ:
Նկատողութեան առէք հետեւեալ բառերի վերջայարները՝ հան-
ճարեղ, զօղեղ, հանճարառը, զօրառը. իւղոտ, ոսկոտ. գիւղացի,
անեցի. խելացի, մատցի. ննոտի, ցնցոտի, օտարոտի. աղդու, մահա-
ցու, մսացու, տիրացու...

+ 23. ՆՐԲԱՄԻՑ ԶՈՒԼՀԱԿԻ

Մի թագաւոր նստած էր իր գահի վրայ. Հեռաւոր
երկրից մի գեսպան եկաւ և, առանց խօսելու, թագաւորի
գահի շուրջը մի կլոր զիծ քաշեց ու լուս ու մունջ մի
կողմը քաշուեց-նատեց:

Թագաւորը այս մարդու արարմունքից ոչինչ չհաս-
կացաւ. կանչեց իր իշխաններին. նրանք էլ մի բան չհաս-
կացան: Թագաւորը շատ վատ դրութեան մէջ էր: Նրա
համար մեծ ամօթ էր, որ իւր տէրութեան մէջ մի խելօք
մարդ չէր գտնուում գեսպանի արածը հասկանալու. հա-
մար: Թագաւորը սաստիկ նեղացած՝ յայտնեց ամենքին,
որ եթէ նրան պատասխան տուող չգտնուի, էլ ոչ ոքի
կենդանի չի թողնիլ:

Թագաւորի կողմից խնդրակներ ման եկան ամեն
կողմ, և վերջը մի տան մէջ գտան մի ջուհակ (ոստայ-
նակ): Տեսնում են, որ այն մարդը մի տեղ նստած՝ միտ-
ժամանակ երեք գործ է շինում. —համ իւր կտաւն է գոր-
ծում, համ երկու երեխացի օրօրոց է օրօրում, համ էլ
տանիքի վրայ ցորեն է փոել ու մօտը մի ճիպոտ տնկել.
Երբ ինքը իր կտաւի թելերը շարժում է՝ կտաւը դործում
է, օրօրոցները օրօրուում են, այն ճիպոտի շարժուելուց էլ
տանիքի ծտերն են փախչում, ցորենից հեռանում:

Նրանք այս բանի վրայ շատ են զարմանում: Յետոյ
նրան պատմում են, թէ հեռաւոր երկրից մի մարդ եկաւ,
Թագաւորի գահի շուրջը մի զիծ քաշեց, բայց ոչ ոք չկա-
րողացաւ իմանալ, թէ գրանով ի՞նչ էր ուզում տոել: «Վեր
կաց, գնանք. եթէ դու նրա միտքն իմանաս, թագաւորը
քեզ մեծ պարգևներ կըտայ»:

Զուլհակը միքիչ մտածում է, յետոյ առնում է եր-

կու վէդ ու մի վառիկ և գնում է հետները։ Համելով
թագաւորի մօտ, վէգերը հանում է և ձգում դեսպանի
առաջը։ Դեսպանը գրանից մի բուռը կորեկ է հանում
ու շաղ տալիս գետնին։ Զուլհակը բաց է թողնում վա-
սիկը, որ իսկոյն սկսում է կացահարել կորեկը։

Այս բանը տեսնելով՝ դեսպանը տրեխները հազնում
է ու սուսուփուս դուրս գնում։

Թագաւորը ջուլհակին հարցնում է, թէ այն ի՞նչ տ-
ըիք։ Զուլհակը պատասխանում է. «Այդ մարդը եկել էր
ասելու, թէ մեր թագաւորը գալիս է քեզ հետ պատե-
րազմելու, քո երկրին տիրելու. խոնարհում ես, թէ կոռ-
ով ես ուզում պատասխանել. Ես նրա առաջը վէգեր ձգե-
լով հասկացըի, թէ դուք մեզ համար երեխաներ էք. գնա-
ցէք, վէզի խաղացէք. դուք ով, մեզ հետ կոռուզի ով։
Նա իր շաղ տուած կորեկով ուզեց հասկացնել, թէ մեր
զօրքերն անթիւ, անհամար են. դուք ի՞նչ կարող էք անել։
Եւ երբ ես բաց թողի վասիկս, որ նրա բոլոր կորեկը
կերաւ, դրանով պատասխանեցի, թէ մեր մի մարդը
ձեր հազար մարդուն կը ջարդէ. գնա, պատմիք քո թա-
գաւորին։»

Թագաւորը այս բացատրութիւնը լսելով՝ մեծամեծ
պարզեցը տուեց ջուլհակին և ուզեց նրան վէզիրի պաշ-
տօն տալ։ Բայց ջուլհակը պարզեցը մի մասովը բաւա-
կանացաւ և թագաւորին ասաց. «Ոչ, թագաւոր, թո՞ղ ո՞ր
էս ջուլհակ մնամ. միայն այս եմ ինդրում քեզանից.
չմոռանաս, որ հասարակ արհեստաւորի մէջ էլ կը գտնուի
այնպիսին, որ նեղ օրում քեզ պէտք կը դայ։ Վէզիրներիդ
ի՞նչ պատիւ ուզում ես՝ տուր, միայն ջուլհակին ու կօշ-
կակարին էլ մարդու տեղ դիր։»

Բառեր՝ նրամիտ—սրամիտ, человѣкъ съ тонкимъ умомъ.
Ջուլհակ—ոստայնակ, ткачъ, դահ—тронъ. դեսպան—посольъ. արար-

մունք—поступокъ. ինդրակներ—կանչողներ, зватаи. միաժամանակ
—одновременно. կտաւ—холстъ. տանիք—կտուր, крыша. կորեկ—
просо. վէզիր—նախարար, министръ. պաշտօն—должность.

Ուղղագրութիւն՝ թողնել, փոխանակ՝ թողու կամ թողել։ Հե-
ռաւոր երկրից մի մարդ եկաւ, մի գիծ քաշեց—փոխանակ՝ մի մարդ
է եկել, մի գիծ է քաշել...»

Դիտեցէք վերջայարները՝ շրջան, վագկան, սողուն, թոշուն. նա-
խատինք, բաժինք. զարմացումն, ողբումն. գոչիւն, մոնշիւն. կտրոց,
կապոց. պահարան, տեսարան. ծառաստան, բուրաստան, հայաստան,
Թուսաստան (ստան—աշխարհ)։

24. ՆԱՄՈՒԽ ՈՒ ՂԵՅՐԱԹ

Դեռ թոթովախօս մի մանուկ էի
Եւ եօթ տարեկան անգամ չըկացի,
Երբ ինձ աւանդեց հայրս իմ անուս՝
Մի սրբազն խօսք—և դա էր՝ «նամիւս»։

Դրաբոցի շէմքին դեռ ոս չըդրած,
Դեռ նոր էի գիրք ես ձեռքբս առած,
Երբ մօրս համբոյր թըրջեց իմ ճակատ
Ու պատուիրեց ինձ անել միշտ «ղէյրաթ»։

Բայց կարճ մնացի ուսումնարանում.
Աղքատի բաղդը դէ ի՞նչ է լինում...
Հօրս պատուէրով սովորեցի արհեստ,
Սիրեցի նըրա վաստակը համեստ։

Եւ այն օրից յետ,
Երբ ընկերացայ մուրճ ու սալի հետ,
Քրտտինքը դէմքէս ծորում է կաթ-կաթ
Ու ինձ յիշեցնում նամիւս ու ղէյրաթ։

Բառեր՝ նամուս—պատիւ, չесть. գէլբաթ—խնայողաթիւն, բերջևութիւն, թոթովախօս—նոր խօսել ոկած, խետոնք. տանդեց—զանցալտ. անուս—ներառուն. սրբադան—քայլանայ. մուրճ—մոլոտ. սալ—հակալան. ծորում է—սուսնայ. ծորակ—կրան.

Ուղղագրութիւն՝ վիտեցէք հետեւալ բառերի վերջայարները և նոյս նշանակութիւնը որոշեցէք. դպրոց, դպրանոց, աղքատանոց, հնդանոց, տասնանոց, կապոց, պահոց, որսորդ, ճամբորդ. պահապան, այգեպան. արքունի, ծերունի. մատանի, հովանի, լեզուանի. դեղնոց, սպիտակոց. հագուստ, պահեստ, պահուստ. ծնունդ, խառնուրդ:

† 25. Ա. Ր Ե Ւ Ա. Մ Ա Ն Ո Ւ Կ

I

Մի գեղեցիկ գարնանային առաւօտ էր:

Արևը նոր գուրս էր եկել ու իր բարի լոյսը տուել Մասիս սարին: Մասիսի ձիւնապատ գագաթը սկսել էր այնպէս փայլել, փայլվել, այնպէս կանաչ-կարմրին տալ, որ տեսնողի խելքը գնում էր: Մի ժամից յետոյ սարի գանապան մասերից քուլայ-քուլայ ամպեր բարձրացան և, աջ ու ձախ, վեր ու վայր շարժուելով, մեծանալով ու փոքրանալով, փոռւելով ու խմբուելով, գանապան ձեւը ստացան:

Այս հիանալի պատկերները ամենայն առաւօտ նկարուում էին Մասիսի վրայ, բայց ոչ ոքի ուշադրութիւնը չէին գրաւում:

Ոչ ոք ժամանակ չունէր նայելու, ոչ ոք ձաշակ չունէր հիանալու: Դա մի սովորական երեսյթ էր, որ շողշողալով ամենքին խմաց էր տալիս, որ վերկենան, իրանց բանին գնան:

Այգեպանն շտապում էր, որ շուտով այգին գնայ ու

անցած օրուայ կիսատ թողածն աւարտէ. տաւարածը տաւարն էր արօտ տանում. աղջկերքն ու հարաները գէպի աղբիւրն էին վաղում. պառաւները կերակուրի պատրաստութիւնն էին տեսնում:

Բայց այս անգամ մէկը կար, որ Մասիսին էր նայում, նրա փայլուն տեսքից հիանում ու զուարձանում: Այդ մէկը մի մանուկ էր:

Մի առողդ, զուարթ ու սիրուն մանուկ: Մի ոսկեթել մազերով, նախշուն աչքերով մանուկ: Նրա երեսն արեի նման լոյս էր տալիս, ձիւնի նման փայլում: Նրա աչքերն արեգակի նման ճառագայթներ էին արձակում: Նա կարծես հողեղէն չէր, այլ հրեղէն: Նա հէնց իմանաս արեգակի ծնունդ լինէր, Արեի Որդին:

II

Ամեն առաւօտ, երբ արեի շողքն ընկնում էր Մասիսի վրայ, Արեամանուկը պէտք է վեր կացած լինէր, որ մայր արեի առաջին ողջոյնը, առաջին բարի լոյսն ընդունէր:

Նա շատ էր սիրում ամպեղէն երեսյթների, ամպեղէն ձեւերի վրայ նայել: Ամպերի շարժումները, նրանց ձևափոխութիւնները գրաւում, յափշտակում էին նրա ուշքն ու միտքը,

Այդ ամպերը շատ անգամ նրա աչքումը վիշապների կերպարանք էին ստանում և մէկ-մէկու կուլ տալիս: Երբեմն գաղաններ էին դառնում ու իրար հետ կուռում:

Երբեմն դառնում էին ոչխարի հօտեր ու մի լեռնաչափ հովիւ էլ, գերանաչափ մի սրինգ բերնին դրած, ածում էր:

Երբեմն դառնում էին մեծ-մեծ վրաններ ու նրանց մէջ ներս ու գուրս էին անում վիթխարի հսկաներ:

Երբեմն դառնում էին զօրախմբեր ու իրար գէմ պատերազմում: Այդ լինում էր աւելի փոթորկի ժամանակ,

երբ որոտում էր երկինքը, փայլատակում էր կայծակը ու
ամպերն իրար էին խփում:

Արևամանուկը ոչ միշտն չէր վախենում այդ որոտմուն-
քից, այլ բարձրանում էր մի քարի վրայ ու ամպերին
հրամաններ էր տալիս, գոչելով.—յառաջ, յետ, աջ, ձախ,
միասին, կարգով, արագ...

Ինչպէս տեսնում էր, մեր Արևամանուկը թէպէտ դեռ
փոքր էր—հազիւ տասը կամ տասներկու տարեկան լինէր—
բայց շատ սրտոտ էր ու սրամիտ:

Երեսում էր որ ժամանակով մեծ ու երեելի մարդ
պէտք է դառնայ: Այդպէս էին ասում բաղդ գուշակողնե-
րը, այդպէս հաւատացած էին ամենքը:

Բայց նա այժմ դեռ մի գառնարած էր:

III

Այս՝ ինչ որ ասում եմ, ով է խմանում, թէ մեզանից
քանի-քանի տարի առաջ է եղել: Եթէ ասեմ հազար տա-
րի, երկու հազար տարի, երեք հազար տարի՝ ելի՞ քիչ
կըլինի:

Այդ էին ժամանակներումը Մասիսի ու Արագածի
արանքումը, ուր որ հիմա Արարատեան մեծ դաշտն է,
ուր որ մեր Սուրբ Էջմիածինն է, Երևան քաղաքն է,
Երասխ գետն է, Գեղամայ ծովն է՝ ահա այդ գաւառումը
մի մեծ գիւղ է լինում, Արևան, թէ Արմաւան անունով,
հաստատը չգիտեմ, և յատուկ տեղն էլ չեմ կարող ձեզ
տեել:

Արմաւանի օգն ու ջուրը շատ մաքուր էր ու առող-
ջարար: Նրա աղբիւրը քառասուն ակն ունէր, քառասուն
տեղից բղիսում էր ու յետոց միանում, դառնում մի այն-
պիսի գետ, որ եօթը ջրաղաց էր պարտեցնում: Բացի

դրանից՝ գիւղի հանդերն էլ լիքն էին անմահական աղ-
բիւրներով:

Արմաւանի հայերը, թէ մարդիկ և թէ կանայք, բոլորն
էլ գեղեցկագէմ, վայելչակազմ, ուժեղ ու բարձրահասակ
էին: Գլխացաւ, փորացաւ, սրտացաւ, բկացաւ, ծաղիկ,
կարմրուկ և ուրիշ բոլոր մեր տեսած ցաւերի անունը
նրանք չէին լսած: Մարդիկը հիւանդ էին լինում միշտն
այն ժամանակ, երբ վիրաւորուած էին լինում դազանից
կամ թշնամուց և կամ ծառից վայր ընկած: Նրանց կեան-
քը շատ երկար էր, շատ էին ապրում: Այնքան ապրում
էին, որ շատ ապրելուց յոգնում էին: Շատ քիչ ապրողը՝
հարիւր տարի էր ապրում, բայց սովորաբար երկու-երեք
հարիւր տարի էին ապրում ու միքանի անգամ ատամ-
ներ փոխում, նոր ոյժ ստանում:

Ծերացած հայրը ունենում էր քսան, երեսուն զա-
ւակ, երեք-չորս այդքան էլ թոռներ, մի այդքան էլ ծուռ-
ներ: Մի գերգաստանի, ընտանիքի մէջ մինչև երեք-չորս
հարիւր հոգի էին լինում, բոլորն էլ իրար հնազանդ—
ամենափոքրը՝ իրանից մեծին, և ամենքն ի միասին՝ մեծ
հօրը:

Մեծ հայրը միւս բոլոր հայրերի գլխաւորն էր, զլուխն
էր, և այդ պատճառով ասւում էր հայրապետ, աչսինքն
հայրերի գլուխ, կամ նահապետ, որ միենոյն նշանակու-
թիւնն ունի:

Գերգաստանի բոլոր անդամները մի յարկի, մի ծած-
կարանի տակ չէին մնում, այլ ջոկ-ջոկ յարկերի ու ծած-
կոցների: Ամեն անգամ, երբոր մէկին պսակում էին՝ նրա
համար առաջուց մի վրան էին գործում բրդէ կամ մազէ
թելից: Այսպէսով տարեց տարի շատանում էր վրանների
թիւը: Վրաններն այն յարմարութիւններն ունէին, որ
շարժական էին և ուր որ ուզում էին, տանում էին՝ ամա-

19307

ու աւելի բարձր ու լեռնային տեղեր, ձմեռը՝ ցածր ու դաշտային։ Քարաշէն տներ էլ ունէին, բայց հասարակ։ Դրանք մի տեսակ ձմերանցներ էին, աւելի անսառնաների համար քան թէ մարդկանց։ Միայն մեծ նահապետներ ունենում լու քարաշէն տուն։

Մեծ նահապետը որ վախճանում էր, նրա մեծ որդիքը հեռանում էին միմեանցից և գառնում էին ջոկ-ջոկ նահապետներ։ Նրանք երկիրն էլ էին բաժանում իրանց մէջ և ամեն մէկը մի ջոկ գաւառում էր բնակւում։

Իմ ասած ժամանակը նահապետներ շատ կային, բայց ամբողջ Արարատեան գաշար, Երասխի ափերը, Արագածի արևմտեան ափերը, Գառնու և Հրազդան գետերի հովիտներն իրանց շրջակայ լեռներով մի նահապետի ձեռքին էին, և այդ նահապետն էր մեր Արեամանուկի հայրը։

Արեամանուկի հօր անունն էր Արեամանեակ, բայց նրա որդիքն ու թոռները դժուարանում էին ասել «Հայր-Արեամանեակ», որովհետև շատ երկար էր, այդ պատճառով ասում էին՝ «Հայր-Մանեակ»։ Արեամանուկին էլ չէին ասում Արեամանուկ, այլ «Արմիկ» կամ «Արամիկ»։

IV

Ահա այսպէս մեր սիրելի Արեամանուկը Արեամանեակ նահապետի որդին էր։

Դեռ եօթը տարեկան հասակում նրա թիկունքն ու կուրծքն այնքան լայն էին ու մէջքն այնքան բարակ, որից երեսում էր, որ նա մի փոքր առիւծ էր, որի նմանին մեր հեքեաթներումը ասում են՝ «առիւծի ձագ», կորիւն առիւծի։ Նրա աչքերը խոշոր-խոշոր և կրակու էին, երկայն թերթերունքները մինչև վարի կոսկերն էին հասնում, գլխի մազերը խիստ ու երկայն։

Երբոր Արեամանուկը ծնւռում է, նրանից յետոյ նրա մայրը երկար ժամանակ երեխայ չէ բերում, այդ պատճառով նրան եօթը տարի շարունակ ծիծ է տալիս և ծծից չի կտրում։ Ամբողջ օրը խաղում էր Արեամանուկը, բայց հէնց որ ճաշելու ժամանակը գալիս էր, նա առաջ մի նախաճաշիկ էր անում մօր ծծովն ու յետոյ ճաշն ուտում, մէկ էլ ճաշելուց յետոյ էր վրայ ընկնում մօր ծծին ու բերանը քաղցրացնում։ գիշերն էլ մօր ծոցումն էր քնում և ամեն զարթնելիս՝ ծիծը բերանն էր առնում։

— Բաւական է, նրդի. Էլ ի՞նչ կայ, որ ի՞նչ ծծես, ծծերս ցամաքել են, — ասում էր շատ անգամ մայրը, բայց էլի ծիծը գնում էր բերանը և գլուխը շփելով քնացնում։ Արեամանուկը սիրում էր և կովի ծիծը ծծել։

Շատ անգամ, երբոր հարսները կովերը կթելիս էին լինում, նա անցնում էր միւս կողմը և կովի ծծերից մէկը բերանն առնում, ծծում։ Հարսները քթին խփում էին, որ յետ քաշուի, բայց նա էլ ջզրու արձակում էր հորթի կապը, խփում էր կովին ու այսպիսով ինքը յաղթում էր հարսներին և ուզածի շափ ծծում։ Պատահում էր, որ մինչև կովի կթելը՝ ինքը արգէն ցամաքեցրած էր լինում ծծերը և խեղճ հորթին էլ չէր լինում բաժին թողած։ Կերակուրներից նա ամենից շատ սիրում էր իւզն ու մեղքը։ Իւզը նա կաթի պէս էր խմում, իսկ մեղրահացը գարթի պէս ձեռքն առնում, կծոտում։

Էլ ի՞նչ ասիլ կ'ուզէ ուրեմն, որ ով տարով կըմեծանայ, մեր Արեամանուկը օրով էր մեծանում ու զօրանում։ Դեռ տասը տարեկան հազիւ կըլինէր, այնպէս էր աճեր զարգացել, որ տեսնողը կարծում էր, թէ առնուազն տասնընդինդ կամ տասնընդ տարեկան կըլինի։ Բայց երբ գառաւ տասնընդինդ տարեկան, արդէն մի կատարեալ չի նարի ծառ էր ու էլի իւզ հասակին վայել չէր համարում

իւր աւարիքն ունեցող մանուկների հետ խաղալ, այլ քսան-
երեսուն տարեկանների հետ էր խաղում, նրանց հետ
մրցում և ամեն տեսակ մարզմունքների մէջ էլ յաղթում
էր ամենքին:

V

Արմաւանի երեխայքը շատ ուշ էին սկսում տնային
հոգսերին մասնակցել: Մանուկները դառնում էին տասնը-
հինգ-քսան տարեկան, բայց դեռ էլի համարւում էին
տղայ, այսինքն երեխայ: Մինչև պատճշորս-տասնըհինգ
տարեկան դառնալը ոչ մի պարապմունք չէին ունենում,
բացի ուսելուց ու խաղալուց:

Նրանց սկզբնական ուսումն ու կրթութիւնն էլ խաղն
էր: Եւ պէտք է ասենք, որ պակաս ուսում չէր և շատ էլ
լաւ էր: Լաւ էր նրանով, որ մեզ նման վաղօրօք չորս
պատի մէջ չէին փակւում ու կորցնում իրանց առողջու-
թիւնը. մէկ էլ նրանով՝ որ նրանց խաղերն անմիտ ու անօ-
գուտ խաղեր չէին: Նրանք իրանց խաղերով աւելի լաւ
էին պատրաստում իրանց ապագայ գործունէութեան,
ապագայ պարապմունքների համար, քան թէ հիմա մենք:

Նրանց հարկաւոր էր լինել ուժեղ, ճարպիկ, սրամիտ,
հնարագէտ, առաքինի. պէտք է իմանային լաւ ձի հեծ-
նել, լաւ վագել, լաւ լողալ, ծառերի վրայ մազլցել, պա-
ռով ցատկել, սուր ու նիզակ գործ ածել, վահանով պաշտ-
պանուել, ուղիղ պարապատիկ ու նետ ձգել. պէտք է իմա-
նային անսանապահութիւն, վար ու ցանք, փայտաշու-
թիւն, քարտաշութիւն, դարբնութիւն... և այս բոլորը
այն ժամանակուայ երեխայքը սովորում էին խաղալով:

Նրանց գիշերուայ խաղերն ուրիշ էին, ցերեկուանը
ուրիշ, ամառուանը ուրիշ, ձմեռուանը ուրիշ. ուրիշ էր
տղերանց խաղը, ուրիշ էր աղջկերանցը: Ամեն տեղի,
ամեն գէպքի, ամեն ժամանակի յարմար խաղեր ունէին:

Խաղում էին ամենախիստ կարգապահութեամբ:

Եթէ խաղացողները լինում էին մինչեւ հարիւր հոգի,
էլի այնպէս կարգով էին խաղում, որ ոչ մի անկարգու-
թիւն չէր պատահում, և եթէ պատահում էլ էր երեմն,
մեղաւոր երեխային խկոյն հեռացնում էին իրանցից, որ
մեծ պատիժ էր համարւում:

Խաղերի մեծ մասը խմբով էին խաղում: Առաջ եր-
կուսին մայր էին նստեցնում, միւսները ձագեր դառնում:
Չագերը զոյգ էին դառնում և վիճակով ընկնում մէկը մէկ
և միւսը՝ միւս մօրը: Այսպիսով բոլոր խաղացողները դառ-
նում էին երկու խումբ, ամեն մէկը իւր մօր հովանաւո-
րութեան ու պաշտպանութեան տակ: Մայրը իւր ձագերից
ամեն մէկի պաշտօնն իրան հասկացնում էր, և նրանք
պիտի կատարէին իրանց մօր պատուէրը ամենայն ճշտու-
թեամբ և ճարպիկութեամբ: Այս խաղերի մէջ շատ լաւ
սովորում էին պաշտպանուելու և յարձակուելու կերպերը.
սովորում էին շարքով կանգնել, շրջան կազմել, խմբուել,
մէջք մէջքի տալ, վրայ թափուել, չորեքթաթ վա-
զել, ծեծի զիմանալ, հակառակ խմբի բոլոր շարժմունք-
ները զիտել, նրա մտադրութիւնը նախագուշակել:

Այս խաղերի մասին էլ ես չեմ ուզում երկարացնել
խօսքս: Դուք ինքներդ, եթէ գիւղի երեխայք էք, կարող
էք ասել, թէ ինչ տեսակ խաղեր գիտէք. միայն պէտք է
գիտենաք, որ իմ ասած հին խաղերի կէսի կէսն էլ չկայ
հիմա, և ինչ էլ որ կայ, այն ժամանակուայ եղածի ստուերն
է և ոչ խաղականը: Բայց ինչ որ լինեն, դրանք էլ են
հարկաւոր և շատ բաւական են մեզ:

ՄԵՐ Արևամանուկը խաղալ շատ էր սիրում: Պառաւներն ասում էին, որ նա մօր արգանդումն էլ խաղալիս է եղել, և սուտ չէին ասում: Բոլոր խաղերի մէջ նու այնպէս շուտ ճարպիկացաւ, որ էլ ձագ չէր դասում, այլ իրանից մէծերի վրայ էր մայր նստում, և ամեն երեխայ աշխատում էր, որ իրան վիճակուի, իրան ընկնի նրա ձագը դառնալ, նրա զօրեղ պաշտպանութեան տակը գտնուիլ:

VI

Ահա այս աստիճան զօրացած էր մեր Արևամանուկը, երբոր սկսեց տաւար գնալ: Տաւարումն էլ երկու թէ երեք օր միայն փոքրութիւն արաւ. շուտով տավարածապետ դարաւ, այսինքն տաւարածների զլխաւոր: Տաւարածապետ լինելը հեշտ բան չէ. նա պէտք է ամենից զօրեղը լինի և ամենից ճարպիկն ու սրտուը:

Ճշմարիտ է, նրա գործը հեշտ էր նրանով, որ պիտի նստէր սառն աղբիւրի մօտ, հով ու զով տեղերումը, և միւսներին հրամայէր, որ տաւարը մակաղից դուրս անեն, դոմէշները՝ ցեխերից, այս կողմը քշէն, այն կողմը տանեն, յետ տան, ժողովեն, ականեն. բայց և դժուար էր նրանով, որ եթէ տաւարներից մինը կորչէր, նա պիտի ման դար, գտնէր, զող ու գաղանի ճանկերից փրկէր: Իսկ գաղաններ այդ ժամանակ շատ ու շատ կային, հիմա այնքան դայլ ու աղուէս չկայ, ինչքան որ այն ժամանակ քաւթաներ ու փալանգներ (վագրներ) կային: Արևամանուկը միքանի շաբաթ շարունակ շատ լաւ պահեց տաւարը, այնպէս որ ոչ մէկի քիթը չառնեց, բայց ասած է՝ «Տատն ամեն օր գաթայ չի թիվի»:

Մէկ անգամ մի եղը կորցրեց. շատ ման եկաւ, վերը մի զոռոցի ձայն հասաւ ականջը: Մինչև ինքը ականջ

կըդնէր, որ տեսնէր՝ նրտեղից է զալիս ձայնը, իւր քաջ շները, Խեղգանն ու Կտրանը, աւելի շուտ իմացան տեղը և նեափ պէս թուան դէպի ճայնը: Գոռոցը հասարակ բառաչ չէր. այդ ճայնը հանում են միայն գաղանների ճանկն ընկած ժամանակը, և այդ գիտեն ինչպէս տաւարներն ու մարդիկը, նոյնպէս և շները:

Արևամանուկը ոչ մի գէնք չունէր, բացի մի հաստագուխ մահակից: Մահակը ձեռին՝ վագեց շների յետեկից և նրանց զտու մի ձորակի մէջ հաջեիս: Հեռուից նկատեց, որ մի գաղան վայր է ձգել ահագին եղանը, թանթուլները դրել նրա մէջքին, իսկ զլուխը դէպի շները ծուած, այնպէս կատաղի կերպով նայում էր, որ աչքերից կրակ էր թափւում: Շները հաջում էին հեռուից, պոչները ներս քաշած, և սիրո չէին անում զաղանին մօտենալ:

Արևամանուկն էլ չմտածեց, թէ ինչ պէտք է անէր. նա սասաիկ բարկացաւ շների վրայ և գոռաց. «Խեղգանն, խեղիր, Կտրանն, կտրիր», ու ինքը մի ճարպիկ ոստիւնով թուաւ ընկաւ գաղանի մէջքի վրայ ու բռնեց նրա վզիցը: Այդ տեսնելով՝ շները սիրու առան ու բռնեցին գաղանի յետքից: Գաղանը բարկացաւ և ցատկեց տեղիցը. բայց նրանից պոկ չեկան ոչ Արևամանուկը և ոչ շները: Գաղանն աւելի կատաղեց, երեսը շրջեց, բաց արաւ ահագին ուեխը և ուզում էր Արևամանուկի զլուխը բռնել ու փըշրել. բայց սա իսկոյն ձեռքը ձգեց զաղանի բերանն ու լեզուի տակիցը այնպէս պինդ բռնեց, քաշեց, որ գաղանի թանթուլները թուլացան և նա սկսեց խոխուցնել: Երբ գաղանը խեղճացաւ, թուլացաւ, Արևամանուկը նրան իւր տակն առաւ, աջ ոտքը նոյնպէս կոխեց նրա բերանը և երկու ձեռքով քաշեց նրա լեզուիցը: Այդ միջոցին Խեղգանը բռնեց գաղանի բկիցը, Կտրանն էլ փորատակերիցը: Այս միջացած ուժով գաղանին անշնչացրին, սատկեցրին:

Քափու քրտնկի մէջ կորած, յետ քաշուեց Արևամանուկը և նոր տեսաւ, թէ ինչ վիշապ էր իւր սպանածը: Վազը էր, մի ահազին ու քաւթառ վազը, որ բոլոր շըշակայքի վրայ իշխում էր: Նրա երկիւղից ոչ ոք չէր համարձակւում տաւար կամ ոչխար տանել այն տեղերը, ուր որ տարել էր Արևամանուկը: Ամբողջ գիւղերով աշխատում էին նրան սպանել, բայց չէին կարողանում:

Եղը վազուց արդէն շունչը փչել էր: Անիրաւ զազանը մի հատ հարուածով կուրել էր նրա մէջքի սեռը և մի ծուէն կաշի հանել:

Արևամանուկը մաշկեց զազանն ու մորթին քաշ տալով՝ գնաց տուն: Նրա այս քաջազործութեան համբաւը շուտով տարածուեց ամեն տեղ: Տասնըհինգ տարեկան հասակում վազը խեղգել-հեշտ բան չէ: Բայց ով որ իմանում էր, թէ այդ քաջութիւնը Արևամանուկն էր արել, չէր զարմանում, այլ ասում էր՝ նա կարող է առիւծի բերանն էլ ճղել մեռ-մենակ, առանց շների օդնութեան:

Յառեր՝ զաղաթ—вершина. Կրկոյթ—явление. տաւարած—տաւար արածացնող, պահող. արօտ—արածելու տեղ, հանդ, пасть-бище, выгонь. հրեղին—կրակէ, отненный. զրաւել—привлекать. յափշտակել—плечнать, восхищать. սրինգ—свирель. վրան—пакий. հոկայ—богатырь. զօրախումը—полкъ.

Գաւառ—уездъ. թոռ—внукъ. ծոռ—правнукъ. ձմերանոց—зимовникъ. մրցում—конкуренція. մարզմունք—упражненія. առածքինի—добрестный, добродѣтельный. մազցել—лазить, караbrickատիկել—прыгнуть. նիզակ—копье. վահան—щитъ. պարատիկ—праща. նետ—стрѣла. անասնապահութիւն—скотоводство. կարգապահութիւն—дисциплина. հովանաւորութիւն—покровите лъство. պաշտպահութիւն—защита. պաշտօն—служба, должностъ. պա-

տուէր—приказъ. ձշութիւն—точность. ձարպիկոթիւն—ловкость. գիտել—наблюдать. նախագուշակել—предугадать.

Մակաղ—եպթաղ, սշխարների պարկելու տեղը. փալանգ—վազը, тигръ. քաւթառ—гіена. մահակ—գафаванах, дубина. թանթուներ—թաթեր, лапы. սեխ—настъ. մէջքի սեռը—ողնաշարը. ծուէն—պոկուածք, կաշուի կամ մասի ծիւ-ծիւ արած կտոր:

Խ26. Մ Ա Ր Դ Հ Ե Հ Ռ Ե Ծ Հ

(Հ է ք ե ա թ թ օ)

Հ

Դատ տարի առաջ հին ժամանակը,
Երբ հրաշքներով լի էր աշխարհը,
Իւր ամուսինով և զաւակներով
Ապրում էր մի մարդ իւր առուտուրով:
Դուրախ ու զուարթ էր նըրա կեանքը,
Պատճառ՝ միշտ ոսկով լի էր քսակը.
Բայց յանկարծ բազգը երես դարձրեց,
Եւ մեր խեղճ մարդը բոլորն կորցրեց՝
Յուրախ կեանք, և փառք, և հարստութիւն,
Եւ նըրանց հետ էլ քազցը առողջութիւն.
Ընկաւ անկողին, խիստ հիւանդացաւ,
Ոյժ և գորութիւն նրանից նեռացաւ.
Չէր կարողանում ոտի վրայ կանգնել,
Մինչև որ նըրան իւր կինը չօգնէր:

Դժբաղդ-տարաբաղդ նըրա խեղճ կինը
Ստիպուեց կերակրել այժմ իւր տունը.
Հ.Գիշեր ու ցերեկ պէտք է աշխատէր,
Որ իւր որդիքը սովից ազատէր:

Ամիս ամսի վրայ այսպէս անցկացաւ,
Վերջապէս կինը իսպառ ձանձրացաւ:
Կոհնչ ես վայր ընկել, ասում էր մարդուն,
Գլխիս ցաւ դառել, իրլել ես իմ քուն.
Մինչև Երբ պէտք է այսպէս չարչարուեմ,
Կեանիս մաշելով ես քեզ կերակրեմ.
Վեր կաց, մարդ ես, գնա, գլուխդ քարին տուր,
Եւ որդոցդ համար ճարիր կերակուր»:
Պատասխան տուեց խեղճ հիւանդ մարդը.
—Բաւական է ինձ իմ դառը վիշտը.
Դթանի ունէի, Երբ բան ինայեցի.
Առողջ ժամանակ Երբ ծոյլ մընացի.
Իսկ այժմ աղքատ եմ և մարմնով տըկար.
Խղճա, մի՛ տան ջիր դու ինձ անդադար:
Բայց կինը երկար էլ չհամբերեց
Եւ հիւանդ մարդուն տանից դուրս արեց.
«Գընա, ուր կ'ուզես, գլխից հեռացիր.
Դու իմ խեղճ անձը լաւ չարչարեցիր.
Հիմա ինչքան էլ լաս ու աղաչես,
Էլ տուն չեմ թողնիլ, քանի աղքատ ես»:
—Լաւ ասաց մարդը ձայնով տըխագին,
Կ'երթամ, կըկորչեմ, ով դու անդութ կին.
Կըտոր հաց, գոնեա, տուր, հետըս առնեմ,
Որ ճանապարհին քաղցած չմեռնեմ:

β

Կինը դուրս բերեց, տուեց երկու հաց.
Եւ մեր խեղճ մարդը հեռացաւ, գընաց,
Իւր չար բաղդիցը գանդատ անելով,
Թողեց իւր տունը անհաստատ քայլով:

Ինքն էլ չըգիտէր, թէ ուր էր գնում.
Միայն միշտ առաջ քայլում էր տըրտում.
Վերջը դադրելով՝ մի քարի վըրայ
Նըստեց, որ սակաւ մի հանգըստանայ:
Այստեղ նկատեց՝ որ ճանապարհին,
Նրանից ոչ հեռու ընկած էր գետնին
Մի մազից հիւսած երկար սև պարան,
Որ նա վեր առաւ, ասելով այս բան.
«Սա ինքնըստինքեան մի չընչին բան է,
Բայց խեղճիս համար շատ թանկագին է»:
Այսպէս ասելով պարան փաթաթեց
Եւ իբրև թանկ բան ծոցումը պահեց:
Յետոյ, սակաւ ինչ հացով ու ջըրով
Իւր տըկար մարմնին զօրութիւն տալով,
Նորից վեր կացաւ, կամացուկ քայլով
Առաջ ընթացաւ նոյն ճանապարհով:

Այսպիսով անցաւ նա բաւական տեղ,
Մինչև որ հասաւ մի աղքատիկ գեղ,
Ուր անց կենալիս՝ տեսաւ շատ հաւեր:
Հաւերից մինը հանդարտ նըստած էր
Կիտած աղբի վրայ ու ձու էր ածում.
Եւ մեր խեղճ մարդը դըրեց իւր մտքում,
Որ բռնէ նրան ու հետը տանէ,
Միքանի շահով քաղաքում ծախէ:
Ահա այդ մտքով նա կամաց-կամաց,
Չու ածող հաւին ըզզոյշ մօտ գնաց,
Բայց հէնց այն կողմը իւր ձեռքը մեկնեց՝
Վեր թուաւ հաւը և մէկ ձու թողեց.
Թողած ձուն, իսկոյն վեր առաւ մարդը,
Դըրեց դըրպանը, օրհնեց իւր բաղդը.

— է՛հ, փառք Աստուծոյ, ասաց ինքն իրան,
Այս մէկ հաւի ձուն, սա էլ է մէկ բան:

Ելի առաջ գնաց մի կարճ ժամանակ,
Վերջապէս տեսաւ մի փոքրիկ գետակ,
Որ դուրս էր բըղիում մօտիկ անտառից,
Մերթ հանդարտ գնալով, մերթ փըրփըրալից,
Յոգնած, վաստակած մեր մեղաւորը
Շատ ուրախացաւ, երբ տեսաւ ջուրը.
Իսկոյն մօտ գընաց, որ պարզ ցուրտ ջըրով
Փոքր ինչ հովանայ, մէջ լողանալով:
Զրի աւազուտ ափերի վըրայ,
Նստած էին միքանի կրիայ.
Մօտեցող մարդուն երբ նըրանք տեսան,
Բշտապ վագեցին, ջուրը թափուեցան:
Միւսների նըման շուտ հասնել ջըրին
Չըյաջողուեցաւ նըրանցից մէկին:
Մարդը մօտ գնաց, վեր առաւ նըրան,
Իւր գրպանի մէջ ալւեց բնակարան,
Ինքն էլ լողացաւ, հագաւ շորերը,
Եւ յետոյ գնաց գէպի անտառը,
Որ շատ հեռու չէր, և մի ժամի մէջ
Արդէն գընում էր խիտ անտառի մէջ:

Շատ գընաց, թէ քիչ, վերջապէս նըստեց
Մի աղբիւրի մօտ և շատ մտածեց.
Թէ ինչպէս անէ, որ իւր խղճալի,
Անբաղդ դրութիւնն ուղղէ մի կերպի:

Յանկարծ դըղըրդաց բոլոր անտառը,
Թընդաց, որոտաց հովիտ ու լեառը,
Եւ հանդէպ լեռան սկ ու մութ այրից
Դուրս եկաւ մի հրէշ, որ հին գարերից
Բնակւում էր այստեղ և սպանում, լափում,
Ով այրի մօտով անցնել չէր վախում...
Ահա այդ հրէշը դուրս եկաւ այրից
Եւ խեղճ մարդու վրայ գոռաց հեռուից.
«Բարով քեզ, բարով, դու համեղ կտոր,
Որին կ'ընդունէ իմ պատուական փոր.
Արդէն կըլինի մի ամբողջ ամիս,
Որ ես չեմ կերել մարդու անոյշ միս»:

— Եյդ ի՞նչ խօսքեր են, գարշելի գազան...
Դու յանդըգնում ես ասել ինձ այդ բան.
Ապա այդտեղ կաց և դու կըտեսնես,
Ուր կըշըլըրտեմ մարմիդ երկու կէս:
Ասաց և անվախ մօտ գնաց հրէշին
Եւ խիստ բարկացած նայեց երեսին:

«Ոչ ոք մինչև այժմ—գոչեց գազանը —
Զէ համարձակուել ասել այդ բանը
Ինձ, որի ձոռքից դեռ մինչև այսօր
Ազատ չէ մնացել ոչ մէկ մեղաւոր:
Բայց որովհետեւ մեծ-մեծ բըրդում ես,
Արի մեր ոյժը փորձենք դու և ես.
Ե՛կ գօտեմարտենք, և ով որ յաղթուի,
Թնդ նա յաղթողին կերակուր լինի»:

— Թէպէտ այդ բանում ես քեզ կը յաղթեմ,
Եւ մինչև վիզըդ դետին կըխըրեմ,

Բայց քեզ կարող եմ եւս աւելի
Հասարակ կերպով յաղթել, գարշելի:

«Լաւ, համաձայն եմ, ցոյց տուր շընորքդ
Եւ իսկոյնևեթ կատարիր խօսքը»:

—Ի՞նչ ես շտապում, ասաց նրան մարդը,
Երեք բան կ'անեմ, թէ կ'անես հատը,
Ես այն ժամանակ քեզնից յաղթուած եմ,
Իսկ եթէ չանես, զլուխըդ կըջարդեմ.
Մէկ մազ ես հանեմ, մէկը դու հանէ,
Չափենք ու տեսնենք՝ ում մազն երկայն է.
Եւ ով աւելի երկայն մազ ունի,
Թո՞ղ նա մեր մէջը յաղթողը լինի:

Թէ որ կարենաս ինձպէս չոր քարից
Գոյն-գոյն ջուր քամել, դու յաղթել ես ինձ-

Եւ ում մարմի վրայ մեծ միջատ լինի,
Թո՞ղ նա միւսի զլուխը ջարդի:

«Լաւ», ասաց հրէշը ու մի մազ հանեց
Եւ ուրախ-ուրախ մարդուն դէմ արեց:
—Այդ է—ասաց սա—և հանեց ծոցից
Գըտած պարանը հիւսած ու մազից:

Հրէշն երբ տեսաւ հիւսած պարանը,
Ահից, զարմանքից բաց մնաց բերանը.
Բայց իսկոյնևեթ նորից սիրտ առաւ
Եւ խիստ կատաղած մի քար վեր առաւ
Ու երկու ձեռքով այնպէս պինդ սեղմեց,
Որ աւազի պէս նըրան փըշըրտեց:

Մարդն էլ իւր կողմից մէկ քար վերցրեց
Ու հրէշից ծածուկ զրպանից հանեց
Հաւից խլած ձուն, և հէնց որ սեղմեց,
Իսկոյն երկու գոյն հիւթը դուրս ծորեց:

«Այդ երկու փորձով—կանչեց հրէշը—
Դու ինձ յաղթեցիր, ցոյց տուր ուրիշը»:

Մարդը դուրս հանեց զրպանից կրիան
—Ահա միջատըս, ասաց, գարշ գաղան,
Ցոյց տուր իսկ իսկոյն սրա հատը, տեսնեմ,
Թէ չէ զլուխըդ երկու կէս կ'անեմ...
Ուր ես փախչում, էյ. չէ, կաց, գարշելի,
Կաց, որ ընդունես մահ սարսափելի,,
Բայց լաւ իմացիր, ուր կ'ուզէ գընաս,
Երբէք ինձանից չես մնալ անվխաս:

Դ

Իրաւ որ հրէշը, սաստիկ զարմացած
Մարդու արարքից, իսկոյն փախաւ-գնաց:

Սա էլ այն կ'ուզէր. ուրախ մտաւ այլը,
Անցաւ մի ծայրից մինչեւ միւս ծայրը.
Տեսաւ լի արկդեր ոսկով, արծաթով,
Գոյն-գոյն ակներով, մարգարիտներով.
Ախոռների մէջ սիրուն ձիաներ
Պատրաստ էին նըրա տանել հարուստ բեռ:
Նա էլ ժամանակ զուր չըկորցըրեց,
Գըտած գանձերը ձիերին բարձեց,

Դուրս եկաւ այրից, փառք տուեց Աստծուն
Եւ պատրաստում էր դանալ դէպի տուն,
Երբ յանկարծ տեսաւ հեռուից հըրէշին
Վազելիս դէպ' այր, մի աղուէս ուսին:

b

Բայց թող դեռ պատմեմ, թէ ինչպէս եղաւ,
Որ հրէշը յանկարծ կըկին յետ դառաւ:

Մարդուց փախչելով կարճ միջոցի մէջ,
Հասաւ հեալով մինչ անտառի վերջ,
Ուր մի կաղ աղուէս պատահեց նըրան
Ու գլուխ տալով ասաց նա այս բան.
«Բարով քեզ, բարով, իշխան ահաւոր,
Դու մեր անտառի հզօր թագաւոր.
Բայց ինչի, ասա, այդպէս աըրառում ես.
Խնդրում եմ վիշտը ծառացիդ յայտնես.
Գուցէ կարող եմ մէկ բանով պէտք դալ
Եւ քո տրտմութեան շուտով վախճան տալ»:

Հրէշը կարճ կերպով, մի քանի խօսքով
Պատմեց աղուէսին, թէ ինչ փորձանքով
Ստիպուած է փախչել, թողնել տուն ու տեղ,
Յաղթուած մի մարդուց իրանից զօրեղ:

«Եց ինչ եմ լսում, կանչեց աղուէսը.
Թոյլ, անզօր մարդուց ո՞նց պիտ' քեզ պէսը
Փախչի, փախենայ, թողնէ տունը, գնայ.
Ասա՝ ի՞նչ կ'ասէ, ով այդ իմանայ:
Հաւատա ինձ, տէր, նա քեզ խարել է,
Իւր հնարքներով աչքըդ կապել է.

Ե'կ, դու ինձ լըսիր, իսկոյն յետ դարձիր,
Զեռք ընկած որսը զուր մի՛ կորցընիր:
Քանի դեռ ուշ չէ, շնուր արա, գընանք.
Գիտեմ՝ պատուական ընթրիք կ'ունենանք:
Շատ ցանկանում եմ մարդու միս ուտել,
Պատճառ, այս ոտքս մարդիկ են կոտրել»:

Աղուէսի խօսքերն հրէշը լսելով
Իսկոյն յետ դարձաւ, արագ քայլերով
Վազեց դէպի այր: Բայց ճանապարհին
Աղուէսն յետ մընաց ու խընդրեց հրէշին
Որ յետ չժողնէ իւր կաղ ծառային՝
Շատ ծանր քեռ չէ, շալակէ ուսին:
Այսպէս շալակած—ինչպէս փոքր առաջ
Արդէն ասացի—հրէշը քաջ-քաջ
Եւ արագաքայլ դէպ' այրն էր վազում,
Ուր մարդը կանգնած նըրան էր սպասում:

Սա մէկ ըսպէսում իւր կտրուկ խելքով
Արդէն որոշեց, թէ ինչ հնարքով
Այս երկրորդ անգամ ազատուի հրէշից,
Եւ այս պատճառով գոչեց հեռուից.
— Այ գու խարեբայ, անզիտան աղուէս,
Այսօր ինձանից անշուշտ մահ կ'առնես.
Հաւանոցումը քեզ որ բըռնեցի,
Այն պայմանով միայն կեանքըդ ինայեցի,
Որ դու ինձ համար երկու հրէշ քերես.
Դու էլ խոստացար. ալժմ, սեւերես,
Այսքան սպասեցի, միայն մէկն ես քերում.
Դա առանց քեզ էլ ինձ էր պատկանում:

Հըէշըն երբ լսեց մարդու խօսքերը,
Բիղ-բիզ կանգնեցան նըրա մազերը.
«Խորամանկ աղուէս, որոտաց, մեռիր,
Դու միայն այն մտքով ինձ այստեղ բերիր,
Որ երկրորդ անգամ որա ձեռը մատնես,
Որից մէկ անգամ հազիւ պըրծայ ես»:
Ասաց ու բոնեց աղուէսի ոտից
Եւ սաստիկ ուժով նեաեց իրանից,
Իսկ ինքը փախաւ: Մարդը ազատուեց,
Ծունկ չոքեց լսկոյն, Տիրոջ փառք տուեց,
Յետոյ վեր կացաւ այնպէս ուրախ-զուարթ,
Կարծես թէ երբէք չէր ցաւել մի մատ.
Բարձած ձիաններն զըստած գանձերով
Իրարու կապեց և ուրախ սըրտով
Հեծաւ ձիու վրայ ու կամաց-կամաց
Առաջ քըշելով դէպի տուն գնաց:

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՆԿԱՐԸԴՐԱԿԱՆ ՅՈՒՈՒԾՆԵՐ ԵՒ ՆՐԵՆՑ ՀՅՄԱՊԱՏԾՈՒՅԻՆ
ԶԵՓԸԲԵՐԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

27. ԳԱՐՆԱՆ ՍԿԻԶԲԸ

Զատկից յետոյ Արարատեան նահանգում ով լինի,
աչքին մի նոր բան կ'երեկի. բոլորը ծառ ու տունկ է.
Կանաչները նոր գուրս եկած, ցնծին են տալիս այգիների
ափերումը. ուռի ծառերը՝ բաց արած իրանց լեզուակ
տերեները, գարնան մեղմ քամուց խվաշալով իրար են
դիպչում, հէնց իմանաս՝ իրար բարեռում են. պտղատու
ծառերն իրանց կարգին՝ որը կոկոնել է, կարծես շարած
մարզարիտ լինի, որն էլ ծաղկել է եօթանառուն տարե-
կան ալեորի նման: Մանուշակն ու յասմիկը իրանց անուշ
հոտերով քաղցր քուն են բերում այգու մէջ զքօննողին.
մանուշակը պգտիկ հարսի կամ համեստ աղջկայ նման
զլուխը կախ է գցել, մտել է խոտերի տակը, որ մի՛ գու-
ցէ երեալը հպարտութիւն համարուի. իսկ յասմիկը, իւր
թփի վրայից ճիթ-ճիթ կախ ընկած ու հոտով աշխարհքը
լցրած, հէնց իմանաս թէ կանչում է անցկացողին, որ
առանց իրան ու իր պարկեշտ քընջը տեսութիւն գալու,
անց չկենայ, չգնայ: Վարդն էլ ձմեռուան մերկութիւնից
գուրս եկած՝ հազել է կանաչ-տալաս շորեր և իւր ոսկէ
կոռակի նման կոկոններովը իմաց է տալիս, թէ ես ու-
ղարկել եմ ինձանից առաջ իմ քոյր մանուշակին, որ ձեզ

ուրախացնէ, մինչև որ ես էլ կրդամ իմ մէկէլ ընկեր ծաղիկների հետ:

Այսպէս ամեն բան իրանց կարգին ընկած՝ ուշախութիւն էին քերում մարդու վրայ կարմիր կիրակի օրուան առաջին շաբաթ օրը: Սարեակներն էլ՝ ծառի ճղներին կանգնած, կարմիր արեգակի դիմացը, հազար ու մի տեսակ ճրվացնում էին ու իրանք ածում, իրանք պարում:

28. ԳԱՐՆԱՆԱՄՈՒԻՏ

Քեզ ողջոյն զուարթուն,
Առուգահասակ գարուն,
Քեզ ողջոյն բիւր անբուն
Տալիս է Հայոց Տուն:

Անուշաւանի սօսիք տերեսով,
Ծըտերն ծառից իրանց ճռուողով
Օրնում են գալըդ, երկնքի դեսպան,
Դու ես մեր կեանքի պաշար ու պաշտպան:

Երբ հեզիկ մօտեցար Մասիսի սարերին,
Բքածին ամպերը տարագիր գնացին.
Հին լեռը բացեց իւր թաւոտ կուրծքը.
Քեզ կանաչ դիպայ սփոեց հովիսը.
Սիրահար սոխակը իւր վարդի յետքից
Վազեց Արարատ՝ շինել իւր բունը...

29. ՍԱՐԳՆԱԼԻ

Երբ գարունը բացւում է, հայ գիւղացիք սարն են
տանում տաւարը: Աղբիւրների գլխին, ծաղիկների մէջ

վրաններ են տնկում և տաւարը ներս անում այս անմահական զրախարը: Առաւոտը, երբ անկողնիցդ վեր ես կենում, հազար սարի ծայրին ամպն ու ծուխը միմեանց հետ խառնուած՝ երկինք են բարձրանում ու ցողը անձրեի հետ նստում է մարդկանց շորերի ու երեսների վրայ: Կանայք կթի տաւարի հետ են՝ կաթն են ժողովում, իւղ ու պանիր շինում. տղամարդիկ տաւարն արօտ են քշում, կամ բուրդն ու գործուածքը, իւղն ու պանիրն են տանում փողոց, ծախում, իրանց տան պակասութիւնը լրացնում:

Էլ ինչ ասել կուզէ, որ հարս ու աղջիկ այստեղ կուչ ու ձիգ անելով չեն ման գալիս կամ երեսները կախնում, ինչպէս տանը: Այստեղ մէկ ընտանիքի պէս են և ում օքէն (վրանը) մտնես, ամենքն առողջ, ուրախ ու զուարթ են. այն օդի ու ջրի մէջ, այն ծաղկի ու կանաչի հոտն ու համն առնողի հոգին ու գոյնը ինչ կըլինի ապա: Երբ սարումը հիւր է պատահում, էլ շաբաթով ու ամսով չեն թողնում, որ հեռանայ. աղբիւրների քչքչոցը, ջրերի խըշ-խըշոցը, ծառերի սըլսըլոցը, թոչումների ծըլվըլոցը, հովուի սրինգը, գառան, ոչխարի ու տաւարի բառաշը՝ այս բոլորը կարծես քեզ ասում են. «Դրախտ ես ուզում, այստեղ կաց, այսպէս կաց. սիրտ անմեղ, միտքդ իստակ»:

30. ԳԱՐՈՒԻՆ

Ո՞հ, ինչ անուշ և ինչպէս զով
Առաւոտուց փշես, հովիկ,
Ծաղկանց վըրայ գուրգուրալով՝
Եւ մազերուն կուսին փափկիկ.
Բայց չես հովիկ իմ հայրենի,
Գնա, անցիր սրտիցս հեռի:

Ո՞հ, ի՞նչ աղու և սրտապին
Ծառոց մէջէն երգես, թռչնիկ.
Սիրոյ ժամերն ի յանտառին
Զմայլեցան ի քո ձայնիկ.
Բայց չես թռչնիկ իմ հայրենի,
Գնա, երգէ սրտիցս հեռի:

Ո՞հ, ի՞նչ մրմունջ հանես, վտակ
Սկանակին և հանդարտիկ.
Քո հայելուդ մէջ անապակ
Նայեն զիրենք վարդն ու աղջիկ.
Բայց չես վտակ իմ հայրենի,
Գնա, հոսէ սրտիցս հեռի...:

31. ԴԱՇՏՈՒՄԸ

Ո՞րքան հիանալի է լայնատարած դաշտը. ի՞նչ հրաշալի ընդարձակութիւն, ի՞նչ բազմադիմի տեսարաններ ես նշմարում չորս կողմու: Ահա հարուստ վարելահողերը—
արտերը՝ աշխատասէր զիւղացու քրտնքի վաստակով գանգրաւորուած, տատանում են իրանց պտղալից հասկերը: Յորենի, գարու, հաճարի, վուշի արտերը՝ օրօրուելով, քաղցր ժպիտը երեսին, ողջունում են միմեանց. մեղմ զեփիւը խաղում է նրանց վրայ և երկրագործը՝ կանգնած մօտակայ բլրակի զլիխին, զուարձանում է, տեսնելով իւր փողում են նրանց վրայ:

Բայց ահա մի մութ ստուեր երկչոտութեամբ սահեց

^{*)} Արտերի մելմ, ալիքանման տատանումը քամու առաջ կոչում է հէրանց գնալը:

արտերի երեսով. դա մի կտոր ամազ էր, որ զովարար ողջոյն մատուցանելով արտերին, եկել էր իմանալու, թէ արդեօք ծարաւ չեն նրանք և իրանց ծաղկած հասկերի դատարկ պաղամանները լցնելու համար կարօտ չեն իւր օգնութեանը: Գիւղացին ձեռքերը տարածեց. «Աստուած իմ, դարձեալ մի առատ անձրե, և այնուհետև ես կարող եմ անվրդով ննջել ցերեկուան տաժանելի աշխատանքից յետոյ»: Աստուած լսեց բարի գիւղացու ջերմ աղաչանքը և մեղմ անձրեը, երեկոյից մինչև առաւօտ, ոռոգեց ամբողջ դաշտերը:

Գիւղացին ուղախացաւ. այժմ նա հաց կ'ունենայ իւր ընտանիքի և դարման իւր անասունների համար: Այդ անասուններն ել շատ են հարկաւոր նրան: Դրանց կաթը նա ուտում է, դրանցով հերկում է երկիրը, մինչև անդամ դրանց աղբը գործ է դնում հողը պարարտացնելու համար: Վարուցանքի համար հիւթալի սեահող է հարկաւոր. դատարկ աւագի կամ կաւի վրայ հացաբոյս չի բումիլ: Կան այնպիսի տեղեր, ուր ի հնուց բոյսերի և կենդանիների մացցորդների փաելուց սեահող է գոյացել. այդպիսի տեղերում զիւղացին համարձակ սերմ է ձգում. բայց կան այնպիսի նիհար տափեր, ուր հարկաւոր է արուեստական կերպով հողը պարարտացնել՝ ամեն տեսակ անասունների աղբ ածելով, որովհետև աղբից սկ հող է գոյանում:

+ 23. ՎԱՐԴԻ ՈՍ

Ասա դու ինձ, սստրդ վարդի,
Ուր ես ծըլել, սւր ես ծաղկել,
Ուր հովիտի կամ սր դաշտի
Զարդարանքըն ես դու եղել:

Արդեօք եղել ևս եդեմում,
Եւ ջրել է քեզ մայր Եփրատ,
Կամ անգութել է իւր ծոցում
Քեզ ծերունի սարն Արարատ:

Ո՞ր անգութի ձեռն է քաղել
Քեզ քո թըփից մայրենական,
Կամ ո՞ր անգութն է քեզ անկել
Սյու աշխարհում պանդխտական:

Կամ թէ այն թուփ, քո օթևան,
Թառամեցաւ քեզ համանման,
Թէ սոխակները քաղցրածայն
Միկթարում են միշտ նրան:

Բայց դու չունիս մըխթարիչ,
Ո՞վ թագուհիդ ծաղիկների,
Չունիս դու քեզ սիրոյ երգիչ
Թառամում ես երկպիցդ հեռի:

33. ԱՆՏԱՌԸ ԵՒ ՆՐԱ ՕԳՈՒԾՆԵՐԸ

Մանենք այս ընդարձակ անտառը, այստեղ մենք կը-
տեսնենք շատ ու բազմատեսակ ծառեր՝ հացի, բոխի,
թխկի, հաճարի, սոսի, լորենի, կաղնի ևայն: Սակաւ չեն
նաև վայրենի պաղատու ծառերը՝ տանձենին, ինձորենին,
զկոփն, հոնին և ուրիշները: Անտառում բունում են նաև
շատ թփեր, բանջարեղեններ, խոսեր և անտառային ծա-
ղիկներ: Անտառից մարդս մեծամեծ օգուտներ է քաղում:
Բացի նրանից, որ այնտեղ արածում է նրա տաւարը, որ
նա իւր վառելափայտն այնտեղից է ստանում, նա մի մեծ և

անփոխարինելի օգուտ ևս ունի. ծառերը մաքրում են օդը:
Բացի դրանից անտառն արգելում է ջրի շուտով ցամաքե-
լուն և օդի խոնաւութեան մէջ հաւասարակշուութիւն է
պահպանում:

Գարնանը, երբ ձիւները հալուում են, ջուրը բոյսերի
արմատների և մամուռի մէջ պահուելով, արագ չէ սահում,
այլ նրա մեծագոյն մասը մեղմ հալուելուց և դանդաղ ընթաց-
քից հողի տակ մտնելով՝ շուտով չէ շոգիանում: Թէ որ-
քան մեծ նշանակութիւն ունի անտառը, երկում է նրա-
նից, որ երբ որևէ լերան վրայից անտառն անխնայ կըտ-
րատում են, ամբողջ պտղաբեր նահանգներ մերկ անա-
պատ են գառնում: օդը զրկուում է իւր նախկին փափ-
կութիւնից, իսկ ձիւնից և անձրեներից գոյացած հեղեղ-
ները կատաղաբար ծածկում ու աւերում են գաշտերը: Ան-
տառների անհաշիւ կտրատելուց մեր երկրի շատ արգա-
ւանդ սարեր և դրախտանման գաշտեր կորցրել են իրանց
նախկին գեղեցկութիւնն ու փարթամութիւնը և ամայի
անապատի ձև են ստացել:

34. *

Երբոր ճնշում է քո սիրաը մի վիշտ,
Մի վիշտ հոգեմաշ, ծանըր և յամառ,
Ապա մարդկանցից խուսափիր դու միշտ,
Ուղղիր քո գնացքը դէպի մութ անտառ:

Անտառն ու ժայռերն էլ են ընդունակ
Նոյնպէս բառերով վիշտ արտայայտել.
Զէ որ շատ անդամ մըրրիկն ու կայծակ
Նրանց կուրծքն ու սիրան են պատառուել:

Նըրանք մարդկանց պէս չեն խօսիլ քեզ հետ,
Որ լոկ բառերով տան մխիթարանք,
Այլ ցաւակցելով՝ քո գանգատներին
Չայնակից կըլինի նըրանց արձագանք:

† 35. Ե Ր Ա Շ Տ

Գարունը քանի գնաց, տաքացաւ. մայիսի կիսին կ'ա-
սէիր օգոստոս ամիսը լինէր... Սյն այգիները, որոնք մի
քիչ ջըրգլիսի են, ելի կանաչի ծեղ երկում է նրանց մէջ.
իսկ ի՞նչ ներքի այգիների գրութիւնն է, Աստուած հեռու
տանի, — կ'ասես թէ ամայի անապատ լինին. կանաչ տեղ
երազումդ չես տեսնիլ: Աշտարակի որ փողոցովն անց
ես կենում, ամենի բերանիցն էլ լսում ես, թէ այս տարի
մենք ունեցած չունեցածներս պիտի վաճառենք, եթէ մի
քանի օր էլ այսպէս գնայ: «Աստուած մեր մեղքը մեր
երեսովն է տալիս. չորային լինելը բաւական չէ, թըր-
թուրն էլ մի կողմիցն է ծառերը սունդ անում (փշացնում).
խնձորենիքը, ծիրանիքն ու շորենիքը կ'ասես թէ մի-մի
քրդի տաղաւար լինին, այնպէս են բռնուել թըրթուրի ձե-
ռիցը: Տնաշէններ, մեր քրիստոնէութիւնը վերացել է, հա-
ւատներս բոլորովին պակասել. ամենայն տարի այս ժա-
մանակ սուրբ Գէորգի մասունքը երկու անգամ բերած
էինք լինում, այս տարի սուրբն էլ ենք մտքից զցել, Սո-
տուածն էլ հետը: Սյս մեր կոտորուած երեխայքն էլ նու-
րին գոնէ չեն ման ածում, որ զուցէ Աստուածու սիրտը
քաղցրանայ, մի լոյս ու ճար անի մեղ»:

Այսպէս խօսում էին իրար հետ միքանի մարդ, ճան-
ճապանենց դրանը կանգնած, երբոր Գարեգինը շտապե-
լով անց էր կենում այնտեղից: «Կանգնիր, կանգնիր, կան-
չեց նըրանցից մինը. Գարեգին վարժապետ, ախար այս

ի՞նչ պատուհաս է. գրի սե ու սպիտակը դուք էք հասկա-
նում. ի՞նչ է ասում զիրն այս տարուան համար՝ անձրե
պիտի գայ, թէ չէ՝ ձեռքներս լուանանք, յոյներս կտրենք,
յետ նստենք»:

— «Ի հարկէ չի գալ ասաց Գարեգինը. մի տեղ որ
շերմեռանդութիւն չլինի, սուրբերի պատիւը վերանայ,
Աստուածը մոռացուի, թափօր չլինի, այնտեղից Աստուած
չի հեռանալ: Վաղը ականջներդ ձէնի (Ճայնի) պահեցէք,
պատրանստ կացէք, առաւօտեան զանգակի ձայնը որ լսէք,
գնաւրս եկէք, որ սուրբ Գէորգի մասունքը պէտք է բերենք.
զուցէ մի փարատութիւն ընկնի»:

Միւս օրը՝ արկը մի փոքր բարձրանալուց յետոյ,
զանգակները քաշեցին: Տիրացուները հագան ժամաշա-
պիկները. որը քշոցը վեր առաւ, որը խաչվառը, որն էլ
մոմերը բռնած՝ առաջ ընկան: Գարեգինն էլ՝ նրանց կար-
գի զցելուց յետոյ, շարականը խտըտեց, տարաւ. տէր-
տէրներն էլ շուրջառները ժամհարի կոնատակը տուած՝
զնացին դէպի Մողնու ուխտատեղին:

Ժողովուրդն էլ՝ մեծ ու փոքր, մայր ու մանուկ, բո-
լոր տէրտէրների յետեկից մասունքի առաջը դուրս եկան:
Վանահայր վարդապետը, երբոր ժողովրդի կամքն իմա-
ցաւ, փառաւորուի ինքը, իսկոյն պատրաստուեց, գնաց
ժամի գոները բաց արեց, մասունքները խորանից հանեց,
տէրտէրների հետ ինքն էլ շուրջառաւորուած, ամենքը
մի-մի մասունք վեր կալած, շարական ասելով, խաչ ու
խաչվառվ, մեծ համուկսով եկան դէպի Աշտարակ: Հէնց
որ գիւղին մօտեցան, չերմեռանդ ժողովուրդը, որ այդ-
տեղ սպասում էր, զլուխները բաց, արտասուքն աչքերին,
թափուեցան առաջը: Կանայք ու մարդիկ, ձեռները եր-
կինք բարձրացրած, աղաղակում էին. «Ո՞վ սուրբ Գէորգ,
քո զօրութիւնին մատաղ, մեր տէրն ու պահապանը դու

ես, այս տաք ջրին մի հով ջուր ածա, մեր լաց ու աղա-
դակը լսիր, մեր երեխաներին խղճա»։ Այնունետե հոգեռ-
բական դասը, բոլոր ժողովրդի հետ՝ գիւղի չորս կողմը
թափօր տալուց յետոյ, սուրբ Գէորգի աջը տարան եկե-
ղեցի և սեղանի վրայ բազմեցրին։

Երեք օր սուրբ Գէորգը մնաց Աշտարակ։ Երեք օրից
յետոյ՝ սուրբ Գէորգի մասունքը ինչ հանդէսով որ բերել
էին, նոյն հանդէսով յետ տարան։

Այս իրիկունը, երբ սուրբ Գէորգի մասունքը տարան,
մի փոքրիկ ամպ Արագածի գագաթից վեր կացաւ, դէպի
Մասիսը գնաց։ Ամպը քիչ-քիչ շատացաւ, երկնքի երեսը
թղպեց ու կէս ժամից յետոյ մի այնպիսի անձրկ եկաւ,
որ աշխարհ շինեց ցեխ ու ըաթլախ։ Երեք օր միմեանց
վրայ չկտրուեց անձրել. այդիներն էլ կշտացան, տաւարի
արօտն էլ լաւացաւ, քարքարուտ տեղերն անգամ մէկ թիղ
կանաչեցան, բոխն էլ դուրս եկաւ, արտերն էլ իրանց
կարգին յառաջ եկան։ Թրթուրը հօ՝ այնպէս փշացաւ, որ
նշանն էլ չէիր գտնիլ։ Ամեն մարդու բերանից փառք ու
շնորհակալութիւն էր լինում Աստուծուն. ամենքն ուրախ
էին, ամենքի սիրալ տեղն էր ընկել։

36. Ե'կ, ԳԱՐՆԱՆ ԱՆՁՐԵՒ...

Ե'կ, գարնան անձրկ, թափուիր յորդառատ
Յըրտացած երկրի սառ կըրծքի վրայ.
Թոնդ նորից երկիրն շունչ քաշէ ազատ,
Թոնդ նըրա կըրծքին ջերմ կեանքը եռայ։

Երկար նա տանջուեց դառնաշունչ ձմրան
Յուրու կապանքներում, քեզ ըսպասելով.
Նա շատ համբերեց, կենսատու գարնան
Քաղցր կարօտը ջերմ փայփայելով։

Թափուիր, այ անձրկ, ինչպէս մարդարիտ,
ինչպէս երկնառաք ցողը կենսաբեր,
Ուոզգիր դաշտեր, անտառ ու հովիտ,
Կանաչով պատիր լեռներ ու ձորեր։

Թոնդ յորդանալով աղբիւր ու գետակ,
Սառցէ շղթաներ անահ խորտակեն,
Դուրս գան ափերից, վագեն համարձակ,
Ազատ խոխոջան, ազատ կարկաջեն։

Թոնդ քեզ լոյս-արկ ժըպտայ սիրավառ
Եւ որպէս երկնից հաշտութեան նըշան՝
Քո կաթիլներում փայլուն ու պայծառ
Նա սիրով կապէ կարմիր ծիածան...

Ե'կ, գարնան անձրկ, թափուիր յորդառատ
Յըրտացած երկրի սառ կըրծքի վրայ.
Թոնդ նորից երկիրն շունչ քաշէ ազատ,
Թոնդ նըրա կըրծքին ջերմ կեանքը եռայ։

37. Ա Մ Պ

Յուլիսի տօթային օրերից մէկն էր։ Արեգակը անխմայ
կերպով այրում էր։ Հըրաբորքոք օրը անտանելի էր։ Ամեն
առարկայի վրայ տիրում էր թմրութիւն և տաղտկութիւն։
Թոչունները լոել էին. ծառերը ցած էին թողել իրանց
սոտերը. թառամել էին սիրուն խոտերը և կպել էին գետ-
նին։ Այլևս լսելի չէր լինում դաշտային ծաղիկների ու-
րախ շշունջը. նրանք խոնարհեցրել էին իրանց գլուխնե-
րը և կամաց-կամաց մեռնում էին ծարաւից։ Կովերը, ձի-
երը, այծերը հազիւ հազ շարժուում էին։ Չորս կողմում
ամեն ինչ լուռ էր, ոչ մի ձայն չէր լաւում...

Մի կողմում, օդի ջերմութեամբ լցուած տարածութեան վրայ, երեսում էին խրձիթներ, այստեղ մարդիկ տըխութեամբ նայում էին դէպի ժլատ երկնքը, որ նրանց անձրև չէր տալիս: Այդ սգաւոր գիւղերի մէջ այլիս չեն լւում ոչ ծիծաղ, ոչ կատակներ և ոչ ուրախ երգեր: Մինչև անգամ երեխաները, թուլացած օրուայ տապից, մոռացել էին իրանց խաղը, սուս էին կացել և թափուել էին մարագներում...

Երաշտութիւնը սարսափելի գժբաղդութիւն է շինականի համար, որ ապրում է միայն դաշտային դասն աշխատանքով: Երաշտութիւնն զա մի դանդաղ մահ է հազարաւորների համար, մահ աղետալի և սովատանչ: Նա աղքատացնում է մինչև անգամ նրանց, որոնց մօտ փոքրի շատէ պահպանուել է ուտեստի հին պաշարից... Շինականները հասկանում են այդ և տրամութեամբ են նայում երկնքին:

Ամբողջ երկու ամիս նրանք ողորմութեան են սպասում երկնքից, — բայց դեռ ոչ մի կաթիլ անձրև չկայ... Այրուեց խոտը. այրուեցան անտառները. նիհարացան, լղարեցին տաւարները: Մարդիկ յուսահատուած թափառում են որպէս ուրուականներ...

Արդէն միքանի անգամ բարի քահանան սուրբ մատուններ, խաչ ու պատկեր իւր հետ առնելով՝ հանդատան կատարեց անտառների և դաշտերի շուրջը, Աստուծուց անձրև ինդրելով: Շինականների ջերմեռանդ բազմութիւնը հաստատ հաւատով և արտասուախատն աղօթքներով շրջապատել էր նրան: Զօրաւոր է հաւատը այդ խեղճ ու համբերող մարդկանց մէջ:

Ահա բաց կապտագոյն երկնքի վրայ երեաց ամպի մի փոքրիկ թափանցիկ պատառ: Նա նմանում է մի սպիտակ թաշկինակի, որ հաղիւ է նշմարւում: Նա կամաց

լողում է, կարծես վախենալիս լինի... Տառապեալ շինականները տեսան նրանց վշտալի սրտերում ծագեց յոյսի մի պայծառ նշոյլ... Մօտ է փրկութիւնը սովատանջ մահից... Բայց փոքրիկ է ամպիկը, գուցէ մի բոպէից յետոյ կորչի երկնքի անսահման կապուտակութեան մէջ... Ոչ, նա չի դաւաճանիլ. Նա կըցօղէ երկիրը բարեբեր անձրեսվ:

Սպիտակ ամպիկը մեղմ սիրով նայում է անբաղդ գիւղերի վրայ, տխուը խրձիթների վրայ, և հետզհետէ ածում է, հաւաքում է իւր ուժերը, որ փրկէ սովատանջներին:

— Իզուը ես աշխատում, վաղացելով ասում է նրան արեգակի կիզող ճառագայթը. թող նրանք տանջուին, դուինչու ես հոգ տանում նրանց կեանքի համար: Դու կանգնած բարձրում, վայլում ես ոսկու մէջ, իսկ նրանք այնտեղ, ներքեսում, թաւալուում են փոշիների մէջ: Քեզ ինչ պէտք են նրանք: Դու կ'ոչնչանաս, կըմեռնես, նրանց ազատելով: Միթէ աւելի լաւ չէ քեզ համար՝ լողալ երկնքի կապուտակութեան մէջ, խաղալ մեզ հետ, սլանալ հողմերի թերի վրայ և զուարձանալ կեանքով:

Իսկ սպիտակ ամպիկը դէմքը խոժոռեց և դժգոհութեամբ երեսը շուռ տուեց արեգակի ուրախ ճառագայթներից: Նա սկսեց աճել և մթին դոյն ստանալ: Վերջապէս շողորովին ծածկեց արեգակի շողողուն ճառագայթները և ականջ չորեց նրանց ձանձրալի խրատին՝ թէ կըմեռնես կ'ոչնչանաս... ինչու ես դու հոգ տանում ուրիշների համար, մտածիր միայն քո մասին... ապրիր միայն քեզ համար...

Ամպը ականջ չորեց իւր օդային բարեկամներին և շուտով այնքան աճեց, որ դարձաւ ահազին սև մէզ, որ սիրալիր կերպով ցած էր իջնում թշուառացած դաշտերի սպիտակ կերպով վրայ: Լսելի եղաւ խուլ դղրդիւն, որ և տխուը ծառերի վրայ:

հետզհետէ սաստկանալով, սկսեց որոտման մի հարուածը միւսի ետևից աւելի բարձրաձայն տարածել նիհար անտառների, հեռաւոր լեռների մէջ և, օճի նման գալարուելով, նշմարուեց կայծակը... մի անգամ ևս, մի անգամ էս... Տեղաց առատ զովացուցիչ անձրև Երկար հեղւուարի, առողելով ամեն մի արմատը տոչորուած խոտեւոր ուռենու, և նրանք ազանութեամբ ծծում էին նրա զովացուցիչ կաթիլները... Ծառերն սկսեցին ազատ շունչ խոտերը կանաչ գոյն ստացան. ծաղիկները վեր բարձրացրին իրանց պահիկները. թոչուններն սկսեցին ծլվալ. երեխաները դուրս թափուեցան դէպի փողոցները և սկսեցին վազող վտակներից լճակներ կազմել: Կեանք առացան գիւղերն ու դաշտերը:

Ամպը, կատարելով իւր բարի գործերը, ճշմարիտ է, մեռաւ, ցած թափուելով փրկարար անձրէի ձևով, բայց նա մեռաւ հաճելի մահով: Նրա կեանքն սպառւում էր ժպտալով, երբ նայում էր զուարթացած ծառերին, պայչելով երկնքի ընդարձակ տարածութեան վրայ, զգում էր, որ մեռնում է ոչ առանց օգուտ բերելու. կանանչ խոտը, յարութիւն առած բնութիւնը, շինականների ուրախ դէմքերը—նրա գործերն էին:

Այնուհետև ամպը բարակ շերտով սկսեց առաջ լողալ. թոչունների ուրախ ձայները, ծաղիկների ու դաշտային խոտաբոյսերի սօսափման անուշ մեղեղին առաջնորդում էին նրան, մինչև նա աննկատելի կերպով անհետացաւ երկնքի անսահման կապուտակութեան մէջ: Նա կորաւ այնտեղ, վերեռում, իսկ կաթիլների ձևով սկսեց ապրել յորբիկ կենդանու մէջ...

+ 38. + Ա Մ Պ Ե Բ

Հայոց երկնքով ամպեր են վազում
Խիստ քամու ձեռից.
Սկսես ամպերը սարերի նման
Անցնում վերերից:
«Կացէք, այ ամպեր, ինչո՞ւ էք փախչում,
Անձրէ չէք թափում.
Մեր ծարաւ արտեր օրեր են համբում
Ու ձեզ սպասում:
Քամի, դու քամի, խղճա արտերին,
Թո՞ղ այդ ամպերին,
Կանգնեն ու թափեն անձրէի շիթեր,
Զրեն մեր արտեր:

Քամին հանդարտեց, մեզմ անձրև թափուեց,
Արտերը ջրեց.
Արտը բարձրացաւ, ցօղուն արձակեց
Ու հասկեր բռնեց:
Գիւղացին գնաց, տեսաւ ու խնդաց,
Խնդաց ու տսաց.
«Փանք Քեզ, ով Աստուած, որ տուիր մեզ հաց.
Զենք միալ քաղցած»:

+ 39. ԱՄԱՐՆ ԵՐԵՒԱՆՈՒՄ

Ա

Ճաշուայ շոգն անց էր կացել: Մար ու ձոր վլուխները նորից բարձրացրել էին, որ փոքր շունչ առնեն: Արեւակը Մասիսի քամակիցը աչքը հանդարտ բաց էր արել,

մունջ-մունջ Երեանու բերդին էր մտիկ տալիս և ուզուժ
էր, որ կամաց-կամաց մայր-մանի:

Թանձը խաւարը, ու մասախուղը եկել բոլոր դաշ-
տերի, ձորերի երեսը բռնել, օդը ծանրացրել էր:

Թոչունը տեղիցը չէր ուզում շարժուել հաւը բնիցը
վլուխը հանել. Ամեն տեղից ոտքը խաղաղուել, ամեն
տեղից ձայն ու ձոր լուսել, պապանձուել էր:

Չուրը ջրով առուի վրայ էր թեք ընկել, քնած մնա-
ցել, վարուցանք անողը՝ հանդումը, այգեպանը իւր ծա-
ռի տակին՝ շուաքումը քուն մտել, հանգստացել. Մարդ,
կին, մանուկ-գիւղերումն էլ չէին երևում:

Հօտաղներն իրանց գութանի լծկանը բաց էին թո-
ղել, լուծը յետ արել ու մէկ ստուերի տակ գութանը
մէկ կողմը, եզները միւս, ջրերի ափին վէր էին թափուել,
քաղցր քուն մտել: Նախիրը մէկ դաշտում, ոչխարի հօտը
միւս, շուաք տեղը նստել, ծնօտ ծնօտի էին քսում, վիճ-
ացնում, արոճ անում: Հովիւն էր, գլուխը մէկ քարի
վրայ դրած, ննջել, աշքը կպցը էր, որ շոգը քաշուի
թէ չէ վեր կենայ, հօտը իրիկնահովին մէկ լաւ խոտա-
ւէտ տեղ տանի, արածացնի:

Արթուն շների մէկը այս ցցի վրայ, մէկը միւս բլրի
ծայրին, կամ հովուի ոտի տակին՝ գլուխը դրել, նօթերը
կիտել, մարադ է մտել, որ թէ դող, դայլ, գազան սիրա
անեն, մօտենան, մէկէնմէկ վրայ թուշի, պատառ-պատառ
անի, իւր տիրոջ ոչխարները պահի: Մէկ կանաչ խոտ,
լում, որ մարդ հոտն առնի, կամ երեսին մտիկ տայ,
սիրաը բացուի ու իւր ճանապարհի երկարութիւնը մո-
ռացել, խանձուել, պապանձուել: Միմիայն խոտերի ցօ-
ղուններն ու թփերի սուր-սուր ծայրերն էին այստեղ-

այնտեղ ցից-ցից վլուխնին բարձրացրել, տխուր, տըր-
տում, մոլորուած, պաշարուած կանգնել, մնացել:

Սեասկ գիշակեր ազուաները կամ վախլուկ տուլաշ-
նելն էին հէնց մենակ մնացել որոնք այստեղ, մէկ քարափի
ծայրի, մէկ բուրջի վլիփի, կամ թէ չէ ճանապարհի մի-
ջում իրար վլիփի հաւաքուել, նստատել, կամ պտոյտ էին գա-
լիս, իրար կտցահարում, իրար թերից քաշում, որ մէկի
գտած որսը ձեռիցը խլեն, բաժին անեն:

Օձ, կարիճ, մողէս, բգէզ ու ինչ կերպ գազան ասես՝
մորեխ, մժեղ, հանդէս էին բաց արել. որը մէկ թփի տա-
կից, որը մէկ քարափի վլիփից, որը խոտերի միջն՝ կա-
մաց-կամաց ժաժ գալով, պոչ ու վլուխ իրանց քաշելով,
կամ ծլունգ լինելով, էլ յետ սուս անելով, կամ գետնի,
ապառաժի վրայ սողալով, փշացնելով, շուացնելով, փըշ-
շացնելով, ծվվալով, ծղրտալով, ոտն էին ելել, ուզում
էին իրանց արեի ձէնն ածեն, որն էլ իւր բնի առաջին
արևակող անելով, վլիները հանել, մունջ-մունջ ականջ
էին գրել, սուր-սուր աշքները ցցել, պելացել, շացել, այս
կամ այն կողմն էին մտիկ տալիս, որ ոտքը խաղաղուելիս՝
գուրս գան, միքիչ շունչ քաշեն, իրանց կերը ճանկեն,
էլ յետ իրանց բունը մտնեն, էլ յետ գնան քնեն, հան-

գտանան:

Բազի պատաժակի արանքից կամ քարի ծայրից էլ
մէկ անձար բու, վլուխը վէր թողած, քիթ ու պոտնկ
կիտած, ծանրացած, գետնին էր նայում, իւր ու օրը ող-
բում: Հաւի թշնամի ուրուրն էլ թերը փուած, ճանկերը
սրելով, բացուխուփ անելով, կտուցը սրբելով կամ կուրծ-
քը քըջը լով, երկնքի երեսին, վլուխը կրծքի տակին
քաշ գցած, սուր աշքերն այս կողմն այն կողմն էր ցցում,
քաշ գցած, պատրաստում, որ մէկէնիմէկ, ական թօթա-
պտը առաջ ապառաժի, պատրաստում, որ մէկէնիմէկ, ական թօթա-

թերի տակին կամ մօր զլուխը քորելով, թեր քաշելով, ծփզալով, կտկտալով, կամ կտուց կտցի տալով, մօր կողխալուն, ծլվալուն ականջ դնելով, սուսուփուս նըստում էին իրար հետ, կամ քջուջ էին անում...

Բ

Այսպէս մեռել-լոել էր բնութիւնը ու ոչ մէկ շփրւթու մէկ տեղից չէր լսում: Միմիայն հեռու տեղից մէկ բարակ քամի երեխն-երբեմն փչում, ծառի տերեները սըլ-սըլացնում, ժաժ էր զցում ու գոլ-գոլ մարդի երեսին, բերնին քնքուշ ձեռը քսում, շուտով անց կենում ու փշերի, խոտերի, քարափների, ձորերի մէջը մտնում:

Ինչպէս ծխի մէջ խրուած՝ հեռու տեղից դաշտի գիւղերը, հանդերը, փոսերը մթնած, լուսած, ինչպէս սև ամպի կտորներ կամ այրուած, խանձուած տեղեր, այստեղից այստեղից սկին էին տալիս ու խառնիխուռն երեսում:

Արաքսը, ինչպէս մէկ նետ օձ կամ արծաթի գօտի, արևմտեան կողմիցը, ձորերի միջիցը իւր սուր, լուսափայլ ճակատն ու զլուխը բաց էր արել ու մրմունջ, լուս, հանդարտ գալիս՝ Մասիսի փեշին միքիչ խփում, շփում էր ու էլլ խեթ-խեթ նայելով, նրան սպառնալիք տալով, ձէնրձոր անելով, զլուխը պտըտելով, գնում, Զանգու ու Գառնի գետերը իւր ծոցն առնում և խաղալով, խայտալով, վշշալով՝ հեռանում քոյրերի հետ ու պոռնկ պոռնկի, լանջ լանջի, քամակ քամակի տուած, իրար զլսի, երեսի ձեռ քսելով, փաղաքշելով, հանաք անելով, աչքերը խփում, նղղում ու Շարուրի տափարակ ծոցումը ծեծուած, ջարդուած քուն մտնում:

Այս տխուր հրապարակի չորեքուրջը՝ տչոդ որ բաց չես անում, մէկ էլ ես տեսնում, որ երբեմն երկինքն ամ-

պակալած՝ ուզում է որ սար ու ձոր ոտնատակ տայ, Արագածի, Մասիսի ու միւս սարերի զլսին բամբաչի, գետին խցկի, որ համարձակուում են իրանց գագաթն այնպէս բարձր վեր քաշել, որ բոլոր ամպերը վերել ուր բռներածը վեր քաշել, որ բոլոր ամպերը վերել ուրիշը խոռված, լու տեղ չունենալով, իրանց երկինք մօրիցը խոռված, վէր են գալիս ու նրանց զլսին քուլայ-քուլայ գիգում ու վէր այնպէս իրար վրայ նստում, որ շատը, տեղ չունենալով, միւսներին քոինչ է տալիս, բոթբոթում, դուրս է գցում ու նրանց տեղը բռնում:

Այս հատուածի մէջ եղած օտար բառերի տեղը բռն հայերէն բառեր ուրէք:

40. ԲՈՍԱՆՉԻ

Ամառն է: Կարծես կրակ է բարձրանում
Գետնի երեսից և հուրհըրատում.

Ո՛չ շունն է հաջում, ոչ ճըճին երգում:
Գորան էլ է լոել, էլ չէ կրկում:

Ամենքն էլ փախել՝ հով տեղ են գտել,
Իրանց բներում լուսել, պապանձուել.
Միայն մի հատիկ մարդ է երեսում
Խոր ընկած դաշտում, առուի եղերքում:

Կանգնած է մարդը արեկ տակին,
Ուն ու ծունկը բաց, բահը իւր ուսին.
Մի շապիկ միայն ունի նա հազին
Եւ մի սպիտակ թասակ կայ զլսին:

—Բայց ի՞նչ մարդ է նա և ի՞նչ է շինում,
Արեկ տակին ինչու է այրուում:

— Նա ըռստանչի է, ըռստան*) է ջրում.
Սեխն ու ձմերուկն այնտեղ են համնում:

* + 41. Կ Ա Ր Կ Ո Ւ Տ

Անցել էր գարուն, ամառ էր մտել, բիւր անթիւ բարիք գիւղացուն բերել, կանաչ արտերի ցորենն ու գարին, կորեկն ու հաճար ուռել ու լցուել, ոսկեզոյն ներկուել, և այգիների խնձորն ու տանձը, դամբուլն ու ծիրան հասել, կարմրել, ծառերը բռնել. իսկ սեխաստանի սեխն ու ձմերուկ, դդումն ու գազար փորերն ուռցըրել, մեղրի համ առել...

Գեաը պարզուել էր, խոտը երկարել, հօտեր, նախիրներ դաշտերը փոռուել. ծառերի վլիմն և կամ արտերում թռչունք բռն դըրել, ձագուկներ հանել...

Սողում էր օձը խոտերի միջին. մեղուն թռչկոտում ծաղկից դէպ' ծաղիկ. կրիան էլ վիզը հանած պատեանից, քաշում, քաշկրտում թփերի տակին...

Պայծառ էր օրը. պայծառ էր երկինք. ուրախ են թռչունք, անսառունք, մարդիկ...

Բայց այն ի՞նչ ամպէ է, որ սարի վլիմից գալով գալիս է ու իրան յետքից, կարծես շղթայած, քաշում է բերում մեծ ու սե ամպեր՝ ամեն տեղ փոռում...

Մի ըսպէ ևս, խորին մթութիւն ամեն ինչ պատեց. որոտաց երկինք, երկիր դղբդաց. փայլակն ու կայծակ իրարու խառնած, մարդկանց սրտերը ահ ու դող գցեց: Մոլնչաց քամին, շարժուեցին ծառեր. կաթեց, կաթկաթեց, յորդ անձրեւ թափուեց. անձրեւ ետքից սառցէ զընդակներ, շընիք ու չընիք, երկիր վլորուեց: Թափուում

*) Բոստան—սեխաստան, բոստանչի բռստանը մշակող:

է, թափուում, սար ու ծոր ծածկում. ոչ դաշտ է հարց-նում, ոչ այգի ասում:

«Ա՛խ, կարկուտ, կարկուտ, կանչում են մարդիկ...

Այս ի՞նչ պատիժ է, ինայէ, երկինք»...
Ծերը ծնկաչոք, արտասուքն աչքին, Աստուած է կանչում՝ ինայել երկրին. պառաւը հանած երկթէ կաս-կարան բակն է շպրտում ու նզով կարդում. հարս ու աղ-կարան բակն է շպրտում ու նզով կարդում. հարս կար-ջիկներ, պատի տակ շարուած, սուր դանակներով կար-կուտ են կտրում՝ երկնքին նայում. իսկ նրանց մօտը կուտ են կտրում՝ երկնքին նայում. իսկ նրանց մօտը մշակ երկրագործ յուսահատ կանգնած, ձեռը իւր ծո-ցում, ախ-վախ է քաշում, գլուխը շարժում...

Բայց հանդերի մէջ այս ի՞նչ շփոթ է ու իրարան-ցում... Հօտը ցրուել է, նախիրը փախել, ձիերը խրտնել, դէս ու դէն ընկել. թռչունքը թռել, բռնի մէջ պահուել. հովիւ, հորթարած, փայտհատ, կովարած՝ ամենքն էլ իրանց գործերը թռղած՝ թփերի տակին մնացել են սա-ռած...

Դադարեց կարկուտ, որոտը լռեց. ամպերի ձեղից արել նայեց. երկիրը ժպտաց, նորից փայլ առաւ, բայց տխուրը փայլ էր, որ նա ստացաւ:

Այգեպանն վագեց իւր այգին մտաւ, դէս ու դէն նայեց, մնաց քարացած.—ծառեր տերիթափ, ձիւղեր կոտրատուած, բոլոր պտուղներ կարկտահար եղած: «Վայ իմ աշխատանք, ափսոս իմ այգի», ասաց հեռացաւ, աշ-քերը լցոււած...

Արտատէրն գնաց, իր արտը հասաւ: Թուլացան ոտ-ներ, սկացան աչքեր, երբ տեսաւ հասկը ջարդուած, փշուած, նողին հաւասար, անգութ հեղեղից աւազով

ծածկուած. «Կորաւ իմ յոյսը, փչացաւ իմ արտ», ասաց
ու գնաց սիրտը մորմոքուած...

Դրում մնացած թռչունքն էլ թռան, գտան իրանց
բուն. բայց ախ, ինչ տեսան. բունը աւերուած, ձագուկ-
ներն ընկած, չորսից միայն մէկն ողջ էր մնացած. իսկ
այն միւսները թափուած ցեխի մէջ, անշունչ ընկել են,
աջները փակել՝ որի գլուխը, որի թռիկը կարկրախց ջար-
դուել:

Ծըլվրաց թռչունը, սըդաց իւր ձագուկ,
Դէս ու դէն ընկաւ՝ արեց ողբ ու սուզ...
Այսպէս ամեն տեղ, որ մի ժամ առաջ
Տիրում էր յոյս, կեանք, ցնծութիւն անբաւ,
Այժմ յաջորդեց, կարկրախ շնորհիւ,
Յունահատութիւն, տառապանք ու ցաւ...

42. Ա Ղ Օ Թ Ք

«Տէր, եթէ զշթունս իմ բանաս,
Բերանն իմ երգեցէ զօրհնութիւնս քո»:

Գիշեր ու ցերեկ, Տէր, Քո սուրբ անուան
Մենք պիտի լինինք յաւէտ փառարան.
Թէ արև ծագէ, —քարոզ քո փառաց,
Թէ գիշեր հասնի, —պարզեղ ողորմած.
Մենք խոնարհ հողով Քո մեծ բարութեան,
Կանգնած ենք՝ պատրաստ լինել սրբաբան:

Բայց մարդիկ վաղուց, մոռցած Քո իրատ,
Դահիճ են դարձել եղբարցն հարազատ.
Ուրացած անմահ խօսքդ մարդասէր,
Հզօրն աշխարհին դարձել է արդ տէր.

Եւ փոքրը չունի այլիս բերան՝
Կարդալ սաղմոսը Քո օրհներգութեան:

Ընդունիր արդ, Տէր, մեր խունկն աղօթից,
Տնւր մեզ վայելել խոստացած բաղդից՝
Թէ վաստակեաներն ու բեռնաւորներ
Պիտի գտանեն հանգիստ երկնանուէր.
Եւ բաց մեր շրթունք, Տէր Աղովայի,
Երգել օրհնութիւնն Քո անբաւ փառքի:

43. Ա Շ Ո Ւ Ն Ք

Աշունքացաւ: Արարատեան դաշտի կանաչ այգիները,
որոնք մարդու սիրտը ուրախացնում էին իրանց գեղեցիկ
տեսքովն ու անուշ հոտովը, Աստուծուց փոած կանաչ
խալչաներովը, հազար տեսակ ծաղիկներովը, հիմա այն
Դրութեան էին, որ մարդու սիրտ չէր տալիս, որ նրանց վրայ
նայէ. խաղողի թփերը, որ մի օր գլուխ գլխի կպցրած՝
երանց սաթի նման ողլոյզներով մարդիս բերանի ջուրը
բերում էին ու նրա երեսին ծիծաղում, հիմա մեռած
մարդկանց գերեզմանների նման հողի կոյտերով էին ծած-
կուած: Ծառերը, որ մի թեթև քամուց իրանց տերեւե-
րով տարուրերուում ու մարդու տիրած սիրտն էլ բաց էին
անուամ, հիմա մերկացած, մի տերև էլ չես գտնիլ վրա-
ները — չոր-չոր չոփերն են երեւմ միայն բիզ-բիզ: Զրերի
ափերը, որ բազմերանդ խոտերի և ծաղիկների շատու-
թիւնով մարդու ախորժակը բաց էին անուամ, հիմա հենց
իմանասս թէ ութ օրէն մեռած մարդու երես են դարձել:
Ամեն բան էլ փոխուած՝ մի տիսուր տեսարան է ներկայա-
ցնուամ:

Բայց գործի տէր մարդիկ նոր են սկսում ուրախա-
6

նալ. այգու բաներից պլծել են ու դադարել. ունեցող չունեցողն էլ հիմա տանիցը մաքուր հազնուած է դուրս գալիս. Մարդ չկայ, որ իրան կարողութեան չափ զինի չունենայ: Ով որ հոգս ունի, ծախում է զինին ու իրան տունը նորում, ձմեռուայ պատրաստութիւնը տեսնում: Մի գիւղացի իւր ցորենի աւելորդը, միւսը իւր զինու ու արաղի մի մասը, երրորդը իւր ձեռատունկ ծառաստանի կտրուածքը՝ ամեն մարդ իւր առատութիւնից մի բաժին վաճառում, իրանց ֆիւս պակասութիւնները ծածկում են: Ում հասած աղջիկ կամ տղայ ունի, շտապում է հարսանիք անել: Գիւղացու ուրախութիւնները, մեծ մասամբ, աշնան սկզբներումն են լինում:

44. Ա Յ Գ Ե Կ Ո Ւ Թ

Յերեկը գիշերին յաղթելով՝ ցրիւ տուեց նրա թանձը մութը. մարդկանց քունը փախաւ գնաց աշխարհի տակը. Սուբբ-Խաչի մեռելոցին, երկուշաբթի օրը, արել դեռ նոր էր իւր զլուխը հանել, որ հինգ-վեց հարիւր հոգի կարբը ու հանավանքցիք, կթոցները շալակներին, մի երկու ցամաք հաց միջին, մօտեցան Աշտարակի այգիներին: Աշտարակցիք այսօր մի մարդ են ուղարկում բանուորներ բոնելու: Դեռ արել նոր էր բարձրացել, որ այնքան բանուորներից մէկը չմնաց. բոլորը ցրուեցան այգիները: Քաղն սկսուեց: Խաղողի տեսակները՝ իծառալուկը, քիշմիշին, սակեարին, մսխալին, կոթոռնչը, եղնաչը, ծիլալը, եղանղաղին, մէկ խօսքով՝ ինչքան պատուական խաղողներ կային, բոլորը թլթլում էին, բոլորը քաղող էին կանչում: Կեանքը եռում էր այգիներում: Քաղող քաղողի, ուսող ուսողի, տանող տանողի էր: Աղքատների, չունեռների աչքն էլ լիքն է այդ օրերը: Սրանից

յետոյ, մինչև այգեկութի վերջը, ինչ որ այգետէրերի դրութիւնն է, Աստուած ոչ շնանց տայ. մարդ որքան էլ հարուստ լինի, հազին այնպիսի ցնցոտի կըլինի, որ ծրանքներն ուռենու տերեկի պէս երկար-երկար քաշ ընկած կըլինին. բոլորը պատառուառուել են խաղողի թփերի մատներիցը կամ տաշտակներիցը: Կանայք, որոնք տանն են քնում, առաւօտանց շտապելով իրանց բանը կըպրձնեն ու՝ դէպի այգին. մէկ խօսքով՝ մի մաքուր շոր չես գտնիք որ շիրոտ եղած, կուպը դարձած չլինի: Հէնց որ քաղից պրծան, բոլոր խաղողը ջոկջրկեցին. պահունին տուն տարան՝ կախան անելու, իոկ մնացածը հնձանը հաւաքեցին: Քաղը վերջանալուց յետոյ խաղողատէրերը և նրա վարձուորները ոտները հանեցին, իստակ լուացին, Աստուծու անունը տուին, մտան առագաստի մէջն ու խաղողը տրորեցին. տրորելուց յետոյ գիրք գրին, ժողովեցին և վրան տախտակներ շարեցին, որ քամուի:

Մարդու սիրտ փառաւորուում է, երբ որ քաղցուն, աշտարակցու սրտի ուրախութիւնը, նրա տարեկան ապրուստը, առու է լինում առագաստի միջով ու թափուում տաքարը: Աշտարակցու սրտին զանգի ձայնից քաղցը է թւում այն զընգզընգոցը, որ լսում է տաքարից, քաղցուն նրա մէջը լցուելիս. բայց մանաւանդ որքան մեծ է լինում նրա ուրախութիւնը, երբ որ, մին էլ ես տեսնում, տաքարը շրմունքներից հետ լցում և քաղցուն եկած տեղիցը յետ է դառնում, առագաստումը լճանում, իմաց տալով իւր տիրոջը, թէ ինձ կրիք, պրծիք, կարասներդ լցրնւ: Քանի ու քանի փառք և գոհութիւն է վեր ուղղում մարդ այդ ժամանակ դէպի Արարիչը:

† † 45. Զ Մ Ե Ր

Բարիկենդան էր: Զիւնն եկել դիզուել, սար ու ձու բոնել էր: Պարզըկայ դիշերն այնպէս էր գետինը սառցը որ ամեն մէկ ոտը կոխելիս՝ հազար տեղից տրաքտրաքում, ճրճում, ճաքճում էր և մարդու մարմինը սրբառացնում, ձայն տալիս: Ամեն մէկ ծառի ճներից, ամեն մէկ տան բաշից՝ հազար տեսակ սառուցի լուսայ, հազար տեսակ ձիւնի բուլայ՝ կախ էր եղել ու բիզ բիզ իրավոյ սառել: Հենց գիտես սար ու ձոր կամ նոր էր ծառ կել, կամ նոր ծերացել՝ մահուան դուռն ընկել: Թուչուն գազան, անասուն, սողուն՝ որը փէտացել այստեղ-այնտեղ վայր էր ընկել, որն էլ վաղուց, ամսով առաջ, բուն մտել՝ ձայնը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն էր սպասում: Գետերի, առուների երեսը սառուցը մէ գազ եկել, հաստացել, իրար վրայ դիզուել և այնպէս էր, աղբիւրի բերնին հուպ տուել, որ մօտերին կանգնողը միմիայն նրանց խուլ ձայնն էր լսում, որ սառուց տակին տխուր-տրտում քլքլում էր ու էլ յետ այստեղ այնտեղ կամաց-կամաց ձայնը կտրում, պապանձում, սառչում:

Երեգակն այս առաւօտ որ քնատեղիցն ու աղօթարանիցը պլուխը չբարձրացը ու աչքը աշխարհի վրա չցեց, շուքը (ճառագայթները) սարերի գագաթին, գաշտերի գլխին այնպէս էր փայլում, պսպղում ու սառցի որ հէնց խմանաս աղամանդ, զմբուխտ, եաղութ ու հազար տեսակ անգին քարեր լինէին՝ դաշտերի, սարերի գլխին երեսին, կրծքին փոած: Սարերի սառը բուքը, ձորերի դառնաշունչ քամին այնպէս էր հրապարակ բաց արել:

դոսում, փշում, հոսան անում, ձիւնի թեփը իրար գլխով տալիս, որ ճանապարհորդի քիթ ու պուռնղը կպցնում, ճաքացնում, երեսը պատում, գլխին հազար անգամ խը-փում, աչք ու բերան լցնում, շատին էլ կամ ձորերը գցում, խեղդում կամ ճնումը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փէտացած, ճանապարհից խոկում, ար ու ձոր գցում, խեղդում կամ քարեքար էր տալիս:

† † 46. Ս Ա Ռ Ն Ա Մ Ա Ն Ի Ք

Չըմեռն է, ձըմեռ, սիրուն երեխիք,
Չըմեռն է, և դուք գողում, մրսում էք.
Բայց դուք մենակ չէք, ես էլ եմ մրսում,
ես էլ եմ ձեզ պէս գողում, սարսըսում:

Եւ գիտէք արգեօք ինչ է ձմեռը,
Եցդ պատկանելի համարուած ձերը:
Ո՞հ, մի՛ հացնէք, ես սարսափում եմ,
երբ դըրա արարք մէկ-մէկ յիշում եմ.
Եցդ անիրաւը ուր ոտք է դնում,
Մահ է տարածում ամեն կողմերում.
Երեսին առած ծերունու գիմակ,
Մեզնից ծածկում է բուն գէմին այլանդակ:
Շատ ժամանակ չէ ինչ որ գա եկաւ,
Եւ դուք լսւ տեսաք, թէ ինչեր արաւ.
Դըրա երկիւղից գետը քար կտրեց,
Քըչքըչան առուն լըսեց, պապանձուեց,
Դալար բոյսերը սառան, փէտացան,
Նախշուն հաւերը թըռան, հեռացան.
Բայց էլի շատին իր ճանկը զըցեց,
Բուք, բորան արաւ, բոլորին խեղդեց,

Սիրուն վարդենու թուփը չորցըրեց,
Սոխակի լեզուն տակիցը կըտրեց...
Զըրաղաց շըկայ—ջուրը սառել է.
Ճանապարհ շըկայ—ձիւնը կապել է.
Թէ մարդ, թէ տաւար միակերպ քաղցած,
Ողբում-լալիս են, մահուան դուռն ընկած:

Օքը կարճացել, գիշերն երկարել,
Լոյսը նուաճուել, խաւարն է տիրել,
Երկնքն ամպապատ, գետինքը սառած,
Գարունը հեռու, ցուրալ կատաղած...
Այսպէս է ահա սոսկալի ձըմռան
Ալիքով ծածկած պատկերը դաժան...

Յուրա է, սաստիկ ցուրտ, սիրուն երեխէք.
Եթէ ինձ նման դուք էլ մըրսում էք,
Եկէք՝ միասին մի հնար զըտնենք,
Զըմբան ճանկերից մեր գլուխն ազատենք.
Ես իմ բազմամեայ հասակիս փորձով,
Դուք ձեր մանկական անարատ մտքով,
Եթէ կսմենանք, խելք-խելքի կըտանք
Եւ, ինչից ասես, կըրակ կըստանանք—
Կրակ լուսատու, պայծառ, անստուեր,
Որ տաքացընէ սառնեղէն սըրտեր,
Որ կենդանացնէ գոսացած ձեռներ,
Որ հալեցընէ սառցապատ լեռներ...

††47. Ի Մ Հ Ա Ր Ե Խ Ա Ն Ե Ր Ը

Տունը, ուր ես բնակւում եմ, մի բարձր և երկար
շինութիւն է: Նա շատ նոր չէ և գտնուում է Շուշի քա-

ղաքի մի հեռացած ծայրում, բաժանուած միւս աներից
մեծ ու խոր ձորով, որ սկսուում է նրա հիւսիսային կող-
քից: Այդ ձորը շատ մոայլ տեսք ունի: Գարնանային հե-
ղեղները տարեցտարի քանդում, խորացնում են նրան.
Դառիվայրը, որ սկսուում է տան պատերի մօտից, աւելի
և աւելի ուղղաձիգ է դառնում:

Իմ վարձած երկու սենեակների առջև կայ մի փոք-
րիկ գսափիկն: Այդտեղից երեսում է մեծ բլուրը, որի գա-
ռնիվայր լանջերի վրայ խիտ կուտակուած են աները: Բայց
միշտ իմ ուշագրութիւնը ամենից շատ գրաւում է մեր
տան ներքին յարկը: Այդտեղ ամեն անգամ աչքիս երեսում
է սեացած մոայլ պատը մի փոքրիկ պատուհանով և նոյն-
պիսի գունով, որ բացւում է դէպի ձորը: Սկզբում ես
կարծում էի, թէ այդտեղ նկուղ է, ուր պահւում են ան-
պէտք բաներ: Բայց շուտով իմացայ, որ դա բնակարան
է մի փոքրիկ ընտանիքի՝ մի այրի մօր և մի փոքրիկ
աղջկայ: Վերջինիս շատ անգամ էի տեսնում շէմքում նըս-
տած, գլուխը ցած գցած, մենակ խաղալիս: Նրա անունը
չեղինէ էր...

Բարձր, երկար տան միւս սենեակներում կենում են
միքանի ուրիշ տնկիցներ: Ահա դրանք էին իմ հարեան-
ները:

Չմեռն է:

Տիսուր ու ցուրտ օրերը անփոփոխ յաջորդում են
միմեանց:

Չիւնն ու ցեխը բոլորովին արգելում են տանից դուրս
գալ: Տաք վառարանը թմբացնում է անգամներդ, իսկ
ձմերային երկար գիշերները բոլորովին ծուլացնում են
մենակ մարդուն, որ սովոր է անփոփոխ ընկերութիւն վա-
սարդուն, մի կոյտ զրբերի և մի գրչի հետ միայն: Չմեռը իւր
ըել մի կոյտ զրբերի և մի գրչի հետ միայն: Չմեռը իւր
սարդ կնիքը դրել է այդ մշտական ընկերների վրայ:

Տաղտկալի միանմանութիւնը մաշում է ինձ: Ի՞նչ կը լինէր դրութիւնս, եթէ հարևան սենեակում չապրէր մի բազմամարդ ընտանիք, բաղկացած զիմաւորապէս փոքրիկ արարածներից: Մի պատ միայն բաժանում է ինձ նրանցից, — բարակ պատ, որ սակայն, չէ կարողանում անջատել իմ հոգին այն ուրախ, անհոգ և մշտածիծաղ կեանքից, որ նրա միւս կողմումն է տիրում: Լուսաբացին այնտեղ արդէն ոտքի է լինում կանգնած այդ աղմկաւոր աշխոյժ կեանքը, որ լուռմ է միայն ձմերային զիշերուայ կէսին: Անընդհատ լուռմ են ծիծաղի, ուրախութեան, սստիւն-ների ձայներ, լուռմ են մանկական երգի կցկտուր, խառնի-խուռն հնչիւններ. երբեմն լինում է և պար: Ծիծաղում է ընտանիքի մայրը, ծիծաղում են երեխաները, ուրախու-թեան ձայներ է արձակում խուլումունջ փոքրիկ տղան: Ուրախութիւնը սրտի գործ է, անպատճառ լեզու չի հար-կաւոր նրան արտայայտելու համար:

Այդ կենդանի աղաղակների ժամանակ գործել չի կա-րելի, և ես լուս նստում եմ և ականջ դնում: լուռմ եմ պատի քամակին տիրող իրարանցումը, որ հոգում է օրուայ ապրուսար և հէնց այդ պատճառով զուարթարար, հրապուրիչ է ինձ համար: Լուռմ եմ և ինքս էլ ուրախա-մանակ, երբ երգեցողութիւնը խանգարում են ծանր ու զգոյշ քայլերը, որոնք անցնում են սենեակիս մօտով: Ըն-տանիքի հայրն է դա, որ գալիս է տուն ծանր աշխա-հանգատութիւն չկայ, բացի այդ աղմուկով լիքը սենեակը:

Երեկոն մօտենում է: Մոխրագոյն ամպերի տակ հետ-լզնետէ հաստատում է խաւարը: Ես դուրս եմ գալիս լուսափիկն՝ ծառայիս կանչելու համար: Զիւնի տուատ տա-

բավիլ թափւում է մեծ եռանդով. ձորը արգէն սթաել է, աւելի ևս տգեղացնելով իւր կերպարանքը: Կիսամթու-թեան մէջ ես նկատում եմ մի մարդկային պատկեր, մի ուրուական, որ ձորի խորութիւնից բարձրանում է նեղ զառիվեր շաւզով, որ դեռ նշմարելի է ձիւնի մէջ: Նրա մարմինը խոնարհուած է մի ծանրոցի տակ, քայլերը դող-դուն. Նա քաշ է տալիս իւր ահազին ասիական կօժի-ները, միևնոյն ժամանակ ոյժ է զործ դնում յետևից եկո-ղի համար էլ, որ կպած է նրա կանացի հագուստի վէ-շից: Ծառային մոռանում եմ, ուշադրութիւնով նայում եմ այդ պատկերին, որ նոյնինքն աղքատութիւնն է: Ահա նա բոլորովին դուրս եկաւ ձորից և կանգնած է փոքրիկ գը-ռուան առաջ: Դա ներքին յարկի բնակչունին է, այն միայ-նակ կինը: Գլխի վրայ կըռում է լուացքի ահազին կապոցը. իսկ նրա յետևից եկողը աղջիկն է՝ չեղինէն: Փոքրիկ ա-րարածը լոփի-մնջիկ հեկեկում է. նրա զլուխն ու դէմքը փաթաթած են ցնցոտիներով. նա հիւանդ է:

Խեղճ...

Նրա համար պառկելու մի տաք անկիւն չկայ... ոչ
մի տեղ...

+ * 48. Ա. Ղ. Ք Ա Տ Կ Ի Ն

Յուրաը փչեց, ձըմեռ սաստիկ,

Չիւնը ծածկեց գետինը.

Ամենայն մարդ մըտաւ իւր տուն,

Պատրսսպարուիլ ցըրտիցը:

Ժամի գոնում դողգողալով

Կանգնած է մի աղքատ կին,

Նըրա հանդերձ պատառ-պատառ,

Չունի շապիկ իւր հազին.

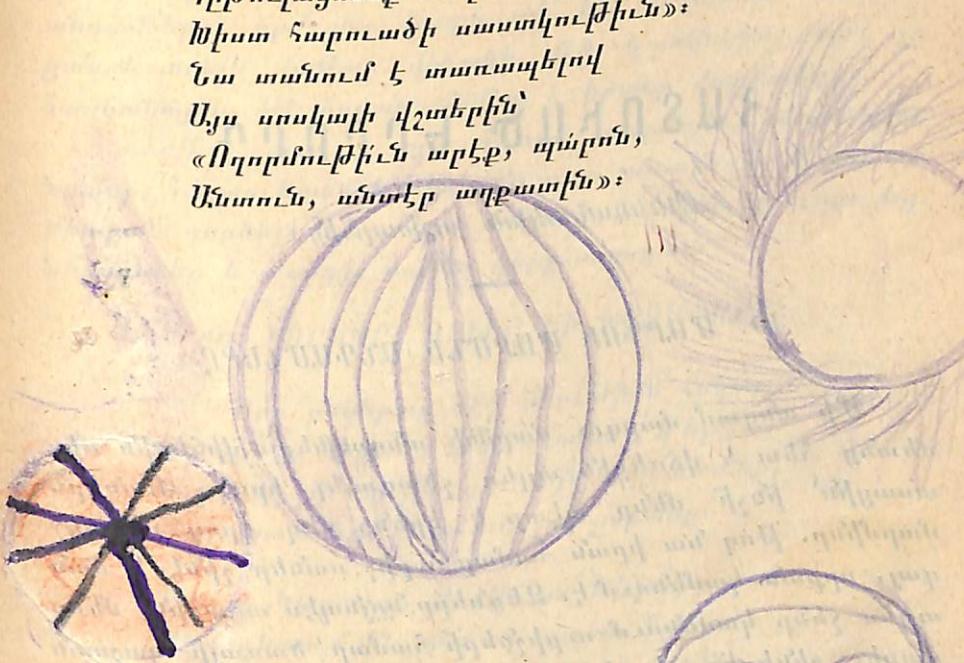
Անհամարձակ նա իւր ձեռքը
Պարզում է անցկացողին՝
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Զեզ, սիրելիք, ասեմ՝ ով էր
Այդ խղճալի աղքատը,
Այն ցրտումը ոտաբորիկ,
Կանգնած ժամի դռնումը.
Շատ ժամանակ դեռ չէ անցել,
Երբ նա փառքով ու պատուով
Ման էր դալիս փողոցներում
Իւր սեպհական կառքերով.
Այժմ վախով նա իւր ձեռքը
Պարզում է անցկացողին՝
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ամենայն օր նըրա դռնում
Կանգնած էին շատ կառքեր,
Միշտ հացկերոյթ, ընթրիք, գինի,
Նուազարան ու տաղեր.
Այժմ զրկուած ամեն բանից,
Չունի անգամ հացի գին՝
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ժամի դռնում նա կանգնած է,
Աչքերը կոր, վիզը ձուկ.
Նըրա նախկին բարեկամքը
Զեն ասում նըրան. «Խղճուկ,

Եկ դու մեզ մօտ, մենք կ'ամոքենք
Քո վիճակի դառնութիւն.
Կըթուլացնենք ճակատազրիդ
Խիստ հարուածի սաստկութիւն»:
Նա տանում է տառապելով
Այս սոսկալի վշտերին՝
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Տեսած

Հ Ձ Գեղարքունիք
Հունվար առ մարտին

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ

(Կենդանական աշխարհից)

49. ՄԱՐԴՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ

Մի անդամ մարդու մարմնի անդամները վիճեցին միտ մեանց հետ և վճռեցին այլևս չծառայել իրար։ Ուսներն ասացին՝ ինչի՞ մենք պէտք է կրենք մեզ վրայ ամբողջ մարմինը. թող նա իրան համար ուրիշ ոտներ շինէ և ման գայ, որքան կամենում է։ Զեռները նոյնպէս ասացին՝ մենք պյլես չենք կամենում ուրիշների համար ծառայի պաշտօն վարել, շինեցէք ձեզ համար ուրիշ ձեռներ և թող նրանք դորձեն։ Բերանը փընթփընթաց՝ հապա ես յիմար եմ, ինչ է, որ ոչինչ օգուտ չունենալով՝ ստամոքսի համար սկսեմ կերակուր ծամել, որ նա յետոյ, պարոնի նման ձգուած, մարսէ նրան. չէ, թող իրան համար ուրիշ բերան դտնէ. ես այսուհետեւ էլ չեմ կամենում նրան ծառայել։ Աչքերն ես շատ էին զարմանում, որ իրանք պէտք է նայեն ամբողջ մարմնին և շարունակ հակողութիւն անեն։

Այսպէս խօսեցան միմեանց հետ մարդու մարմնի բուժայց գիտէք ինչ պատահեց։ Որովհետեւ ոտները չէին կամենում ման դալ, ձեռները դադարեցին դորձ շինելուց,

բերանն էլ չէր ուտում և աչքերը փակուեցան, ապա ամբողջ մարմինը, անսնունդ և անշարժ մնալով, սկսեց թուլանալ, նիհարիլ և փոքր էր մնացել, որ մեռնէր։ Բոլոր անդամները, որոնցից կազմուած էր մարմինը, ծանրացան և աւելի վաթար վիճակի մէջ կ'ընկնէին, եթէ չը հասկանային, թէ որքան անմիտ է իրանց վարմունքը։

— «Ո՛չ, վատ է այս տեսակ ապրելը», մտածեցին նրանք, հաշտուեցան և սկսեցին ըստ առաջնոյն միասին և միաբան գործել։ Այսուհետեւ ամբողջ մարմինն էլ ուղղուեց, նորոգուեց և առողջ, ուժեղ դիրք ստացաւ։

50. ԿԱՐԱՊՈՅ, ԶՈՒԿԻ ԵՒ ԽԵԶԱՓԱՐՈՅ

Երբ ընկերաց մէջ միութիւն չըկայ, Ոչ երբէք նըրանց գործն առաջ կ'երթայ. Գործ էլ մի՛ կոչիր դու այն աշխատանք, Այլ անտանելի վիշտ ու չարչարանք։

Մի օր կարապը, Զուկն ու Խեչափար, — Զեմ կիսում ինչպէս որ գտան իրար, — Մի բեռնաբարձ սայլ տանիլ կ'ուզէին, Երեքը մէկէն լծուեցան սայլին. Երեքն էլ արիւն-քրտինք են մտնում, Սակայն իւր տեղից սայլը չէ շարժւում։ «Զարմանք, ասում են նըրանք մէկ մէկու. Զըգիտենք ինչու

Զենք կարողանում շարժել այս սայլը. Ոչնք ձամբան է վատ, ոչ ձանը բեռը»։

Հապա չես ասիլ՝ Կարապն սկսեց դէպի վեր քաշիլ, Խեչափարը յետույետ, Զուկն իւր կողմից դէպի դետ։

Ծուռը ով էր, կամ թէ ումն էր իրաւունք,
Այն թողունք.
Բայց բանն այս է որ
Հէնց մինչև այսօր
Սայլն այնտեղ է բեռնովը.
Սյալէս կ'ասէ կրիլովը:

51. Ա Ր Ա Մ Լ

(Արտաքին զգայարանք)

Արամը շատ շուտ զարթնեց, բացեց իւր աչքերի փարագոյրները՝ երկար ու թուխ արտեսանունքը. Նրա յետեից շարժուեցին, բարձրացան աչքի ծածկոցները—շարժական կոպերը: Արեգակի ճառագայթները ներս մըտան սենեակը, լուսաւորեցին պատուհանում դրած ծաղկամանը և պատի վրայ կախուած փոքրիկ զանգրաւոր մանուկի պատկերը, որոնց վրայից արտափայլելով՝ ընկան Արամի փոքրիկ աչերի ոսպի վրայ, անցան ջրային մասի միջով և պատկերացան ցանցածաղանթի վրայ: Այնտեղ նեարդային մոխրագոյն թելերը յափշտակեցին նրանց և հաղորդեցին գլխի ուղեղին, որի միջնորդութեամբ իսկոյն ամենայն բան իմացաւ տանուատէրը—հողին:

«Ա՛, արդէն լուսացել է և ի՞նչպէս գեղեցիկ առաւօտ ձեռներով շինեց իւր գեղեցիկ, դուրս ցցուած ճակատը և պով ձեռներն ու երեսը սառը ջրով լուացաւ և մաքուր և զուարթացաւ, կենդանացաւ:

Այդ բոպէին էր, որ օդի արագ հոսանքը ներս մտաւ

նրա ականջը, ցնցեց խողովակի առաջը կապող թմրկամաշկը և նրա յետեկից շարժուեցին երեք փոքրիկ ոսկերը՝ միւրճը, սալը եւ ասպանդակը: Այս փոքրիկ շփոթութիւնը ականջի հեղանիւթին շարժողութիւն պատճառեց, որի միջի քնքուշ նեարդը՝ այդ շարժողութիւնից զրգուելով, յանձնեց դրա տպաւորութիւնը ուղեղին: Արամը եւ ունդագին կոչեց. «Ա՛խ, ի՞նչպէս քաղցր է երգում մեր պարտէզում թռչնակը»:

Արամը մօտեցաւ լուսամուտին, գլուխը դուրս հանեց դէպի պարտէզ և կամենում էր զուարձաննալ թռչունի գեղեցիկ երգով. բայց այդ բոպէին ծաղկային անուշահոտ փոշիով լիքը օգը, ներս մտնելով նրա մաքուր քթածակութիւնը այնտեղ տարածուած լործային մաշկը: Կերից, շօշափեց այնտեղ տարածուած լործային մաշկը: Ծաղկի փոշիները զրգուեցին նրա մէջ ձիւզաւորուած նեարդի իսկ սրանք այդ տպաւորութիւնը հաղորդեցին մայր դերը, իսկ սրանք այդ տպաւորութիւնը հաղորդեցին մայր ուղեղին և իմացրին նրան, թէ ի՞նչ է պատահում իւր շուրջը: Լեզուի նեարդերը շարժուեցին և Արամը ուրաշուրջը: Լեզուի նեարդերը շարժուեցին և Արամը ուղեղին մայր պարձրանում մեր պարտէզի ծաղկիներից»:

Արամը կամենում էր դուրս գնալ պարտէզ, փունջ կապել այդ անուշահոտ ծաղկիներից. բայց այդ բոպէին օդը մերձակայ սենեակից մօտեցրեց նրա շրթունքներին և լեզուին սուրճից, սերից և պատրաստի նախաճաշիկից բերձրացած խոնաւութիւնը: Նրա բերանում առատ լորժարձրացած խոնաւութիւնը այդ բերանի և լեզուի ծծիկների նեարդերը ձունք գոյացաւ. բերանի և լեզուի ծծիկների նեարդերը յափշտակեցին այդ խոնաւութիւնը, հաղորդեցին գլխի ուշափշտակեցին այդ խոնաւութիւնը, կաղորդեցին գլխի ուշափշտակեցին և տանուաէրը—հողին, կարծես, կեղային գանգուածին և տանուաէրը—հողին, կարծես, ասաց Արամին. «Նախաճաշիկը պատրաստ է, իսկ դու ուսելու ցանկութիւն ունիս»: Արամը ուրախ մտաւ սեղանատուն, վազեց, ողջունեց իր մօրը. Նրա ձեռների նեարդերը շարժուեցին և ահա նա մատներով շօշափեց, թէ

նըքան վասփուկ է այն հացը, որ նա վերցրեց և սկսեց ախորժակով ուտել: Նախաճաշելուց յետոյ նա զուարթագին խաղում՝ ու վազվզում էր պարտէզում և ծաղիկների տեսքով ու նրանց անուշահոտութեամբ զմայլում էր:

52. Մ Ա Ն Ո Ւ Շ Ա Կ

Ո՞հ, մի՛ ողբալ դու, թառամած
Եւ թալկացած մանուշակ,
Ո՞ր քո անոյշ բոյլըն առած,
Քեզ ձըդեցին ոտի տակ:

Աւելի պարզ էր շողշողում
Մեր գարունը մանկութեան,
Բայց մեզ համար այս աշխարհում
Նա չըքացաւ յաւիտեան:

53. Գ Ա Ր Ե Գ Ի Ն Բ

(Դ Լ Ո Ւ Խ)

Գարեգինը երբ ծնուեց, շատ փոքր էր և թոյլ, ինչ-
պէս առհասարակ թոյլ են լինում բոլոր նորածինները.
Նրա զլուխը այս ու այն կողմն էր տատանուում, որովհե-
տե զեռ ոսկորներ չունէր: Գլխի աճառները (զըրձ-զըր-
ձուկները) իրանց ասեղնաւոր ծայրերով զեռ չէին միա-
ւորուել միմեանց հետ: Սկզբումը Գարեգինը միայն ճշում
էր, իսկ փոքր ժամանակից յետոյ աւելի բարձրածայն էր
ցանկութիւն յայտնում ուտելու. նա այնպէս գոռում ու
լաց էր լինում, որ կարծես ողջ տունը իրանն է. միենոյն
բանը նա անում էր, երբ անհանդիստ էր պառկած լինում,

կամ երբ նրա բարակ ու կարմիր մաշկը փոքր ինչ ցուրտ
էր զգում: Նրա բերանի, լեզուի ու շնչափողի կապերը
գեռ այնքան ամրացած չէին, որ կարողանային շրջապա-
տողներին հասկանալի ձայնով արտայայտել նրա զգաց-
մունքը:

Գլխի ուղեղն էլ զեռ այնքան ամրացած չէր. առհա-
սարակ նրա զլուխը գեռ կանոնաւորուած չէր, այդ պատ-
ճառով էլ չէր կարողանում նրան գործ ածել, ինչպէս
իրան պէտք էր և յարմար: Գարեգինի բերանում դեռ ա-
տամներ չկացին. շրթունքները ձգւում էին դէպի ամենայն
բան, որ մերձենում էր նրանց:

Բայց սակաւ առ սակաւ նրա վերին անշարժ ծնօտի
և ստորին շարժական ծնօտի վրայ սկսան ուռչիլ ու կար-
միրի լնդերքը և նրանց տակից գուրս երևեցան առաջին երկու
կտրող ատամները, որոնք սպիտակ էին և գեղեցիկ: Այն
ժամանակ Գարեգինը աւելի էր աշխատում ամեն բան
բերանը կոխել, որովհետեւ նրա լնդերքը սաստիկ քոր էին
գալիս: Գարեգինի մարմնի մէջ այդ ժամանակ շատ ֆօս-
ֆօր ու կիր էր ժողովուել. նրա աճառներն սկսել էին
պնդանալ, ոսկոր դառնալ. հոգին ևս սկսել էր իր առա-
ջին գործողութիւնները: Գարեգինն սկսեց ճանաչել հօրը,
մօրը, ժպատակ նրանց երեսին... Բայց միենոյն ժամանակ
նա այժմ աւելի էր հիւանդանում, նիհարանում, գոռում,
լաց լինում: Այն սպիտակ ոսկորները, որոնք իրանց ար-
մատից ծլում-շարւում էին նրա ծնօտի վրայ, ինչպէս
երևում է, շատ էին անհանդիստ անում նրան:

Գարեգինը փոքր առ փոքր մեծանում էր: Աստիճա-
նաբար նրա զլուխը կանոնաւորուեց, կոլորացաւ. դուրս
ցցուած ճակատից սկսած դէպի բարձր՝ զազաթը, ծոծ-
րակը և քունքերի մի մասը գանգբաւոր մազերով ծած-
կուեցին, որոնց արմատները զիսի մաշկի մէջ եղած մա-

ծուցիկ հիւթը ծծելով՝ ամրապէս հիմնաւորուեցին։ Այսպէս փոքր առ փոքր նրա երկու ծնօտների վրայ ատամներ դուրս եկան, որոնց երեսները ծածկուած էին մաքուլ և սպիտակ էմալով (արծնապակի)։ Գարեգինն էլ այն մանուկը չէր. նրա դէմքն աւելի խոհուն կերպարանք էր ըստացել։ Նրա փափկիկ, վարդագոյն շրթունքներն այժմ պարզ արտասանում էին ոչ թէ անկապ բառեր, այլ ամբողջ պարբերութիւններ։ Այժմ ոչ թէ նա չորեքթաթ էր անում, կամ առաջուայ պէս կարասիներից բռնելով էր ման գալիս, այլ ազատ ու համարձակ թռչկոտում էր ու խաղում։

Անա Գարեգինը նստած է սեղանի մօտ և պատրաստում է իւր գասերը. նա այժմ գիտէ, որ թէկ ինքը շատ մեծ չէ, բայց մարդ է, որովհետև այնպիսի հոգի և այնպիս մարմին ունի, ինչպէս միւս մարդիկը։ Նա գիտէ և այն որ իւր գլուխը բաղկանում է միքանի մասերից, որոնցից առաջին մասը կոչւում է դէմք, վերին մասը՝ գագաթ, յետին մասը—ծոծրակ, իսկ կողմանյին մասերը—քունքեր։ Դէմքն ունի ճակատ, յօնքեր, աչքեր, քիթ, այտեր, թշեր, բերան և ծնօտ. վերջինս բաղկացած է վերին և ստորին ծամելիքից, որոնց վրայ շարուած են սպիտակ ատամներ։ Ատամների թիւը (չափահասներինը) 32 է։ Ատամները բաժանուում են՝ առաջնատամների, որոնք լուսում են ժամանելու, իսկ ժամնիքներից յետոյ—սեղանատամները, իւրաքանչիւր ծնօտի վրայ հինգ-հինգ ամեն մի կողմից։ Առաջնատամներով կտրում են ուտելիքը, ժամնիքներով նրան բռնում կամ պատառուում են, իսկ սեղանութիւնի դրանք աղօրիք էլ են կոչւում։

Այս բոլոր բաներն այժմ Գարեգինը լաւ և գիտակ

ցաբար գիտէ, հասկանում է, նոյնիսկ կարող է հաղորդել ուրիշներին. բայց երբ նա աւելի մեծանայ և իւր կըրթութեան վրայ հիմնաւորապէս ուշք դարձնէ և երբ նրա վերջին սեղանատամներն էլ դուրս գան, որոնք կոչւում են հասունութեան ատամներ, այն ժամանակ նա շատ քան կըսովորի և աւելի հիմնաւորապէս։

54. Մ Ա Ն Ո Ւ Կ Ի Ն

Ինչու այդպէս ամբողջ օրը
Զարչարւում ես, անչափ տանջւում,
Միթէ քեզ էլ մթնոլորտը
Շանր է գալիս, ծանր է ազդում։
Դու մանուկ ես. դեռ քեզ շատ օր
Խոստանում է քո արեր.
Դու գեռ ժպտա, խաղա անհոգ
Եւ հեզ ընկիր մօրդ գիրկը,
Ու թոթովիր մի երգ սիրուն
Քո մանկական անուշ ձայնով,
Ու միշտ յիշեր դու այն անուն,
Որ պաշտում է քեզ իւր սիրով։
Մայրըդ է որ ու գիշեր
Անթարթ աշքով քեզ է հսկում,
Եւ կարդալով շատ աղօթքներ,
Երկար օրեր է միշտ խնդրում։
Խաղա, մանուկ, թըրթուալով,
Բնիք, զարթիր սիրահեղիկ.
Մայրըդ կ'երգէ քեզ փարելով,
Որ շատ ապրիս դու երջանիկ։

55. Ա. Բ Շ Ա Ի Ի Բ Հ

(Նելքին գովծարաններ)

Արշաւիրը առաւտեան վաղ վեր կացաւ, մի բաժակ կաթ խմեց, հեան էլ մի կտոր հաց կերաւ ու գնաց ու սումնաբան: Նա վեր էր առել իւր պայուսակը, որի մէջ դրած էին նրա գրքերն ու միւս դասական իրեղէնները, և մտածում էր այդ օրուան դասերի վրայ. իսկ հացը, որ նա կերել էր, այդ ըովէին ճանապահորդում էր նրա մարմնի մէջ: Աստամները լաւ ծամել էին նրան, լորձիւնի բշտիկները նուրբ լորձիւնով պատել, իսկ փափուկ լեզուն շատապով ներս էր մղել որկորի մէջ: Ճանապահէին նա քիչ մնաց որ ընկնէր չնչափողը, բայց փոքրիկ մսեայ խցանը—կատիկը ծածկեց նրա անցքը և ծամած պատառը սահելով զլորուեց դէպի ցած և ընկաւ այն մսեայ պարկի մէջ, որ ստամոքս է կոչւում: Այդտեղ տաք էր ու մութը և որ կողմը դասնում էր, ամեն կողմից նրան շրջապատում էր ստամոքսային տհաճելի հիւթը, որ կողքից պատրաստում է կարծը փայծախը: Բայց նրան չէր փիակուած երկար ժամանակ շրջել այնտեղ, որովհետեւ իւր ընկեր կաթի հետ ստամոքսային հիւթի մէջ լուծուելով՝ դարձաւ մի տեսակ թանձը խիւս: Խիւսը ստամոքսի ստորին դռնով ցած իջաւ. այդտեղ նրա հետ խառնուեցին լեզիի կաթիներ և աւելի կերպարանափոխուած՝ աղիքներով առաջ գնացին: Այդ ուղին առաջ լայն անցք էր. փոքր առ փոքր նա նեղանում ու նեղանում էր և հէնց ինքը հիւթն էլ աստիճանաբար փոխուում էր: Այդ նեղ անցքերից անցնելիս նա կարմիր դգեստ էր հագել և իբրև արիւն այլայլ երակներով վազում էր դէպի մարմնի ամեն կողմերը:

Արիւնը որքան հեռանում էր, այնքան իւր պիտանի մասերով մննդելով մարմնի այլայլ մասերը, ինքն ստանում էր նրանց անոկէտք հիւթերը և նրա կաթիները աստիճանաբար մգանում էին: Կարծը ոսկորներին մօտենալով՝ նա իւր դեղին գիճութիւնից նրանց էլ իրանց մնունդը տուեց ֆօսֆօր և կիր: Եւ ահա նա բոլորովին մգացած, ամբողջ մարմինը ման եկած, ուղեղի մեծագործութիւններին և շարունակ սեղմուող ու բացուող մկնամսերի գործունէութեանը ականատես լինելուց յետոյ, վերջապէս թափւում է այն աւագանը, որ երկու մուտքը ունի և երկու ելք, և որին մարդիկ սիրտ են անուանում:

Սիրաը ձեռվ տանձի նման է: Կաթիլ առ կաթիլ վերկից ու ներքեկից ներս են մտնում ու դուրս են գալիս այդ մսեղէն պարկից արեան կաթիները և նրա դոնակներն ուրիշ գործ չունին, բացի փակուին ու բացուիլը: Սիրաը մսեղէն միջնապատով բաժաննում է երկու հաւասար մասերի՝ աջակողմեան և ձախակողմեան, որոնցից իւրաքանչիւրը նոյնպէս երկու բաժաննունք ունի՝ վերին և ըստորին: Անմաքուը արեան կաթիները թափւում են սրտի աջակողմեան վերնասենեակը և, հրելով ու բանալով փոքրիկ գոնակը, մտնում են աջակողմեան սրտախորշը: Բայց սիրաը անմաքուը արիւն չէ սիրում, ուստի մկնամսերի անզագար սեղմուելով մի այլ ճանապահնով հալածում է նրան դէպի այն ընդարձակ թերը, որոնք կազմուած են բազմաթիւ բշտիկներից: Մարդիկ դրանց թոքեր են անուանում: Այդտեղ կաթիները հանդիպում են օդին, որով լցուում ու դատարկւում են թոքերը: Օդը քթի և բերանի խոռոչներից արագապէս մտնելով, անցնում է դէպի թոքերի բշտիկները, շուտափոյթ նայում է նորեկ հիւրեքերի բշտիկները, շուտափոյթ նայում է նորեկ հիւրեքերի բշտիկները, որոնք փաթաթուած են մուգ վերարկուի մէջ, մօրին, որոնք փաթաթուած են մուգ վերարկուի մէջ, մօրին, որին այլայլ ոյժը—թթուածինը յատենում է նրանց և նրա այրող ոյժը—թթուածինը յա-

փշտակում է արիւնի մուգ ծածկոցը և դրա փոխարէն տալիս է նրան վարդագոյն զգեստ. այդ ըոսէին սեղմում էն թոքերի բշտիկները և օղը արագապէս գուրս թուչելով միենոյն ճանապարհով՝ տանում է իւր հետ արեան անպէտք մասը—ածխային թթուն։ Արեան մաքուր վարդոյն կաթիլները, թողնելով թոքերը, նորից վերադառնում են դէպի սիրտը, բայց այժմ մանում են նրա ձախակողմեան մասը—նախ վերին բաժանմունքը, ապա ստորին և այստեղից դուրս գալով՝ դարձեալ սկսում են իրանց վաղեմի ճանապարհորդութիւնը։ Այդպիսով նրանք տալիս են Արշաւիրին կեանք, ոյժ և առողջութիւն։

Արշաւիրն ուսումնաբանում աշխատում էր առանց իմանալու, թէ ինչ բաներ են կատարւում իւր ներսը. նա մինչեւ անգամ մոռացել էր, թէ ինքը հաց ու կաթն է կերել։

56. Հ Ե Տ Ա Ք Բ Ի Բ

«Բարի եկար, հազար բարի, բարեկամ,
Ուր էիր՝ տեսնամ»։
— «Թանգարանիցն է գալը».
Չորս ժամ եղաւ մանգալը։
Ամենայն կողմ պարտեցի, պըրապաացի,
Բոլորը տեսայ, ոչինչ չըթողի։
Աշխարհումս ինչեր են եղել
Իրաւ խելքից, մըտքից վեր։
Ո՛ր կողմ նայես՝ արմանք-գարմանք, հրաշալիք։
Ո՛րն էլ դիտես՝ մէկը միւսից գեղեցիկ։
Ի՞նչ գազաններ, ի՞նչ թուչուններ,
Թիթեռնիկներ, բըգէզներ,

Ի՞նչ գատիկներ, ի՞նչ կերպ ճանճեր,
Որքան ոսկի եղնակներ՝
Ո՞րը կանաչ՝ զմբուխտի պէս,
Ո՞րը կարմիր՝ բուստի պէս։
Հապա մանրիկ բոտուաները, հաւատան,
Գընդասեղի գլխիցն էլ շատ փոքը կայ»։

«Հապա վըդին ի՞նչ ասիր,
Ի՞նչ ահազին վիթխարի,
Հարկաւ մտքով կարծեցիր,
Թէ մի լեռ է սոսկալի»։

—Միթէ փիզը այնտեղ էր»։
«Այնաեղ էր. ի՞նչ, չըտեսամը»։

— «Ափսոս, ի՞նչ ասեմ, աղպէր,
Փիզն աչքովս չի ընկել»։

57. Հ Ր Ա Շ Ա Լ Ի Տ Ն Ա Կ

Ես մի հրաշալի տուն եմ ճանաչում, որի մէջ ամեն բան կարգաւորուած է և չունի ոչինչ պակասութիւն։ Նա ունի կանոնաւոր ազօրիք, ունի խոհանոց, ուր գիշեցերեկ տաք կերակուր է պատրաստում։ Տունը շատ մուտքեր և անցքեր ունի, որոնցով արիաջան ծառաները կրում են տաք կերակուրը դէպի նրա ամենայն անկիւնները։ Տունը մի հմուտ անտես ունի. նա այնքան աշխատասէր է որ գիշեր ու ցերեկ մի ըսպէ չէ հանգստանում. անդադար թըխկթըխկացնելով՝ նա իւր առոյգ և արագաշարժ ծառաներին մղում է այլհայլ կողմեր, ուր որ հարկաւոր է մնում կամ կերակուր, կամ ըսպելիք, կամ ջերմութիւն

և կամ որևէ անկիւնը նորոգելու համար նոր նիւթ։ Տունն ունի ընդարձակ գահվիճ, ուր մաքուր օղը ազատ ներս է մտնում. ունի նոյնպէս երկու պայծառ լուսամուսներ շարժական փեղկերով։ Գիշերն այդ փեղկերը փակում են, իսկ ցերեկը բացում։ Տան մէջ ապրում է անտեսանելի տանտիկինը։ Թէև նրան չի կարելի տեսնել, բայց նա ամեն բան գիտէ և ամենին բարեկարգողը և կենդանացնողը նա է։ Նրա համար է հոգում տնտեսը, նրա համար են գործում փոքրիկ ծառաները. նա ինքն է նայում պայծառ լուսամուսներից. նա է բանում և փակում նրանց։ Գիշեր և ցերեկ քնել չպիտէ նա. Նրա աչքերը—միտքը շատ հեռու են տեսնում։ Եթէ տանտիկինը դուրս է գնում տանից, այնուհետև ամբողջ տունը խոր քնով ծածկում, թուլանում ու լուսմ է. տնտեսը դադարում է գործելուց, ծառաները կաշկանդում են անցքերում և ամբողջ տունը խոր լուսութեան մէջ մտնելով՝ սառչում է և քայլայւում։ Բայց ուր է գնում տանտիկինը։ Նա գնում է այնտեղ, որտեղից եկած էր. Նա գնում է երկինքը։ Երկրի վրայ նա ժամանակաւոր հիւր էր. հեռացաւ հիւրը և նրա բնականը—մարմինը դրեցին մի այնպիսի արկղի մէջ, ուր ոչ կանգնել, ոչ շարժուել և ոչ ուտել։ Արկղն էլ ամփոփեցին հողի մէջ և տունը քայլայուելով հող դարձաւ։

58. ԾԱՌԵՐՆ ՈՒ ԿԱՅԻՆԸ

Ծառերն անտառում երբ շատ նեղացան կացնի ձեռիցը ու էլ չիմացան, ի՞նչ անեն՝ իրանց դլուխը պահեն, Խորհուրդ արին որ մի հնարք գտնեն։ «Կացինն ով է որ՝ մեղ կարողանայ Զօր անել—յաղթել, ի՞նչ մեծ բան է նա»։

Այսպէս ձայն տուեց ծառերից մէկը. «Մենք որ կոթ չտանք, կացինն ի՞նչ է որ Յանդզնի անել մեղ կտոր-կտոր»։

Թո՞ղ իմացողը ինքըն իմանայ եւ իզուր տեղը կացնից չնեղանայ. Ո՞վ որ կոթ կըտայ պողպատէ կացնին, Թո՞ղ «հոգւոցն» ասէ առաջ իւր անձին։

59. ԿԱՊԻԿԻ ԵՂԲԱՅՐԸ

Փոքրիկ կապիկի մայրը վախճանուեցաւ և նա բոլորովին որբ մնաց։ Տիրագէմ նստած էր նա ծառի վրայ և իւր սե օրը լավիս էր։ Կապիկը գեղեցիկ չէր. Նրա գէմքը փոքր էր և կնճռոտ, բունը վտիտ և ունէր չորս երկար ձեռներ։ Նա գեռ ևս չէր կարողանում մէկ ծառից միւսը ցատքել և նրանց վրայ բարձր ու ցածր անել՝ կերակուր ձարելու համար... Ինչպէս երկում է, նրան վիճակուած էր քաղցածութիւնից մեռնել, ինչպէս կըմեռնէր մի փոքրիկ մանուկ, եթէ մօր մահից յետոյ բոլորովին անտէրունչ մնար։ Ուրեմն ով պիտի հոգար մեր կապիկի համար։ Նրա ցեղակիցներն ապրում էին խմբերով, որոնց մէջ էր և նրա մեծ եղբայրը. սա ամբողջ խմբի մէջ ամենաճարապիկ խեղկատակներից մէկն էր և միքանի տարի շարունակ արդէն շատ աւերումներ էր անում անտառում։ Եթէ մի տեղ կոխւ պատահէր, պէտք է հաստատ իմանայիք, որ կոռուզներից մինը նա էր։ Եթէ կապիկները ժողովուէին արշաւելու և կործանելու գիւղացիների սիմինդրի արտե-

ըը կամ ասպատակելու նրանց այգիները, անսպատճառ մեր կապիկի եղբայրն այս արշաւողներից առաջինը կըլինէր: Այդ խեղկատակը տեսաւ իւր եզրօրը և բարձրացաւ դէպի նա: Կարելի էր կարծել, թէ կամենում է փորձանք բերել նրա զլիխն, կամենում է ցնցել ու վայր գլորել նրան ծառից: Բայց ոչ: Նա նստեց եղբօր կողքին և քնքշաբար բռնեց նրա ձերքից: Մանուկն սկսեց փարիլ նրանով և իւր առաջին ձեռներով փաթաթուեց նրա պարանոցով, իսկ յետին ձեռները պատ տուեց մէջքին. նա մեծ կապիկի հետ վարւում էր ինչպէս իւր մօր հետ. իսկ վերջինս խնամում էր նրան իբրև ծնող. իւր կենդանի բեռը գրկած՝ նա թռչում էր մի ծառից միւսը. միջատներ էր որսում և կերակրում նրան. ջոկում էր նրա համար ամենահիթավի պտուղներ. նրա հետ և յատկապէս նրա համար որոնում էր թռչունների բներ և հանում էր նրանց միջի ձուաները: Երբ փոքրիկ կապիկը սակաւ ինչ մեծացաւ և ուժեղացաւ, այն ժամանակ նրա դաստիարակը ցոյց տուեց, թէ ինչպէս պէտք է ցատկել և վեր ենել ծառը. սա սովորեցրեց նրան այն ամեն խորամանկութիւնները, որ պիտի իմանայ իւրաքանչիւր կապիկ, եթէ կամենում է կուշտ լինել և չընկնել փորձանքի մէջ:

Մի անգամ փոքրիկ կապիկը ծարաւեց և եղբայրը տառաւ նրան սառն աղբիւրի մօտ: Յանկարծ թփերի տակից բարձրածայն հաջելով դուրս վազեց որսի շունը: Բոլոր կապիկները, որոնք այնտեղ ներկայ էին, շուտափոյթ փախան այլեայլ կողմեր և թռչունների պէս թագ կացան ծառերի վրայ: Միայն փոքրիկ կապիկը չկարողացաւ վեր բարձրանալ ծառը: Երկիւղի առաջին ըոպէին՝ նա ցատկեց մի բարձր քարի գլուխ և ամբողջ մարմնով գողում էր. իսկ չար շունը քարի մօտից կատաղաբար հաջում էր նրա վրայ: Ահա հեռուից երեսց և որսորդը: Խեղձ կապիկն անշուշտ

կըկորչէր, եթէ եղբայրը նրան չփրկէր: Երբ սա նկատեց, որ իւր սանիկը վտանգի մէջ է, իսկոյն յետ դարձաւ և համարձակ ընթացաւ դէպի քարը. յետոյ զայրացած նայեց շանը և այնպէս սպառնագին կըճտացրեց ատամները, որ նա չհամարձակուեց յարձակուիլ կապիկի վրայ: Սյսպիսով նա հասաւ իւր որդեղը, զրկեց նրան և բարձրացաւ ծառը: Որսորդը, գթաշաբժուած նրա անձնանութիւնութիւնից, չարձակեց հրացանը և այսպիսով փոքրիկ կապիկը մահից ազատուեցաւ:

†† 60. Կ Ա Պ Ի Կ Ն Ե Ր

Ուրիշներից թէ խելքով առնես քեզ մի օրինակ,
Զարմանք չէ որ մեծ օգուտ շահիս ամեն ժամանակ.

Բայց թէ հետեւս մէկին կուրօքէն,
Վայ ու թուք ու մուր լսիր ամենէն.

Այս բանիս հաստատութիւն
Ա՛ռ քեզ ահա նոր պատմութիւն:

Ով որ կապիկ տեսած ունի՝ նա գիտէ,
Թէ այս վախտ կենդանին

Ուրիշներին արնազ տալ շատ կըսիրէ,
Կ'ուզէ նմանն անել ամեն տեսածին:

Աֆրիկէի մէջ կապիկը խիստ շատւոր է ու ցեղցեղ:
Մի օր մի մեծ ծառի վըրայ ժողովուեցան միատեղ.

Ո՛ըը վերեկից, ո՛ըը ներքեկից,

Ո՛ըն էլ ձղների տակից ու գլխից

Ծըկրակում էր աչքը անկած ու նայում,

Թէ որսորդի մէկն ինչ կերպով

Գետնի երեսին մի ցանց փըռելով,

Ի՞նքը նորա մէջս էր պլորւում
Տակըն էր մտնում, վերև բարձրանում:

Ամեն կապիկ մօտինին հըրում, նըշան էր տալիս,
Եւ ասես թէ ականջին այսպէս լինէր ասելիս.
«Սըրան նայիր, Եղբայրիկ, ի՞նչ է անում ժամերով,
Ի՞նչպէս ելում-մտնում է ծռմըռուելով, յոզնելով,
Մերթ պառկում է, երկարում և մերթ կըծիկ է դառնում,
Այնպէս որ ոչ ոտքերը և ոչ ձեռքն է երևում.

Մենք դըրանից, Եղբայր, ի՞նչով ենք պակաս,
Այդ արհեստը չունինք, սակայն ի՞նչ վընաս.
Եկէք, մենք էլ փորձ փորձենք,
Գուցէ իրանից անցնենք.

Նա հերիք խաղաց իւր ուզածին պէս,
Տեսնենք՝ երբ կ'երթայ—հեռացածին պէս...»:
Մէկէլ աեսնես իրօք ելաւ, մէկ կողմ գընաց որսորդը,
Այնտեղ թողեց իւր ցանցերով թակարդը:

«Շուտ անենք, ասին կապիկը իրարու.
Բոլին չըկորցնենք, երթանք փորձելու»:
Իսկոյն ծառից վայր թափուեցան խերը,
Յանցի վըրաց շարուեցան նոր հիւրերը՝
Տակը մըտան, վըրան ելան,
Կըծկըւեցան, գըլորուեցան:

Կապիկների կանչ ու ճիչը աշխարհ բռնեց ինդալուց.
Բայց ի՞նչ փորձանք՝ թակարդի մէջ բըռնըւել են շատ վաղուց.
Չեն իմանում, ի՞նչպէս ազատուին՝
Տակից դուրս գալու հընարը չունին:

Որսորդն էլ այդ էր կամենում.
Շուտով պարկեր է վեր առնում,
Գալիս՝ հիւրերին մօտենում:
Ուր փախչէին, ի՞նչ անէին,
Նըրա ձեռին գերի էին:
Բըռնեց ամենքին,
Ծախեց թանկագին:

61. Ո Զ Խ Ա Ր

Ոչխարը մի համդարտ և անվրդով կենդանի է: Բնութիւնը նրան պաշտպանուելու գէնք չի տուել, այս պատճառով նա մի թեթև որս է իւր բոլոր թշնամիների համար: Ընտանի ոչխարներն իրանց վայրենի ցեղակիցների ճարպիկութեան և անվեհերութեան հետքն անգամ չեն պահել: Ոչխարը մարդուս հետ միասին տարուել է աշխարհիս ամենայն մասերը, բայց սառը՝ կամ տաք երկիրներ տանելը նրան ոչինչ օգուտ չի տուել: Այսպիսով թէն բաւականաչափ փոխակերպուել է ոչխարի արտաքին տեսքը, բայց ամենայն տեղ նա մնացել է նոյն անբազդ ոչխարը:

Ոչխարի արտաքինը գեղեցկութիւնից զուրկ չէ. մարմնի և անդամների մեծութիւնը համապատասխան են. գըլութիւնը տգեղ չէ, իսկ բարակ ոտները կոկ են և սիրուն: Բայց ոչխարի կերպարանքը չունի արտայայտութիւն. աչքերն անխմաստ և անորոշ են նայում. ամենայն վանդնը նրան շփոթութեան, անզիտակցութեան և կաշկանդման մէջ է զցում, և ոչխարը կամ անմտաբար իւր տեղը կանգնած է մնում, կամ առանց մտածելու առաջ է վագում: Նա փախչում է միամտաբար, զլուխը վեր բարձրացրած, տուանց չորս կողմը դիտելու, առանց յետ նայելու. իսկ

սա վատ նշան է թէ կենդանիների և թէ մարդկանց համար: Հրդեհը, հրացանաձութիւնը, որոտումն ու կայծակը բոլորովին շփոթում են նրան:

Ոչխարը սեփական կամք չունի. նա կատարելապէս ենթարկւում է առաջնորդողին՝ արու ոչխարին, հօտը պաշտպանող շանը, երկարամազ այծին և հովուի սրնգին: Եթէ ոչխարների առաջնորդողը փարախից դուրս գայ և ցատկէ միտեղով, միւս բոլոր ոչխարները, անգիտակցաբար նրան հետեւելով, կըցատկեն. Եթէ նա նեղ շաւղից ջուրը գլորուի, շատերը՝ նրան հետեւելով, կըգլորուեն նոյն ջրի մէջ. նրանք այդ ժամանակ ոչինչ չեն կամենում, բայց հետեւում են իրանց առաջնորդողին, որովհետև սեպհական կամք չունեն:

Ոչխարների մայիւնը համարեա միաձև է և անմիտ: Զին խրինջում է համարձակ, ուժեղ և խելացի. նոյն եռանդով բառաչում է և եղը. իսկ ոչխարը մայում է անվտան, երկշոտ, համարեա երեխայքար: Բայց չնայելով այս բանին, մայրը ճանաչում է իւր գառան ձայնը, իսկ գառը որոշում է իւր մօր մայիւնը հազարաւոր ձայների մէջ և երկուսն էլ անխափան գտնում են միմեանց: Թըշ-նամու ձեռքն ընկնելով՝ ոչխարն անմոռունչ տանում է ամենատեսակ տանջանքներ. նա հազիւ է ընդդիմանում, երբ մսագործը դաշոյնը նրա կոկորդն է կոխում: — Ոչխարին բարկացնեն էլ դժուար է. արու ոչխարն է միայն մի աննշան բարկութիւն արտայայտում: Մինչև անգամ մայրական սէրը նրա սառնասրտութիւնը չի վրդովում. բոլոր կենդանիների մէջ միայն ոչխարն է, որ թողնում է յափշտակել — տանել իւր մայող գառը, առանց արտայայ-

Բայց չնայելով այս անմեղ կենդանու բոլոր մտաւորակութիւններին, նա է, համարեա, ամենաօդտակարը բոլոր ընտանի կենդանիներից: Ոչխարը ամ-

բողջովին մարդուս օգտին է ծառայում: Նրա երկար և փափուկ բրդից պատրաստում են թէ նուրբ և թէ հաստ մահուգներ, որ մարդու ամենալաւ հագուստն է: Նրա մորթուց տաք մուշտակներ են կարում. նրա ճարպից պատրաստած մոմերը մենք վառում ենք. դմակը իւղի տեղ ենք գործածում: Նրա կաշուից կօշիկների համար առաջնորդ է պատրաստում: միսը համեղ կերակուր է. կաթնից շինում են իւղ և պանիր:

† 62. ԳԱՅԼՆ ՈՒ ԳԱՅԻԼ

Ուժովի մօտ միշտ տկարն է մեղաւոր.

Այս բանիս պատմութեան մէջ օրինակներ
կան բիւրաւոր.

Բայց պատմութիւն չէ մեր այստեղ գըրածը,
Ուստի տեսնենք առակաց մէջ ասածը:

Գառնուկի մէկը ամառուայ տաքին,

Առուի մօտ կ'երթայ, որ քիչ ջուր խըմէ.

Բայց ինչ կ'առես խեղճին եկած փորձանքին.

Նոյն տեղերից դիմացը մի գայլ կ'ելնէ:

«Ի՞նչ լաւ որս զըտայ, ասում է մտքում.

Բոնեմ գառնուկը՝ տեղ տամ իմ փորում»:

Եւ օրինաւոր ձև տալ ուզելով անօրէն գործին,

Կանչում է բարձրից. «Այդ ինչ լըբութիւն, ինչ յանդգնութիւն,

Որ գաս իմ ջուրս քո պիղծ բընչովդ այդպէս պըղտորես.

Նայիր, ինչ արիր՝ բոլոր ցեխ, աւագ. ինչպէս խըմեմ ես.

Հիմա գըլուխըդ ես կըջախջախեմ

Եւ ոսկորներդ իրար կ'անցընեմ»:

—Աման, աղա, ծառադ եմ,
Թէ հրաման տաք, միայն այսքանը կ'ասեմ,
Որ ձեր գերազանցութեան կանգնած տեղից հարիւր քայլ
Յած եմ կանգնած ողորմելիս. դուր տեղը միք նեղանալ.
Ո՞նց կարող եմ ես պղառքել ձեր ջուրը:
—«Միթէ ուրեմն սուտ եմ ասում. տեսար կերած ապուրը.
Հապա միտքդ չէ գուցէ, հէրու չէ՝ մէկէլ տարի,
Դու կրկին այս տեղերում ի՞նչ վասա արիր ինձի.
Եթէ դու մոռացել ես,
Ես չեմ մոռացած, գիտես:
—Գրվախ դուրբան, ծառադ եմ,
Հազիւ մէկ տարուայ լինեմ,—
Ասաւ գառնուկն արմանալով:—Նա դարձաւ՝
«Թէ դու չէր, եղբայրդ էր»:—Եղբայր չունիմ ես, ասաւ:
«Տօ, անիրաւ, նա քո եղբայրդ չէր մի.
Թէ այդպէս է՝ սանահէրդ էր, կամ խնամի:
Վերջապէս ի՞նչ—ես երկարացնում,
Ով էլ լինի՝ ձեզնից մէկն էր, ես չեմ իմանում.
Դուք ամենքդ էլ, այ անպիտաներ,
Ոչսարներ, շներ ու չար հովիւներ,
Անիծից արմատք, ինձ թշնամի էք.
Չեռներիցդ գայ՝ արիւս կրիմէք:
Ես էլ ոխս քեզանից հանեմ՝ սիրուս հովացնեմ»:
—Վայ ինձ, յանցանքս ի՞նչ է, աղա, ի՞նչ անեմ:
—Չայնդ կտրիր, փուչ կենդանի.
Հիմա նստիմ յանցանքներդ համրեմ պիտի.
Քո յանցանքիդ մէկը որն է՝ զիտենալ կ'ուզես.
Այս է ահա, որ քէֆըս կըտայ՝ ուտել-լափել քեզ»:
Այս ասաց ու խեղճ գառնուկը քաշեց, տարաւ,
Անտառի մէջ պատառուեց ու կերաւ:

+ 63. Զ ի

Զին խելացի կենդանի է: Մարդս նրանից շատ օգուտ-ներ է ստանում: Դուք նրան ամենայն տեղ կըտեսնէք՝ դաշտերում, երբ նա քաշում է արօրը. — Ճանապարհներում, երբ նա ամենայն ջանք գործ է դնում, որ զառիվացրի տակից վերև հանէ բեռնած սայլը. — ախոռում, երբ նա աղատ արածում է ջոկի մէջ: Բարի, չարքաշ, գեղեցիկ կենդանի է ձին: Ապա մտարերեցէք, թէ ի՞նչ առանձնութիւններ էք նկատել նրանում: — Նրա զլուխը երկայն է, բայց գեղեցիկ, դնչի ծայրը դուրս ընկած, ականջները մանր են և դէպի վեր են նայում. երբ մի օտարուի ձայն է լսում, կամ երբ քայլերից կամ ձայնից ճանաչում է իւր տիրոջը, ականջները խըլշում— վեր են ցցւում: Ականջների մէջտեղը, ճակատի վրայ, նա մի մազէ փունջ ունի. իսկ նրա գեղեցիկ ու խոզը աչքերը որքան իմացանութիւն են արտայայտում: Ուշագրութեամբ դիտեցէք. և նրա ատամները. առաջից նա ունի թիականման կտրողներ, որոնք վեց-վեց են իւրաքանչիւր ծնուռի վրայ. սրանցով է նա կծում-կտրում խոտը. իսկ յետին կողմումը նա ունի վեց-վեց հաստ ատամներ վերեկց և ներքից, որոնք ձիու սեղանատամներն են և այնպէս լայն են ու խորդուբորդ, որ կ'ասես աղօրիք լինին. Եւ իսկ որ ձին սրանցով աղում-մանրացնում է խոտը, դարմանը, գարին, որ յետոյ ստամոքսի համար դժուար չլինի նրանց մարսելը:

Զիու պարանոցը կորանում է որպէս կարապինը. պարանոցի վրայ ունենում է երկար բաշ: Նրա կուրծքը լայն է ու դուրս ընկած, իսկ ամբողջ մարմինը կոլորաւուն,

Երկարաձև. մէջքին նստելու տեղը տափակ է: Եւ ի՞նչպէս
վսեմ, գեղեցկատեսիլ ձիմնք են լինում, որոնք արշաւում
են այնպիսի թեթեռութեամբ, որ շատ անգամ չես իմա-
նում, թէ ինչպէս են փոխում իրանց բարակ ու երկար
ոտները: Զիու յետին ոտներն առաւելապէս ուժեղ են.
ում որ նա նրանցով քացի է տալիս, շատ անգամ հէնց
տեղն է մնում. գայլերն էլ են վախենում ձիու այդ հա-
րուածից: Զին ոտի վրայ սմբակ ունի. սա միւնոյն է, ինչ
որ մեր եղունգը, այնպէս որ եթէ կարես նրա ծայրերից,
ամենեին ցաւ չի զգալ. Նա իւրաքանչիւր ոտի վրայ մի
եղունգ ունի, նշանակում է՝ մատն էլ մի հատ է: Զին ըն-
թանալու ժամանակ իւր մատի եղունգը, այսինքն սմբակն
է գետնին կպցնում: Էլ հարկաւոր չէ յիշել ձիու գեղեցիկ
երկայնամազ պոչը, որով նա սաստիկ զանազանուում է
միւս միասմբակներից:

† 64. Է Շ Ն ՈՒ Ս Ո Խ Ա Կ Բ

Բայցուել էր գարուն, սար ու ձոր ծաղկել,
Անոյշ հոտն ու հովս ամեն տեղ բռնել.
Ամեն աշխարհից, հեռու տեղերից
Փախած թռչուններն իրանց բըներից
Եկան ողջունել գալուստը գարնան,
Մայր ու ձագ նստած թըփերի վըրան:
Պարկեշտ սոխակն էլ իւր այրուած սրտի,
Իւր սիրուն վարդի սէրն ու իւր մտքի
Կարօտն ու աշխոյժ բերան բերելով
Խոր ձորում նստած, վըշտերը լալով,
Նայում էր ջրին, իւր վարդի թփին,
Սպասում էր որ՝ բացուկ սիրելին:

Բայց վարդն անիրաւ մընացել էր փակ.
Սոխակի սիրուը դարձել էր կրակ.

Այս դառն ըոպէին սատանի քամին
Որտեղից հանեց մեր կորած իշխն.
Քունըն էր հատել, թէ կերը պակսել,
Գայլն էր յետ ածել, թէ տէրը դընքսել,
Ականջներն խլցած,
Սարն ի վեր ընկած,
Վազեց ու հասաւ, դունչը վրայ բերեց,
Անմեղ վարդի թռւին ու կոկոնն բռնեց,
Փշեց ու ջարդեց, արաւ կտոր-կտոր
Ու ինքն վայր ի ձոր
Գլուխն առաւ գնաց:

Սոխակն այս բանը որ տեսաւ
Եկաւ

Վարդի վրայ կանգնեց,
Իւր սուզն սկսեց.
«Աննման իմ վարդ, ցանկալի հոգուս,
Սրտիս բերկրանքի ապաւէն ու յոյս,
Ինչի՞ դառն օրհաս հանեց քեզ աշխարհ,
Երբ ոչ ոք գինըդ պէտք է չիմանար.
Երկինքն է տեղըդ, ինչի՞ ես մնում
Իշի կերակուր այս փըշի միջում.
Քանի փուշ ու էշ երկրից չեն պակաս,
Մտածում եմ որ՝ անտէր կըմնաս.
Կամ այրիր դու ինձ, որ մի օր պըծնեմ,
Կամ թէ՛ առ, թոշենք, երեսիդ մեռնեմ»:

— Իմ սիրուն սոխակ, մի՛ այդքան ցաւիր,
Կաց մեր միջումը, քո վարդը դովիր.

էշն աղքի մէջ է առել իւր ծնունդ,
Նըրա հոտովն էլ առնում է մնունդ.
Քեզ ծառ ու ծաղիկ, քեզ վարդ, մանուշակ
Պարզել է Տէրն, իմ ազնիւ սոխակ:

† + 65. Փ Ի Ղ

Փիղը ցամաքային կենդանիներից ամենամեծը և ամենառուժեղն է և հեշտ է ընտելանում: Նա 4—5 արշին բարձրութիւն և 6—8 արշին երկարութիւն ունի. մարմինի ծանրութիւնը 160 փթից աւելի է: Փղի կաշին այնքան հաստ և կարծր է, որ հրացանի գնդակով անգամ դժուար է ծակել: Նրա զլուխը մեծ է և փոքր ինչ երկայն. աշչքերը մանր և խմաստալի, ականջները լայն և կախ ընկած: Փիղը վերին ծնօտի վրայ միայն երկու առաջնաստամներ ունի. սեղանաստամների թիւը զանազան է՝ մէկից մինչև երեք իւրաքանչիւր ծնօտի վրայ: Ժանիքը երկու են, որոնցից իւրաքանչիւրը մինչև մէկ սաժէն երկայնութիւնը է ունենում: Բայց սրանք իսկապէս ժանիք չեն, այլ արու փղի երկարացած ատամները, որոնք շատ թանգ են և վաճառում են փղոսկը անունով: Իսկական ժանիքներ փղերը չունին, որպէս և միւս խոտաճարակ կենդանիները, և սրանով նրանք զանազանուում են իրանց ցեղակից ամենավեր խոզից: Փղի ոտները հաստ են և իւրաքանչիւրի վրայ կայ հինգ կճղակ: Սակայն նրա մարմնի ամենաետաքը բըրական մասը կնծիթն է, որ նրա քթի շարութիւնն է և չափազանց շարժական: Կնճիթը մի սաժէնից աւելի երկարութիւն ունի և ընդունակ է սեղմուելու, կարճանալու, երբ ինքը կամենայ: Կնճիթը նրա համար մի այնպիսի զործածական և կարևոր անգամ է, ինչպէս մեզ համար մեր ձեռքը: Նրանով փիղը կարող է

վերցնել գետնիցը թէ ամենամեծ և թէ ամենափոքր բաներ. փիղը իւր կերակուրը նրանով է տանում բերանը, նրանով կարող է պարանի կապը լուծել, փակած դուռը բանալ և կրկին փակել, շիշերի խցանները դուրս հանել և այն: Բայց այդ յատկութիւններից, կնճիթը սաստիկ ուժեղ է և նրա մի հարուածով փիղը հեշտութեամբ կարող է մարդ սպանել: Նրանով մինչև հինգ փութ ծանրութիւն բարձրացնում է գետնիցը. իսկ իւր մէջքի վրայ 50—100 փութ ծանրութիւն կարող է տանել. Նա վեց ձիու ոյժ ունի: Երբ փիղը գնում է սովորական ընթացքով, ձին սրընթաց միայն կարողանում է նրա յետեկց հասնել. բայց փղերը կարող են նաև արշաւել և լաւ են լողում: Փղերը բնակւում են մեծամեծ խմբերով, երբեմն մինչև 400 հատ միասին: Նրանք տաք կլիմայի կենդանիներ են: Փղերը չափազանց երկարակեաց են և ապրում են մինչև 200 տարի: Նրանք կերակրում են բոյսերով, ուստի շատ անգամ մեծ վնասներ են տալիս այն դաշտերին, ուր բրինձ է լինում ցանած: Ընտանի փղերի պահելը մեծ ծախս է պահանջում: միջին թուով նրան օրական փութ ու կէս բրինձ են տալիս և այդքան էլ խոտ կամ տերեւ:

Ընտանեցրած փղերին մարդիկ գործ են դնում զանազան բաների համար, օրինակ՝ բեռն են բարձում, նրանցով որսի են գնում. իսկ չնդկաստանում նրանց վրայ բարձում, ման են ածում զօրքի թնդանօթները: Հին ժամանակ փղերին պատերազմների ժամանակ ևս գործ էին ածում: Փղերին սայշերում չեն լծում, այլ առհասարակ նրանց մէջքի վրայ փոքրիկ տուն են շինում և մէջը նստած՝ ճանապարհորդում են: Նրանց քշելու համար գլխին նստում է փղապանը և սուր մուրճով գլխին խրփում է, որ երթայ: Փղապանի բոլոր իրաւացի պահանջ-

Ները փիղը խոնարհաբար կատարում է և առանց բարկութեան կրում է արժանի պատիժը, բայց անիրաւացի և խիստ վարժունքի համար սաստիկ վրէժինդիր է լինում: Մի ճանապարհորդ պատմում է, թէ մի անգամ փղապանը՝ փղի վրայ նստելով, կոկոսի պինդ ընկոյզները իւր հաճոյքի համար կոտրում էր և ուտում: Կենդանին համբերութեամբ տանում էր սաստիկ ցաւը, բայց միենոյն օրը փողոցից անցնելիս, փիղը կանգնեց կոկոսի ընկոյզի կոյտի մօտ, կնճիթով վեր առաւ նրանցից մինը և այնպէս զարկեց նրանով իւր քշողի գլխին, որ սա մեռած վայր ընկաւ գետին:

+ + 66. Փիղը եհ ՔՈԹՈԹԸ

Մէկ փիղ առած ման կ'ածէին,
Փողոցներից անցընելով.
Յանկարծ քոթոթ մի կոռուսէր
Վրայ վազեց խիստ հաջելով:
«Չայնդ կարէ, զրացի եղբայր,
Ասաց գամփոր մեր քոթոթին,
Չես տեսնում որ ծաղը եղար
Բոլոր շների դու առաջին:
Դու ով ես և փիղը ով.
Ահա քո հեքդ է բռնըւում,
Իսկ նա հանդարտ և անխըւով,
Հաջելովդ էլ ուշք չի դընում»:
Հա-հա-հա-հա... դու չիմացար,
Պատասխանեց մեր քոթոթը,
Ու իմ միտքս չըհասկացար.
Հեռուից կանչեմ-կոռւեմ հեալ,
Որ մեծ բանի մէջ երեամ,
Ուրիշներին էլ ասել տամ:

«Տեսէք՝ քոթոթն ինչպէս քաջ է,
Որ փղի դէմ էլ կըհաջէ»:

+ + 67. ԱՌԻՒԾ ԵՒ ՎԱԳՐ

Առիւծը, որին իւր վսեմ տեսքի, սաստիկ ոյժի և զարկութելի ձայնի համար գաղանների թագաւոր են կոչում, հուրելի ձայնի համար գաղանների թագաւոր են կոչում, նրա մարմնի երկայսովորապէս մութ գեղին գոյն ունի. Նրա մարմնի երկայսովորապէս մութ գեղին գոյն ունի. Եսկ բարձրութիւնը — արնութիւնը մօտ երեք արշին է, իսկ բարձրութիւնը — արնութիւնը մօտ երեք արշին է, իսկ բարձրութիւնը — արնութիւնը մօտ երեք արշին է, ծայրը փնջամազ. պարագնուկէս: Նրա ձէտը երկար է, ծայրը փնջամազ. պարագնուկէս: Նրա ձէտը երկար է, ծայրը փնջամազ. պարագնուկէս: Առիւծը բնակւում է Աֆրիկայում և հարաւային չունի: Առիւծը բնակւում է Աֆրիկայում և հարաւային նախայում: Ամենամեծ առիւծները Պարսկաստանումն են Ասիայում: Առիւծը միենոյն ժամանակ վեհանձն է. Նա, ինչգունում: Առիւծը միենոյն ժամանակ վեհանձն է. Նա, ինչգունում:

Վագրը կենդանիներից ամենազարհութելին և ամենաչափն է: Նա ունի գեղնակարմիր գոյն, սև շերտերով: Վագրը առիւծից քիչ փոքր է, բայց չափազանց ճարպիկ է և արագաշարժ. Նա անգին ցատկումներ է անում և յարձակում է ամենատեսակ կենդանիների վրայ, առանց

զանագանելու և մարդուս, ոչ միայն իւր քաղծաց, այլև
կուշտ ժամանակը։ Ուժի կողմից վագրը պակաս է առիւ-
ծից, բայց յանդզնութեան կողմից նրանից գերազանց է։

†† 68. ՀՈՒՄՆԱՀԱՅԾ

—Մայրիկ, ինչու մեր Բօղարը
Միշտ հաջում է լուսնի վրան։
Միթէ պայծառ լուսնեակը
Մէկ վնաս է տալիս նրան։
«Ո՛չ, որդեակ իմ, ոչ թէ վնաս,
Այլ լոյս, միայն լոյս է տալիս։
Իսկ շանն, իբրև գայլի ցեղի,
Լոյս գիշերը դուր չէ գալիս»։
—Բայց լուսինը խօմ չըդիտէ,
Որ իւր վրան հաջողներ կան։
Նա լուռ ու մունջ, բակ բոլորած,
Շարունակում է իւր ճամբան։
«Մարդն էլ, որդեակ, լուսնի նըման
Պէտք է լոյս տայ մութ աշխարհին
Եւ համարէ, թէ չէ լուռ
իւր վըրայ զուր խօսողներին»։

†† 69. Վ Ա Ն Ի Կ Ա Տ Ո Ւ

1. Շատերն են լսել Վանի կատուի մասին, բայց քը-
չերն են տեսել և շատ քչերն են ուսումնասիրել նրան։ Այդ
կատուն շատ սիրուն է, բրդոտ, գեղեցիկ, կլոր գլխով ու
փայլուն, սիրուն աչքերով։ Նրա բուրդը փուռում է մինչև
ոտները և մարդու ախորժանքով է շոյում այդ խիտ, մե-

տաքսանման մազերը։ Իմ հօրաքոյրու մի այդպիսի կատու
ունէր և այդ կատուն մի օր երկու ձագ բերաւ։

2. Մենք նրան գտանք պառկած և ձագերը, բայց
զրկի մէջ ամփոփած։ Շատ սիրուն էին այդ ձագերը, բայց
այդ օրը նրանք չէին շարժւում և մայրը լիզում էր նրանց։
ևս կամեցայ խաղալ նրանց հետ, հեռացը մօրը և ձեռքս
առայ միայն երկու խեղած կատուի ձագեր... Որքան
ցաւեցինք... Մայրը մօտեցաւ ձագերին, լիզեց, շարժեց
նրանց և երբ տեսաւ, որ չէին շարժւում, մի քայլ հեռու
մօգնաց, մեզ նայեց։ Մենք շոյեցինք նրանք նա կրկին մօ-
գնաց, մեզ նայեց։ Մենք շոյեցինք նրանք նա կատուի աշ-
տեցաւ, լիզեց իւր ձագերին և ես նկատեցի կատուի աշ-
տեցաւ, քերում արտասունքի կաթիներ... Խեղճ ձագուկներ. արու
քերում արտասունքի կաթիներ... Խեղճ ձագուկներ. արու
կատուն էր խեղեկն նրանց։ Մայրը հանդարառութիւնով
մեզ նայեց և, դուրս գալով, անհետացաւ։

Հօրաքրոջն մանուկները մի փոս փորեցին և ձագուկ-
ները թաղեցին։

3. Այդ օրը կատուն չերեաց այլիս. ես շատ վլնտ-
ուեցի, բայց չգտայ։ Միւս օրը առաւօտեան նկատեցի,
որ մի մոխրագոյն, գլցզըզուած կատու կանգնել է այստեղ,
որտեղ թաղեցին խեղգուած ձագուկները։ Զար, անգութ
կատու։ — Դա ձագուկների խեղողողն էր։ Աչքու դարձրի և
միքանի քայլ հեռու, ծառի տակը, կծկուած տեսայ ձագե-
րի մօրը, որ սարսափելի աչքերով արուելն էր նայում։ Արուն
նկատեց այդ, երկու ոստիւն գործեց և յետ փախաւ։ Էզը
վազեց նրա յետեկից և երկուսն էլ անհետացան։ Ես յետ
դարձայ, բայց լսելով կատուների մլաւոցը, բարձր նայե-
ցի և տեսայ, որ արուն ու էզը, միմեանց դէմ կանգնած,
մլաւում էին — խօսում էին։ Նրանք առաջ մեղմօրէն էին
մլաւում։ Երկի էզը հաշիւ էր պահանջում արուեց նրա
արած անգթութեան համար։ Արուն արդարանալ աշխա-
տեց։ — Ո՛չ, զոռաց էզը կատաղի մլաւունով։ «Դու անգութ

ես», ասում էր այդ մշաւոցը: «Ել չեմ անիլ», գոչում էր արուն յանցաւորի ձախով և պոչը շարժելով... էզը մեղմացաւ, մշաւուներն էլ մեղմացան և երկուսն էլ ցած իջնելով՝ բաժանուեցին:

4. Շատ տխուր էր փիսօն իւր ձագուկներից զլկուելու համար և երբէք նաց չէր ուտում: Ես ինպղեցի մեր դրացուն և նա տուաւ ինձ իւր կատուի ձագերից մէկը, որին ես դրի մեր կատուի առջել: Նա նայեց ձագուկն տխուր աչքերով, միքանի բովէ մտածեց և յետոյ, դրեթէ ակամայ, բերնով վերցրեց նրան և, տանելով իւր բնակարանը, սկսեց թոյլ-թոյլ լիզել նրան. նա թէն հառկացել էր, որ իւր ձագուկը չէ այդ, բայց որդեգրեց նրան: Մեր փիսոյի կաթը կտրուել էր և մենք ձագուկին ոչխարի կաթն էինք տալիս:

5. Հօրաքրոջս մօտ նստած, մի կիւրակէ օր, խօսում էինք, երբ նրա որդին իմաց տուաւ, որ արուն կրկին ձագուկն խեղդել է: Մենք դուրս վագեցինք և մտանք կատուի մօտ... Փիսօն այս անդամ լաց չէր լինում. նա կատաղի աչքերով չորս կողմը նայեց և դուրս թռաւ սենեակից: Այս անգամ անգութ արուն ուղղակի ձագուկի վուխը բաժանել էր մարմնից: Մենք դուրս գնացինք սենեակից և այնտեղ մի սարսափելի տեսարան ներկայացաւ մեր առջև: Մեր փիսօն բոնել էր արուի կոկորդից և խփում էր նրան պատէպատ, խոպոտ մոնչիւններ արձակելով... մի կատարեալ փոքրիկ առիւծ էր դարձել... Զար արուն ոտներով աշխատում էր վիրաւորել մեր փիսոյին, բայց նա սաստիկ արագութիւնով նրան պատէպատ խփեց, մինչև որ արուն շունչը փչեց. յետոյ էզը թող տուաւ նրան, մի բաւականութիւն արտայայտող աչքերով մեզ նայեց և իւր սուր ճանկերը կրկին միեց արուի կոկորդի մէջ. ապա

յետ քաշուելով՝ կանգնեց և սկսեց նայել, թէ ինչպէս արուն կրում էր իւր արժանի պատիժը...

70. ՄՈՒԿՆ ՈՒ ԿԱՏՈՒԻՆ

«Բնկել եմ ճանկըդ, դէն ուտում ես՝ կերու էին
իւնչ ես խառնում իմ դառը ցաւեր.
Գիտեմ որ վերջըս այսօր է հասել,
Խեղճ ձագըս բընում անտէր մնացել»:
Ասաց մի խեղճ մուկ անիրաւ կատուին,
Որ ճանկել նըրան՝ գըրել էր տակին:

— «Մէթէ ուտելն է մենակ իմ ուզած,
Պատասխան տուեց կատուն բարկացած.
Ամեն մի ձայնըդ, քաղցը ծվծըգոցըդ,
Որ ես լըսում եմ, թունալըդ տեսնում,
Սիրտս այնպէս է բացւում ու ցնծում,
Որ կարծում եմ թէ նոր կեանք եմ մըսնում»:

71. ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԼԵԶՈՒՆ

Շունը հաջում է. քածը կաղկանձում է. գայլը ունում է. էշը զոռում է. ձին խրիւնջում է. ոչխարը մայում է. կովը քառաշում է. փիղը գոշում է. խողը խոնչում է. արջը մըրթմըրթում է. առիւծը մնչում է. եղմիկը խորդում է. աղուէսը ղօղանջում է. վագրը խոնչում է. կատուն մշատում է. գորտը կոնչում է. ագուաւը կուատում է. առծիւը կառաշում է. աքաղաղը երգում է. սիրամարգը ծշում է. հաւը կարկաչում է. սագը ոնգում է. օձը սուլում է. աղաւնին մնչում է. տատըրակը գուրգուրում է. թութակը խօսում է. ճնճղուկը ծողոտղում է. բուն աղաղակում է. սոխակը ղայլայլում է. ճանճը բզզում է. միայն մարդն է, որ իր միտքը յայտնում է խօսքերով:

ՀԱՏՈՒԱԾ ԶՈՐՌՈՐԴ

ՊԱՏԱԿԵՐՆԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՆԴԻՔԻՑ

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ

72. ՀԱՅԻ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ

Դ... գիւղի վերի թաղումը մի տուն կար, բոլորովին հեռու միւս աներից։ Այդ տան չորս կողմովը բաւականին բարձր ցանկապատ էր քաշած, որ պարսպի ամրութիւն ունէր և, ինչպէս ասում են հեքեաթներումը, ծիսն իրան թևովը, օձը իրան պորտովը չէր կարող դրա վրայով ներս թափանցել։ Ժամանակով մեծ տուն էր այդ տունը։ Մի-անդամից ութիւնն օրօրոց էր օրօրում այդ տանը, չորս հինգ թորոն հաց էր թխում Աստուծու օրը։ Երկու գու-թան էր գուրս գալիս այդ տանիցը. վաթուն վլուս կով ու գոմեց էր կթւում. սուրոտվ ոչխարներ, ըոլուկներով խոզեր, իլլիներով ձիաներ էին պահում։ Այդքան ապ-րանքի կառավարութեան համար ոչ մի վարձկան ծառայ չունէին։ Տամն եղբայր էին որդոց ու թուանց տէր, որոնց թիւը համում էր եօթանասունի։ Բայց երբէք չէր պատահում, որ դրանք ամենքը երբեկցէ միասին մի սուփ-րի վրայ գտնուէին, միասին իրանց նահապետի չորս կողմը ժողովուէին։ Քանի մի հոգի տարուայ մեծ մասը սա-րերումն էին անց կացնում, որովհետև ոչխարներ էին

— 121 —

Ահազին մեծութիւն ունէր այդ տան շինութիւնը և Կթէ այդպէս շէն չինէր, մտնողի վրայ սարսափ կըբերէր, ինչպէս որ հէքեաթներում ամայի տունը սարսափ է բերում մտնողի վրայ, մանաւանդ նախապաշարուած գիւղու վրայ: Հարիւր երեսուն տարեկան էր՝ որ մեռաւ, Պայտ վերջին նահապետը և ինքն ականատես էր իր այս տան վերջին նահապետը և ինքն ականատես էր իր բոլոր ժառանգների և հարսաութեան կարձ միջոցում ոչչամալուն, բայց Աստուծուն փառք տալը իւր բերանից չպակասացըրեց մինչև մահը: Յակովը էր նրա անունը և չպակասացըրեց մինչև մահը: Յակովը էր նահապետին: Շատ միշտ միտս էր ձգում չըէից Յակովը նահապետին: Շատ անգամ եմ համբուրել նրա ձեռքը և նա ինձ օրհնել է: Նրա օրհնութիւնը մեծ տպաւորութիւն էր գործում իմ մանկական սրտի վրայ: Սուրբ էր համարում դրանց օջախն կական սրտի վրայ: Սուրբ էր համարում դրանց օջախն կական սրտի վրայ: Սուրբ էր համարում դրանց յետոյ, կըբերէին դրանց օջաղը համբուրելու: Զոքում էին նորապսակները և ծերունազարդ Յակովի օրհնութիւնն ստանալով գնում էին, իրանց միւրազին համառում:

Հնդկած քառերի տեղ հայերէն քառեր որէք-

73. ՍԻՐԱՍՈՒՆ ԾԱՂԻԿ

Ես իմ սիրած չքնաղ ծաղկին նայեցի
Եւ իմ աչքին բացուեց դիւթիշմի աշխարհ.

Տեսայ հովառում սպիտակ տնակն հայրենի,
Շուշը փոռուած մարդագետին ծաղկավառ:

Եւ ես նստած այդ տնակի դըռան մօտ
Գգւում էի կըրծքիս սեղմած մանուկին.

Իսկ դու իբրև զաւակաէր մայր գըթոտ,
Ժըպտում էիր, ով իմ քաղցրիկ ամուսին:

Բայց ահա նա թոշնեց լողձուկ իմ ծաղիկ,
Ո՞չ, էլ զուր եմ դարձեալ նայում ես նըրան...
Էլ չեմ գտնիլ ես այդպիսի քընքուշիկ
Մի այլ ծաղիկ. նա մենակ էր անհման:

74. Մ Ե Ծ Ն Ա Ն Բ

Այս անդամը, որ ամենից աւելի նախապատիւ է հա-
մարտում գերդաստանի մէջ և ամենքի վրայ իշխում է, սո-
վորաբար հայր է կոչւում: Այդ անունի վրայ է բոլոր տան
բեռը, հոգը, մնուցանելու և հազցնելու ծանրութիւնը:

Մի այդպիսի անուն էլ կայ տան մէջ, որ քանի այս
հայրը կենդանի է, նա երկրորդական գեր է խաղում, իսկ
սրա մահից յետոյ՝ անմիջապէս միահեծան տէր է դառ-
նում, իւր վրայ է առնում ամբողջ գերդաստանի սանձը
և վայելում է ընդհանուրի յարգանքը:

Այս անձը մայրն է. սա այն անձն է, որ կարծես իւր
ամուսնու մեծ կորուստից յետոյ՝ մի միսիթարական վար-
ձատրութիւն է դանում:

Այս կինն է, որ կրում է իւր վրայ՝ նանի, ազի, մեծ-
նանի յարգելի մականուճները, և դրա մէջ էլ կենդրոնա-
ցնում է իւր անպայման իշխանութիւնը, մանաւանդ եթէ
դեռ ևս կայտառ և առողի է նա: Այդ օրուանից՝ առանց

նրա անօրինութեան և խորհրդի ոչինչ բան չի կատա-
րուիլ: Ո՞չ միայն իդական սեռը, ո՞չ միայն տան փոքրիկ-
ները, նրա կատարելահասակ որդիքն էլ առանց նանի
կամ մեծ-նանի ոչինչ գործ չեն բոնիլ: Թողնենք մի յար-
կի տակ ժողովուած անբաժան եղբայրները, որոնք ամեն
երեկոյ մանրամասնօրէն հաշիւ կըտան իրանց մօրը բոլոր
կատարած գործողութիւնների համար մինչև անգամ բա-
ժանուած և անհամաձայն որդիքն էլ առանձնապէս իրանց
մօրը կը հաղորդեն իրանց անելիքը և կըլսեն նրա տուած
բարի խորհուրդները:

— «Գնամ, նանիս հարցնեմ, օրհնէ այս իմ նոր գոր-
ծը, որ Աստուած էլ յաջողի»:

Իւր որդոց բաժան ժամանակը նանը ապրում է նըրան-
ցից մէկի մօտ, որ աւելի կարօտութիւն ունի իւր հսկո-
ղութիւններին, որի երեխայքը մանը են, կամ կինն աւելի
պատանի ու անփորձ է. բայց և այսպէս նա լիակատար
իրաւունք է պահում և իւր բոլոր որդոց տները իւր սեպ-
հականութիւնն է համարում: Ժամանակ-ժամանակ մտնել
կարգադրել, բարեկամներին հիւրասիրել, կերակրները եփել
ու առանց իւր հարսին հարցնելու բաժիններ ուղարկել
իւր միւս որդոցը կամ ամուսնացած աղջիկներին ու մօ-
տիկ չքաւոր հարկամններին.—այս ամենը նա կատարում է
ամենայն իրաւամբ: Այդ ինքնիշխան կինը շատ լաւ գիտէ,
որ իւր համեստ հարսին հաճելի չէ իւր արարքը, բայց
ում ինչ. հարսն ինչպէս կը յանդգնի, քանի սկեսուրը գըլ-
իսին պարտում է, տանտիկնութեան իրաւունքների մէջ
մտնել: Այսօր նա մեծ-նանն է, քանի որդի ունի, այնքան
էլ տուն ու օջախ ունի, այնքան էլ շերեփ կայ ձեռքին:

Այսքան ահա մեծ է ամուսնու մահից յետոյ նրա այ-
սի կնոջ յարգը:

Եթէ ներկայումս փոքր առ փոքր ընկնում են այս

Նահապետական սովորութիւնները, հարսներն աներենում են, որդիքը մօր վրայ գոռում, նրան մարդասեղ գցում: Հին ժամանակներումն այդպէս չէր. հին ժամանակը Աստուծու կրակը կըթափուէր այդպէս անողն պիտի:

Մեծ նանին ոչ թէ միայն հարազատ որդիքն են լսայլե երեք-չորս հօրեղօր-որդիք իրանց զաւակներութուններով ու ծուներով նայել են այդ ժրաշան տանտիկնոջ ձեռքին: Քառասուն, յիսուն, վաթուն, մինչութսուն հոգի մի ընտանիք են կազմել և այդ փոքրիկ գիւղի ամբութիւնը, պնդակազմութիւնը, ներքին կապը, մեծ-նանն է եղել. նա է իւր ձեռքովն ամենքին իւր արժանաւորութեան համեմատ բաժին տուել ու նրա արածի վրայ ոչ ոք չի արտնչացել:

75. ԳԻՒՂԻ ԺԱՄԸ

Տան-դօ, տան-դօ... Նազլու, վեր կաց,
Արեն արդէն մայր է մտնում.
Տես, Խաթունն էր, գործը պրծած,
Փողոցունն է ժամ է գնում:
Ժամը տուին—տան-դօ, տան-դօ...
Տէր, փառքը շատ... տան-դօ, տան-դօ...

Շուտով նախիրն հանդից կըգայ.
Գնանք, որ էլի շուտ յետ գանք.
Կովը կըթենք, թըռ-թըռ կաթ տայ.
Կովը կըթենք, մեր ցաւն հոգանք...

Ա՛խ, Նազլու ջան, չես իմանում—
Էզուց էլի աղան կըգայ.

Նըրա սիրու միշտ անկշտում,
Էլի ամպի պէս պիտ' գոռայ.
— «Շուտով, Գրիգոր, փողերը բեր...
Էլի չըկայ. կնվլդ հանիր»...
Ա՛խ, Նազլու ջան, այն ինչ բան էր.
Միտդ է հերու... Տէր, Դու փրկիր:

Հայրիկդ արդէն գնացել է,
Որ փող ձարէ. Երբ պիտի գայ.
Տեսնենք մէկը խըղճացել է...
Ա՛խ, ու օրը Տէրն էլ չըտայ:
Շուտով, Նազլու, գնանք ժամը,
Ազօթք անենք. քո ձայնն Աստուած
Շուտ կըլաի—այս անզամը
Մեզ չի թողնիլ անկով, անհաց...

76. Դ Ր Ի Զ Ա Կ

Նահապետական պարզ սովորութիւններն օրըստօրէնտանում են. բարեկամութիւն, հարևանուն սուրբ բառերն իրանց նշանակութիւնը միմիայն աքավարութեան ձեռքի մէջ են պահում. էլ չկայ այն անեկանն կապը, որ օտարներին միմեանց հետ մի պէս պահում էր. խոր գիւղերում որպէսեիցէ այժմ լրտեսնես նախկին քաղցրութեան ստուերը, խոկ քաներումն ու մհծամեծ գիւղերումը՝ երբէք: Մի անմիխիր ապագայ է գուշակում մեզ այս բանը:
Սրանից քսան կամ քսանուհինդ տարի առաջ, իմ լաւքս է, մեր գիւղերումը երկու դրացի մի տան պէս ապրում. մի տան ունէին, որ պատղամի նման ըննուած էր ամենքից. «Փոխիր եօթը տուն է պա-

հելու; Այս առածի սուրբ նշանակութիւնն ամենքին յայտնի էր. պատէպատ հարևանները եղբօր նման միմն կարիքին համառում էին: Ինչպէս այսօր՝ ես յիշում եմ զարկը, որ բացած էր մեր և մեր պատկից դրացի Ատենց պատի մէջ: Սա մի փոքրիկ թափանցիկ պատ հան էր երկու հարևանների միջապատումը շինած. վարագոյր էր ծածկում այդ պատուհանը և աչ մի զի արգելք խափան էր լինում ականատես լինել միմեն տան գաղտնիքներին, այլ մի բարոյական զգացմունք որ հաստ պատի նման փականք էր դնում դրիջակի վրայն է՝ ամեն մարդ սուրբ պարագանութիւն էր համար դրիջակը գործ դնել կարևոր ժամանակը միայն՝ ճրագում միմեանցից, կերակրի բաժին տալ իրար, քաղցր զրոյց անել պարագ միջոցները, մէկ մէկու նեղութիւնն օգն թիւն հասնել. ահա ինչ էր դրիջակի նշանակութիւնը: Է հակառակն՝ աններելի յանցանք էր, եթէ մինը չար դիւրութեամբ ձգտէր իւր դրիջակից դրացու տան գաղտն իմանալ. եթէ որպէսինցէ դիպուածով նա տեղեկա դրիջակովը իւր հարևանի տան որկիցէ ընտանեկան հրդին, նա պատրաստ էր իւր լեզուն բնիցը պոկել թէ մեզանչել դրացիութեան սուրբ պարտականութեան

Այս չափ մեծ էր այն նույրական փոքրիկ պատունի սրբութիւնը մեր պարզ և առաքինի պապերի համարութիւնը մտիկ չտաք. ով զիտէ, ինչ բանի են», շայնում էր մեզ ամեն ժամանակ իմ լուսահոգի մայր

Մի կողմից էլ թէն այս դրիջակները շինուած փոխադրձ օգնութեան նպատակով և կամ, գուցէ, պական բռնակալութիւնից ազատուելու համար, բա միենոյն դրիջակի միջով երկու սիրով հարևան տակիններ ազատ միջոցները ժամերով ծնօաները զէն

127 —

տալիս դրիջակի քարին և քաղցր զրոյցների մէջ խորա-սուզում: Դրիջակի միջնորդութեամբ գերգաստանի մայ-րերը, առանց իրանց ամուսինների ու որդոց համաձայ-նութեան, ինամի էլ էին դառնում:

† 77. ՀԱՅԻ ԲԱՐԻԿԵՆԴԱՆԻ

1

Սրանից երեսուն կամ քառասուն տարի առաջ, բուն բարիկենդանի վերջին շաբաթը, Աշտարակի փողոցներովն անց կենալ չէր լինիլ: Ամեն տեղ ուրախութիւն, ամեն տեղ սէր ու խնձոյք. ամեն բարձր կտուրի ուղան փոել բաց անելը հասարակաց էր. էլ պատանի ու հասակա-ւոր չկար, էլ երիտասարդ ու միրուքաւոր չէիր ջոկիլ. Պա-բոլորը միասին երիտասարդացել, կայտառացել էին: Պա-պիս պէս պատուելի իշխանները կալերումը լախտի էին խաղում ու հաստ կտաւէ գոտկից ոլորած լախտն այնպէս էին փռուացնում, իրար մէջքի կպցնում, որ մէջքի կաշին վեր էր կենում:

Այսպիսի իրարանցում, այսպիսի գոռում-զոչում եթէ ուրիշ ժամանակ լինէր, ամենքը կըկարծէին, թէ զիւզը կոխեցին, աւար տուին. մօտակայ զիւզերիցն անդամ, գուցէ, օգնութեան գային. բայց հիմա ամբողջ Սրագա-ծուն գաւառն է այզպէս. ինչ պէտք է արած:

«Թէ, հերիք է ջարգուեցիք ծեծուելով, լաւ ալիւր-աղցան եղանք, միքիչ էլ վէտ խաղանք. ով տարուի մէկի տեղակ՝ երկու կաւ գինի բերի»:

Սկսում էին այնուհետեւ մեր մազով-միրուքով իշխան-ները վէզը ձեռների մէջ պարտեցնել և ճժի մէջ շարած ընկոյզներին աչքել:

«Այ գիտի, երանի էր այն օրը, երբ մենք երիտասարդ էինք. միտս է զալիս՝ ես էի ամենքից լաւ խաղացողը», պարծենում էր ամեն մէկը. «Քանի տարի կը լինի՝ վէգի ռախկէն ձեռս չեմ առել, ի հարկէ որ երիտասարդները մեզ կըտանեն ու մեր կարասի ծեփը կըսպակուի: Պահ, պահ, պահ, ձեզ մատաղ՝ ինչ գինի ունիմ. քաղցրութիւնից կծպծնւմ է, կծպծնւմ. պոջներդ իրար կըկպչեն. չէ, եղբայր, ես պիտի տարուեմ. թէ որ այսօր մեր ներքի այգու գինու համը չտեսնեմ, ձեզ էլ չխմացնեմ, ես կը մեռնեմ. էլ որի համար եմ պահել»:

— Տօ, դէ հերիք է, հերիք, միրուքներիցդ ամաչեցէք, այն մանուկներից զոնէ քաշուեցէք. գնանք մենք էլ մի փոքր կոկորդներս թաց անենք. Փարբու խանը հիմա կըգայ:

«Այ տղայ, մարգարէի որդի էիր. ահա Փարբու խանի աղուէսը (համբաւաբերը) զալիս է»:

Մէկ էլ այն տեսար, գլուխը երկար պոչաւոր թաղեի գոյակ անցկացրած, ոչխարի գզգզուած մորթին, բուրդը գէպի գուրս, մէջքին կապած, երեսն ալիւր քսած, մի ահազին կրակախառնի ձեռքին սիւն տալով՝ մէկը եկաւ, խոր գլուխ տուեց մեր իշխաններին:

«Հը, ինչ մարդ ես, ով ես, որ աշխարհի քամին է քեզ պարտել՝ մեր զիւղը ցցել», հարցնում է մի ծերունի:

— Խնդիրս առէք, պատմեմ Աշտարակի հասարակութեանը, որ մեր Փարբու տէրը, քաջերի քաջ Եղգեար խանը, իւր նախարարներով ու իշխաններով, իւր մեծամեծներով ու ստորագրեալներով՝ հինգ հարիւր մարդու հետ գոյիս է ձեր սեղանը շէն անելու, մեր քարեկամութիւնը հաստատ պահելու: Նրա հրամանն է, որ ողջ զիւղը իշխաններով գուրս գայ նրա առաջ:

«Մեր զիսի, մեր աչքի վրայ տեղ ունի ձեր խանը,

մենք վաղուց նրա համար օթևան ենք պլատլատել տանուտէրի վերնայարկի կտրին. սեղանը լիտուատ, գաթայնինչ նալուան հողի պէս. հազար մարդով էլ որ գայ, մեզանից ոչինչ չի պակսիլ: Տղէք, Փարբու աղուէսին մի պարզեցերէք», հրամայում էր իշխաններից մինը:

Սյա խօսքերն ասելուն պէս՝ մօտիկ տանից մի շարան ալանի (չորացրած դեղձ) էին բերում և ձգում մեր պատամաբերի վիզը. մէջքին էլ մի քանի լախտ կպցնելով՝ ճանապարհ գնում:

«Էլ ինչ էք ուշանում, գնանք էլլի. հիմա կըդայ մեր Եղգեարը»:

Գնում էին այնուհետև մեր իշխանները և իրանց համար վաղուց փուռած սփոսցի չորս կողմը շարւում. դափար կողմից չորս կողմից շարւում էին, ու զուռն էն էլ գրանց պոչից կպած էր. ուր գնում էին, հետները տանում էին:

«Եալլա», գոռում են փողոցներումը: «Եալլա», լսում է ամեն կտուրներից: Ամենայն տեղից դիմում են Փարբու խանին, որ զիւղի մի կողմից երևացել էր արդէն:

Այ, հայ-հայ-հայ, այս ինչ շատոր են. ամբողջ գիւղը հետը բերում է տնաշէն Եղգեարը: Միայն մեր տանուէրը, իշխաններն ու տէրտէրը առաջ չեն գնալ, ինըը լսանը պէտք է գայ և նրանց սեղանի վրայ գտնի:

II

Ուռածուռած բազմած է մեր Փարբեցի Եղգեարը էշի վրայ՝ երեսը գէպի յետ, մի երկար ճիպոտ էլ միւս ձեռին, իւրեւ ծխաբարշ գնչին դէմ արած: Նա զլիին գրած ունի պարսից խանի մի զզզզուած երկար գոյակ, վրան հին փալասներ փաթաթած. երեսին քսած է աթարով վառուած տան առաստաղի մուր. պարանոցին ձգած

Է զանազան ոսկըների՝ կտորներից կազմած մի շարան։ Հաղած ունի նա մի պատառութեան, ծլանքները հաղար տեղից քաշ ընկած արխալուղ. նրա կուրծքը բաց է և նոյն մրով սևացրած, կողքիցն էլ մի երկար փայտէ թուր կախած։ Երկու երիտասարդ, նոյնպէս այլանդակ հագնուած, քաշում են էջի սանձը. երկուսն էլ յետեիցը մի-մի մեծ, ծայրերը սրած, գաւազանով բգում են էջին. գափ ու զուռնէն ածելով՝ զնում է այդ հանդէսը գէպի տանուտէրի կտուրը, իսկ խուռն ամբոխը շարունակ «եալ-լա» է կանչում։

Եւ ահա խանը, էշի վրայ նստած, մտնում է տանու-
տէրի բակը։ Աղապակը սաստկանում է։ Կառավարչի հրա-
մանով խանի մարդիկը մի բոպէում ուսերի վրայ են բարձ-
րացնում խանին և տանում կտուրը։ Այդ միջոցին կտրին
նստողները առատ ալիւր են թափում բարձրացողների
գլխին։ Ծիծաղը, խնդումը, ուրախութիւնն ընդհանրա-
նում է։

Վեր են կենում ամենքը սեղանի վրայիցը և, իրանց
տեղը կանգնած, խոնարհութեամբ զլուխ իշեցնում։ Վայ
նրան, ով զլուխը մի փոքր ուշ կըկռացնի. աչքով է անում
խանը իւր կառավարչին և բարակ ճիպսար կպչում է այդ
յանդուզն մարդուն։

—Հրապարակ քաշեցէք տանուտէրին և ստները փալաւ-
խայի մէջ դրէք, հրամայում է խանր:

Տասլաքան այլանդակ հազնուած երիտասարդներ մօ-
տենում են տանուտէրին, պառկեցնում և ոտները փալա-
խայի մէջ ոլորում:

— Հարցը ու դրան, հրամալում է խանր իւր նազիրին.

դա քահնի զլիսանի էր, որ մեր հրամանը չկատարեց, մեզ
բանի տեղ չդրեց, մեր առաջը չեկաւ։
«Թողոքթիւն կ'անես, խանն ապրած կենայ, ինպուտ
է առնուտէրը պառկած տեղիցը. ես քո մեծութեան հա-
մար պատրաստութիւն էի առնում այստեղ իմ իշխաննե-
րով. առնում ես՝ հրամանոցդ համար սուփրէն բաց արած,
է, վարդի նեկտարը գաւաթի մէջ լիքը պատրաստ դրած,
որսահաւը ձողու ծայրին կախ արած՝ որ հրամայես թէ
չէ, խորովենք՝ անուշ անես. քո ընծադ էլ, լաւ նայիր,
ոտները կապած գառը, այստեղ պատրաստ. երբ որ ուզես՝
վլաւի գլխին առաջդ կըքերենք»։
—Կեցցես, կեցցես, առնուտէր. տղէք, բաց թողէք
դրան։

Առնում է իսկոյն մեր տաճուտէրը գաւաթուկ ու բարձրացնելու մասունքը լինելու համար:

Քացախը և խոնարհութեամբ կամ յ
Ծատ լաւ էլ զիտէ բարձրապատիւ խանը, որ նեկտար
կոչուածը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ թունդ քացախ, բայց
ոչինչ դէմք ցոյց չտալով՝ առնում է ձեռքը և մօտեցնում
բերանին.—«Օ՛խ, ինչ լաւ է շինած. սիրաս հովացաւ.
շատ ծարաւ էի:

— Այս ապահով, հողաբ մօտ բերեք, հրամայում է առաջարկը:

Վերցնում են ջահէլները ձողու ծայրին կախած աղա-
նած աղուալը և առաջ բերում:

«Ծառայ, հրամայում է խանը, վեր կալ այս կաքաւը, երբոր մեր երկիրը կ'երթանք, փլաւի գլխին տապակած առաջս կըքերես»:

«Այստեղ բերեք զարը», անօրինում է տանուտերը:
Մօտ են բերում ոսմները կապած, տեփուրի մէջ դրած,

մի սև կատու, համեցէք անում խանին։
—Այ անպիտաններ, ձեր գառը կատու դառաւ։ շնոր,

շնւտ կապոտեցէք Աշտարակի բոլոր իշխաններին. բանափ մէջ պիտի փթացնեմ, մինչև որ խելքները գլուխները դայ, նորից կատուն ոչխար շինեն, հրամայում է խանը: Բայց նորա այս հրամանը էլ չի կատարւում, որովհետեւ խալոյն միւս կողմից առաջ է բերւում մի մեծ պարարտ որձ ոչխար և զիւղի կողմից ընծայում են խանին: Այսուհետեւ մասնաւոր անձանց կողմից էլ զանազան ընծաներ ստանալուց և ամեն ընծայ բերողին իւր առաջը չոքացնելուց և զանազան խեղկատակութիւններ անելուց յետոյ՝ խանը կամենում է հեռանալ:

«Շատ շնորհակալ եմ Աշտարակ զիւղի մեծ ու փոքրից. իրանց պատիւն իմ աչքի, իմ զիսի վրայ. այժմ մնացէք բարով», ասում է խանը և կամենում է հեռանալ իւր հանդիսականներով: Բայց ինչպէս կարելի է: Մինչև հիմա արածները կատակ էին, հիմա սկսում է ուղիղ հիւրասիրութիւնը: Խանի հետ եկողները բոլորը պիտի վայելն Աշտարակեցոց սեղանիցը և պիտի խմեն՝ երկու զիւղին միաբանութիւն և յարատեսութիւն ցանկանալով և ապա միենոյն կերպով «Եալլա» կանչելով ճանապարհ ընկնեն դէպի մի ուրիշ մերձակայ զիւղ:

† №78. Բ Ե Ր Ա Ն Փ Ա Կ Է Ք

Բուն բարիկենդանի կիւրակէ երեկոյեան Աշտարակցիք վերջ զրին երկու շաբաթուան գժութիւններին. ամենքը միենոյն բարի զիշեր ասելով, ուրախ Զատիկ ցանկանալով, իւրաքանչիւրը տառ իրանց յարկի տակը՝ իրանց ընտանիքի հետ Մեծ-պատին զիմաւորելու:

Գիւղումը լսութիւն տիրեց. կերուխումը վերջացաւ. բոլորովին մի հասարակ երեկոյի նմանութիւն տառ օրը. կարծես թէ այս զիւղի մէջ երկու շաբաթ շարունակ ոչինչ

արտաքոյ կարգի բան չէր պատահել: Այս արտաքուստ էր, մտիր ամեն մարդու տունը և բոլորովին ուրիշ տեսարան կըտեսնես:

Տան նախանդամը կամ ծերունին, շուրջը տուած իւր բոլոր գերդաստանը, շարուել են քուրսու տակը՝ բերան-փակէք անելու:

Այստեղ ահա նահապետական սուրբ աւանդութիւնը պարզ փայլում է, տան նահապետը իւր լիազօր իրաւունքի մէջն է. ամենքը նրա աչքին են նպյում, նրանից ակնածում: Խոկ մեր պապը՝ քաղցրութիւնն ու սէրը երեսին, ոչ թէ այս անցեալ երկու շաբաթուան նման աղաղակներով ու հարայ-հրոցներով է դիմաւորում պատին, քաւ լիցի, այլ նա համեստ և զուարձալի բարոյական առակներով, յիսուն օրուայ հիւր եկող Մեծ-պատի վրայ խօսելով, բարիկենդանի ուրախութիւնները գժութիւն համարելով, գովում է պասը:

Մեր ծերունին սրտանց ուրախ է. նա ոչ մի օր իւր չորս կողմն այսպէս հաւաքուած չի տեսել իւր ընտանիքը և մերձաւորները. այսօր նա միայն իւր փոքրիկ գերդաստանի հետ չի սեղան նստել, այլ նա բագմել է այն սեղանի գլխին, որի չորս կողմը համարեա իւր բոլոր մերձաւոր ազգականներն են շարուած:

Բաժանուած փոքր եղբայրներ, հօրեղբօր-որդիք, ամուսնացած աղջիկներ իրանց ամուսինների և զաւակների հետ, բոլորը, բոլորը հաւաքուած են իրանց ազգապետ ծերունու մօտ՝ նրա օրնութիւնն առնելու, նրա հետ միասին բերան-փակէք անելու:

Ծերունու տանը ոչինչ նոր պատրաստութիւն չի տեսնուելու. ամեն եկող գերդաստան իւր հետ բերում է բարիկենդանից մնացած ուտելիքները և մի կաւ զինի ու խառնում նրանց տան եղածի հետ: Այս երեկոյ վառարան

չպիտի վառուի, պապոնց վառարանից միայն ծուխ պիտի բարձրանայ, այն էլ բերան-փակէքի ձուածեղն անելու համար:

«ԱՌՋԿԵՐՔ, տղայք, հէնց որ կերթաք պապոնց, ամենքը էլ պապի ձեռը պաշեցէք ու ասացէք. «Ճնորհաւոր բարիկենդան»:

Ի՞նչ ուրախութեամբ սերնդի նահապետը զըկում է իւր սիրելիներին և, աչքերը դէպի երկինք բարձրացնելով, օրհնում է վերին նախախնամութիւնը և աղօթում, որ արժանացնի իրան նրանց մի բուռն հողին:

—Պապի ջան, մի առակ ասեա:

—Դէ թող թուշիցդ պաշեմ:

Երեխան թուշը դէմ արեց: Պապը մկան ու կատուի առակը պատմեց:

—Պապի ջան, ինձ համար էլ ասա:

—Դեռ կաց, այս մէկը Գրիգորիս համար եմ ասում:

—Պապի ջան, բա ինձ համար:

—Դեռ այս լսիր, աղուէսի ու հաւերի առակն էլ քեզ համար եմ պատրաստել:

—Պապի ջան, բա ինձ համար, ազատ բարձրանում

է մի երեք-չորս տարեկան մանուկ, մեծ աղջկայ տղան, պապի ծնկանը նատում ու մօրուսի թելերի հետ խաղում:

Յանկարծ պապը բերանը մօտեցնում է նրան և ատամներով բոնում սիրուն տղայի փափլիկ կուռը: —Ամենքը ծիծաղում և ուրախանում են:

«Իմ կուռն էլ, իմ կուռն էլ, պապի ջան, իմ կուռն էլ կծիր»:

—Զէ, քո կուռը պահիր, ոչխարներ պիտի շինեմ կուսնդ վրայ:

Էլի երեխաների կչկչոցը տունը բոնում է:

Մեծերն էլ կամաց-կամաց մասնակից են լինում այս ան-

մեղ զուարճութիւններին:

—Էլ քունջ ու պուճախ մի' ընկնէք, ինչ ունէք, չու-

նէք, բերէք, մէջտեղը լցրէք ու դուք էլ նստոսեցէք, այս

երեկոյ մի հալալ հաց ուտենք, բերան-փակէք անենք՝ էլ

նվ կենդան, նվ մեռած միւս տարի, հրամայեց պապը

ու ամենքը միասին շարուեցան:

—Այ պառաւ, դու այնպէս նստիր, որ կէս երեսդ

մեր կողմը լինի, կէսը՝ հարսների. դու երկու ախոռանի

ես, —կատակ անելով ասում է պապը իւր կնոջը:

Տղամարդկանց քամակին շարուում են հարս ու աղ-

ջիկ և, երեսները միւս կողմը դարձրած, քամակները գէպի

տղամարդկար, լինթը ում են:

—Այ կնիկ, այսքան բանը որ մեր առաջն ես լցրել:

այդ ջահէլ-ջնուլին ի՞նչ է մնացել, —հոգում էր պապը:

—Տօ, ճար կարածի մարդ, այստեղ այնքան է թա-

փած, որ մի շաբաթ էլ բարիկենդան լինէր՝ չէր հատնիլ.

մի տես՝ քանի տնուոր ենք, ամեն տանից էլ եկել է. մի

ասող լինի՝ այսքանը բերում էլիք՝ թէ ի՞նչ:

Սեղանի վրայ ես կարճ-կարճ ծիծաղաշարժ ասացուած-

ներ են լինում:

—Դուք էլ հօ փոքրիկ հարսներ չէք, հանդիմանում է

պապը տղամարդկանցը. մենակ հօ ես չպէտք է խօսեմ.

ի՞նչ էք բերաններդ հուպ տուել. երկի մի-մի բան էլ դուք

կ'իմանաք, ասացէք էլի:

Ուրախութիւնն ընդհանրանում է. արձակուրդ է. պա-

պը հրաման տուեց. ամենքը ի՞նչ սրախօսութիւն գիտեն,

դործ են դնում:

Հարսներն էլ փառ-փառ ծիծաղում են:

—Դէ, նվ խաղ գիտէ, չպահի:

Ամեն մարդ իւր շնորհքը բանացնում է:

— Դէ, այ կնիկ, վեր կաց, վառարանը վառիր, բերան-փակէքի ձուածեղն արա, հացը վեր քաղենք, երեխայքը մի փոքը ուրախութիւն անեն:

Տանտիկինը մէջտեղ բերեց մի հաստ ձուածեղ։ Ամեն
մարդ մի-մի պատառ վերցրեց, բերանը դրեց, ծծի երե-
խաների պուշներին Ել որդեսէր մայրերը քսեցին և պա-
ռը մի երկար օրհնութիւն ու քարոզ սկսեց։

«Տարուան մէջը շատ ուրախ օրեր են գալիս, գնում»,
ասաց պապը, մի թառ գինի ձեռքին բռնած, «Զատիկ,

Զրօննէք, հինգ նաւակատիք, ես ի՞նչ գիտեմ, որ մինն
ասեմ. մենք այդ օրերին էլ ուրախանում ենք, բայց ձմե-
ռուայ տնային գործերի թեթև ժամանակամիջոցին, մեր
պապերը սահմանել են բարիկենդանը, որ ամեն աշխա-
տանք թողնենք, ուրախութեան հետ լինենք: Ի՞նչ գուռ-
թիւններ արինք, ի՞նչ կերանք, ի՞նչ խմեցինք՝ վերջացաւ,
պրծաւ. յիսուն օր Մեծ-պաս է գալիս, ինչքան որ պա-
րապ օրեր ենք անցկացրել, այս եօթը շաբաթուան մէջ
պէտք է փոխարէնը հանենք: Վաղը-միւս օրը աշխատան-
քի օրերը դուրս կըդան, պէտք է ամեն մարդ իւր Աստու-
ծու անունը տայ, գլուխը քաշ իւր աշխատանքին կենայ,
որ Աստուած էլ նրա ճակատի քրտինքն օրհնի, նրա վար
ու ցանքին, նրա անդ ու անդաստանին, նրա այդիներին
լիութիւն, առասութիւն տայ: Այս երեկոյ ձուով բերան-
ներս փակեցինք, մինչև Զատիկ շաբաթ երեկոյ, ով ապ-
րի, թնդ տեսնի, կարմիր ձուով բերան-բացէք անենք:
Աստուած այսպիսի ուրախ սրտով, ցամաք աչքով Զատ-
իին արժանացնի ամեն հայ-քրիստոնէի, նրանց բաղդիցն
էլ ձեզ, իմ որդիք, ձեր զաւակներով, ձեր ընտանիքով:
Մօտ եկէք, զաւակներս, ամենքիդ էլ համբուրեմ: Բարով
գուք էլ իմ տարսը դառնաք, շատ-շատ տարիներ այս-
պէս ուրախ սեղան բաց անէք, փեսաների, թոռների,

ծուռների տէր դառնաք, ձեր դաւակների կարմիրը կա-
պէք: Այ հարսներ, այ աղջիկներ, շատ ապրիք, հսագանդ
լինիք, դուք էլ պառաւիք ու ձեր տատի պէս որդով, թոռ-
նով հացի նստէք. բարով սև օրեր չտեսնէք, ձեր սև օրերն
այսօրուան պէս լինեն: Ինձ ու իմ պառաւին էլ ձեր ձե-
ռովը հողը դնէք, որդիք, ձեր մի բուռը հողին արժանա-
նանք: Երկնային թագաւորիցն էլ խնդրել եմ անարժան
բերանովս, որ մեղ իւր արքայութեանն արժանացնի.
ամէն»:

ամէն»։ Ասկատիր ամենքը վեր կացան, պապի ու տատի ձեռքը համբուրեցին. սրանք էլ նրանց երեսները պաչեցին և սեղանը հաւաքուեց։

~~79.~~ ՄԵԾ-ՊԱՍԻ ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻՆ

Մեծապատճեն կրկուշաբթի առաւօտը, լուսաբացին,
ամեն պառաւ տանտիկին տեղիցը շուտ վեր կրկենայ,
տան միւս անդամներին կրզարթացնի, տղամարդկանցը
ժամ կ'ուղարկի, կնիկարմատներին էլ կըհրամացի պղնձ-
կարգը ցած բերել, պատճան կ'անի, ուտիսի հոտը մի-
ջից կըկարի ու խոտակ-խոտակ լուսացած՝ տեղները կըշարի:

—Աղջիկներ, մի սոխ ու եօթը փետուր բերէք, զըլը-
րամայէ տանտիկինը, և սոխի վրայ եօթը փետուր կար-
գով կըշարի սայլի ամիւի ճաղերի նման ու իւր ձեռքով
կըտանի, տան երթիկից կըկախի:

Եօթը փետուրը պասի Եօթը շաբաթն է, ամեն կիւրակէ միւմի փետուր պիտի քաշեն սոխի վրայից, վերջին փետուրն էլ Ծաղկազարդին կըհանեն և դա նշան է, որ պասը վերջին է հասել, Զատկի հոտը փչում է, կարոմիր ձուն ներկելու օրերն եկել են:

«Զեզ մատաղ, աչքներդ երթկին զցեցէք, ասում է

տանտիկինը, սովոր կախելուց յետոյ. շնորհաւոր Մեծ-պատ-
բարով Զատիկի հասնենք, ուրախ սրտով, ցամաք աչքով
պատին շնորհաւորեցէք, տեսէք, թևաւորուած՝ ոտները կախ-
արեց մեր երթկով, ծանր-ծանր նստեց: Բարով պատի փե-
տուրներն էլ պոկելով տկլորացնենք, կեանքը լորի պոչ
շնենք *), յետ ածենք—քշենք, դնայ, քարագների տա-
կին թագ կենայ:

Մեծ-պասի երկուշաբթին հայ գիւղացոց համար շատ մեծ և նշանաւոր օր է. նրանք Զատկից պակաս ուրախութեամբ չեն դիմաւորում Մեծ-պասին. նրանք այսօր պաս-շնորհաւորէք ունին:

Առաւոտեան՝ ժամումը «լուացարուք սրբեցարուք» լսելուց յետոյ, ամենքը անէտուն կ'ընկնեն և միմեանց համբոյրներ ապլով՝ կըշնորհաւորեն Մեծ-պատրի:

Նորափէսաներն ել, որոնք այս ձմեռ պատկուել են,
այսօր շատ մեծ գործի վրայ են: Սրանցից մինը, Մարու-
թենց Սահակը, այսօր իւր խաչեղբօրն ու փեսեղբօրն
առած, իւր նորափեսայութեան հանդերձը հազած, մի
կաւ գինի և մի ափսէով չոր միրդ փեսեղբօր ձեռքը տուած,
գնաց իւր անեղանց տուն՝ նրանց պատր շնորհաւ ոռեւու:
Մ ու

Մարութենց տանն այսօր մեծ հրաւերք է, նորահարսի համար պէտք է այսօր պատռան բաժինը գար իւր մօր ու բոլոր ըարեկամների տներիցը. այսօր նորահարսը պիտի հաւաքէր իւր բոլոր ընկերուհիներին և նրանց հետ պատ բռնէր:

Անելոյ ձեռքն ու զաքանչի կուրծքը համբուրելուց
յետոյ, մեր սորափեսայ Սահակը իւր ընկերներով նատեց
քուրսու վերևի կողմբ:

—Այս կնիկ, եւ մի՛ յետացնիր. Երեք ժամ մի՛ ծռծռու-

յնիր, առօրինեց Սահակի աները. ես գիտեմ, այսօր խեղճ փեսայիս քարշ պիտի տաս քո բարեկամների դոներին. այնքան ազգ ու ընտանիք ունիս, որ Մոդնի գիւղի նախըցը շատ էն. մինչև երեկոյ հաղիւ կըպրծնեն խեղճ աղալքս. բեր որսնց պարզել:

Սահակի գոքանչը՝ բերեց մի-մի զոյգ խորասանու Կախշուն գուլպայ, դրեց պատուաւոր հիւրերի առաջը, իսկ փեսային, բացի գուլպան, մի բաղդադի աղութս էլ վիզր փաթաթեց և թուշը համբուրեց:

— Դէ, հրամայիր, խնամի, խօսեց վեսեղբայրը. տես-
նենք՝ քանի տուն ենք պատ շնորհաւորէք գնալու. այսօր
մենք քո ստորուկներն ենք, ժայռից էլ որ վայր դցեա-
լութու ենք:

—Բարով դու էլ այսօրին արժանանաս, զաւակս,
օքնեց նրան Սահակի զոքանչը, և սկսեց մէկ-մէկ համա-
րել մերծաւոր բարեկամների տները: «Չեզ մատաղ, չմո-
ռանաք, աւելացրեց նա, թէ չէ մեր ազգականների ձեռ-
քիցը պլրծնիլ չեմ, կ'ասեն՝ Շողակաթը արժան չտեսա-
իւը միեսին մեր տուն ուղարկելու»:

—Դու միամիտ կաց, խնամի ջան, մեռք ամենքը
տունն էլ կ'այցելենք, ասաց փեսեղբայրը և միւսների հետ
դուքս եկաւ, գնաց խնամնց բոլոր բարեկամների պատը
շնորհաւորելու:

X 80. ՍԱՀԱՐԻ ԴՐԱՆԵՐ

Սուրբ տաճարի գլուխն առաջ
Հիւանդ, մաշուած, սովատանջ
Սպասում էր ողորմութեան
Մի տառապեալ մուրացկան:

^{**)} Կարճացնենք, ինչպէս որ լորի պոչը կարճ է:

Խիստ վըշտահար ու լալազին
Նա լոկ հաց էր աղերսում.
Բայց խարելով ովոր խեղձին՝
Մի քար դըրեց նրա ձեռքում:

Այսպէս և ես, տանջուած վըշտից.
Խնդրում էի քեզնից լոյս,
Բայց դու, աւաղ, խարելով ինձ,
Խորտակեցիր իմ սուրբ յոյս:

+ 81. ԶԻՔ-ԶՈՐԵՔՇԱԲԹԻ

Զորեքշաբթի գիշերը, լոյս աւագ-հինգշաբթի, դեռ
Աղամայ մուժը չէր կոփել, Սօսի մայրը ճրազը վառեց,
Սօսին անուշ քնիցը վեր կացրեց. «Վէր կաց, տասց, առ
կացինդ, անխօս գնա մեր պահունի ինձորենու, մեղրա-
կենի տկոր ծիրանենու և մեծ մալաչի տանձենու արմա-
տին երեք անգամ կացնով տուր: Այսօր աւագ-հինգշաբթի
է. ասա՞ պտուղ : Ես տալիս, տներ, թէ չէ կարում եմ:
Ահա տասը տարի է երեքն էլ, չգիտեմ աչք է դիպել, թէ
ինչիցն է, մի հատ պտուղ չեն տալիս. ողորմած հոգի
հայրդ ձեզ պէս աշխատաւոր էր այ. անխօս ամեն տարի
այսօր վեր կըկենար, կ'երթար, ծառ չէր թողնիլ, կըտար
կացնով: Քանի լուսահոգին կենդանի էր, ամեն բարու-
թիւններս էլ կար, ինքը մեռաւ, եղած-չեղածն էլ հետը
տարաւ»: Սօսը անխօս վեր կացաւ, առաւ իւր ծայրը
պողպատած (զօդած) կացինը, կապեց երախակալը փղոս-
կը դաշոյնը և մտքում մի երկու անգամ Աստուծու-
անունը տուեց ու ծէգաբացին, ոչ խէր արած, ոչ շառ,
եափունջին վրան զցեց ու գնաց հասաւ այգին: Ամենա-
փոքրիկ անկից սկսած մինչև ամենամեծ ընկուզենին՝ ամե-

նին երեք-երեք անգամ զարկեց և ասաց. «Պտուղ ես տա-
լիս, տներ, թէ չէ կտրում եմ»: Յետոյ միտքն ընկաւ, որ
այսօր եթէ վայրենի դադը (անանուխ) ճմբով հանես և
շուռ տուած—արմատները գէպի վեր—անկես, կըփոխուի,
ուեհան կըդառնայ: Այս պտաճառով էլ գնաց, միքանի
առումբը կտրեց դադալի տեղերիցը, բերեց, միքանի տե-
ճում շուռ տուած տնկեց, որ ուեհան դառնայ: Երբոր
դում շուռ տուած տնկեց, որ առաւօտեան ժամը տան,
տեսաւ, թէ փոքր է մնացել, որ առաւօտեան ժամը տան,
այն է՝ ծէզծէզոտում է, յետ դարձաւ տուն:

+ 82. ՎԱՅՐ ԸՆԿՆՈՂ ԱՍԴՂԵՐ

«Հայրիկ, տասց դուստրը հօրը,
Կապոյտ երկնքի վըրայ
Ուրքան աստղեր փայլում են վառ.
Ասես համար, թիւ չըկայ:

Ասում են որ ամենայն մարդ
Աստղիկ ունի երկնքում.
Ճշմարիտ է, ասա, հայրիկ,
Իմը հրտեղ է փայլում»:

— Այն, դստրիկ, այդ աստղերը
Ունին հաշիւ ու համար,
Եւ մեղանից իւրաքանչիւրն
Մի աստղ ունի իւր համար:

«Հայրիկ, տես, տես, աստղ թըռաւ,
Հետքից պայծառ գիծ թողեց.
Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անգամ էլ չերկեց»:

— Ով իմ դստրիկ, հանգիստ կացիր,

Դա մեծատան մի ասաղ էր,
Որ իւր օրում, իւր կեանքումը
Խիղճ ասածը չըգիտէր.
Աղքատները նըրա դռնից
Գիշեր-ցերեկ հալածուած,
Մի մարդ չըկար նըրան ծանօթ,
Որ չըմնէր վըշտացած:

«Հայրիկ, տես, տես, ասաղ թըռաւ,
Հետքից պայծառ դիծ թողեց.
Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անդամ այլ չերկեց»:

—Ո՞վ իմ զաւակ, մի՛ վրդովուիր,
Դա աղջըկայ մի ասաղ էր,
Որ խըստը իւր հօր ու մօր
իւր կեանքումը յարգած չէր.
Նա փախել էր իրանց տնից...
Մուր էր քըսել տան վըրայ...
իւր ծնողը լացացըրել էր,
ինչքը վատնել անխընայ:

«Հայրիկ, դարձեալ թըռաւ մի ասաղ,
Վայը ընկաւ նա երկնքից.
Հայրիկ, որի ասադն էր արդեօք,
Որ զրկուեցաւ իւր տեղից»:

—Ո՞հ, դստրիկո, հանգիստ կացիր,
Կեղծաւորի դա ասաղ էր,
Որ իւր օրում ուղիղ մի խօսք
Մարդու երբէք ասած չէր:

Փարիսական իւր ձևերով
Աշխարհ խաբեց, զարմացըրեց,
Այդ պատճառով Աստուած նըրա
Աստղի լոյսը խաւարցըրեց:

«Հայրիկ, տես, տես, մի ասաղ թըռաւ,
Եւ գիծ անդամ չըթողեց.
Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անդամ այլ չերկեց»:

—Ո՞հ, սիրական, խաղաղ մնա,
Բռնակալի դա ասաղ էր,
Որ աշխարհը իրան գերի
Ծնած օրից կարծել էր.
Շատ հալածանք, շատ նեղութիւն
Պատճառեց նա իւր կեանքում.
Շատ առնա քանդեց, շատ մարդ զրկեց,
Գութ չունեցաւ իւր սրտում:

«Հապա այն բնչ ասաղ է, հայրիկ,
Որ այնպէս պարզ վառւում է.
Նըրա մաքուր պայծառ լոյսը
Զորս կողմը բակ բըռնել է»:

Ո՞հ, իմ դատրիկ, աղօթք արա,
Դա ծերունու մի ասաղ է,
Որ իւր կեանքում երբէք մարդու
Ոչինչ վընաս տուած չէ.
Այն լուսաւոր բակն է նըրա
Առաքինի գործերը,
Աղօթք արա, որ երկարին
Նըրա կեանքի թելերը:

+ X83. Դ Ր Ը Ն Դ Ե Զ

Հայաստանի հին սովորութիւններից մինն է դրբնդէզը, որ առաջ հայ գիւղերում կատարում էր մեծ հանդէսով, իսկ այժմ տարէցտարի կորցնում է իւր նշանակութիւնը: Դրբնդէզի հանդէսը կատարում են Մեծ-պատի վերջին շաբաթը՝ Տեառնընդառաջի տօնին: Այդ օրը ժամը գուրմն են ասում: Եկեղեցու բակումը մի ահազին դրբնդէզ է շինած, որ համարեա մի խոտի դէզի չափ է, բոլոր նորափեսայքը շարուած են նրա չորս կողմը, ձեռներին մի-մի մոմ բոնած: Երբ «Քրիստոս փառաց թագաւորն» երգում են, տէրտէրն առաջինը մօտենում է դրբնդէզին և վառում: մօտենում են նրա հետ և բոլոր փեսաներն ու խոտը վառում: Հուրը բորբոքում և ժամաւորների ջերմեռանդութիւնը կրկնապատկում է:

Ժամերգութիւնից յետոյ՝ նորափեսայք նոյն մոմերը ձեռքներին, առանց հանգցնելու, իրանց խաչեղբօր ու փեսեղբօր հետ գալիս-բարձրանում են իրանց կտուրները և երեք ծունը կրկնելուց ու իրանց մաքումը որևիցէ մի ուխտագրութիւն անելուց յետոյ, վառում են իրանց դրբնդէզները:

Նորահարսներին առաջուց չարսաւաւորած կանդնեցնում են կտրին. դրբնդէզը կպցնելուն պէս՝ ամեն նորափեսայ բռնում է իւր սիրելի նորահարսի կուռը և երեք անգամ վառութած կրակի զլիսովը պատյա է գալիս: Այդքառասրը կուսական էլ չի չափանում:

Մանը երեխայքն էլ, որոնք կտրները լցուած, ատամները սրած, փոխինձ ուտելու էին սպասում, անվախ թռչկոտում են բոցավառ կրակի զլիսով:

Այդ երեկոյ գիւղը մի հիանալի տեսարան է ներկայացնում մօտիկ հանդիսականներին. երկինքը շառագունում է. լոյսը մինչև հորիզոնն է խփում և, խառնուելով երեկոյեան վերջալուսի հետ, կարմիր ծիրանի գոյն է տալիս առաջդ ձգուող պատկերին: Միևնոյն բանը հեռուից գիւղին բոլորովին այլ կերպ է երեռում. բոլոր գիւղը, կարծես, հրդեհի մէջ է. տանիքներից բարձրացող ծխերը խառնուում են միմեանց հետ և բոցի հրեղէն լեզուներն օծի պէս դուրս են ձգուում նրանց միջից: Իհարկէ այս երկիւղը միքանի բոպէ է տեսում: Չոր խոտը մի բոպէի մէջ բոցի կերակուր է գառնում և ամեն բան վերջանում է:

84. Ա Խ Ա Ռ

Զմեռուան պղտոր օրերն անցնում են. մեծ-պասը բերում է իւր հետ Արարատեան գաշտի համար ջերմ և պայծառ արեգակ. ձիւները հալւում, առուներ են կազմում. գետերը բարձրանում են. գետինը կակլում, կանաչում է. հազար տեսակ բուսեղէնների ու բանջարեղէնների հետ դուրս են գալիս գիւղացոց աշխատանքի քաղցը և կարևոր օրերը. երկրագործը իւր գութանն է սարքում և մաճը բոնած՝ գաշտը հերկում. այգեգործը իւր բան ու հատոցն է սրում և այգին մշակում, թաղած տեղից Ղազարոսի յարութիւնը տալիս մեռած խաղողի բարունակներին և հատոցն առնում, աւելորդ մատները կրտրատում: Գիւղացի կանանց գործն էլ է շատանում. առաւտագէմ շուտ հաւաք-տեղակ են անում տունը և մշակաւորների համար ճաշ-կերակուր պատրաստում, մատաղահաս հարսների ու աղջիկների հետ ուղարկում հանդը

կամ այգին, հարսներին էլ պատուիրում են, որ հացը վերցնելուց յետոյ՝ աղցան քաղեն իրիկուայ բանուորների համար: Պառաւ կանայք ու անգործ ծերունիք էլ ուրախացել են. ժամերը երկարացել են, օրը երեք անգամ փայտը սիւն տալով ժամ են դնում, «տէրողորմեան» քաշելով դուրս գալիս և տէրտէրի, իշխանների հետ քաղցր զրոյցներ անելով՝ տուն գառնում, արևակող տեղերում նըստում, Աստուծու բարիքը՝ արևի տաքութիւնը վայելում:

Բայց ահա մօտենում է վերջին շաբաթը և գիւղի քահանան հրաւիրում է ժողովրդին, որ ամեն տարուայ պէս, այս տարի էլ ախառի հոգալ քաշեն:

«Օրհնեալ ժողովուրդ, քարոզում էր տէրտէրը վեցերորդ կիւրակէին. գիտէք որ մեր պատենական սովորութիւնն է՝ Զատիկ կիւրակէ առաւօտեան հայ քրիստոնեան պէտք է ծէգելահան ախառի մսով բերանը բաց անի. շաբաթ երեկոյեան նաւակատիք է լինում, մսեղէն չենք ուտում. այն քրիստոնեան, որ ախառով չի մասնաւորուիլ, ամբողջ տարին իրաւունք չունի մսի համ տեսնելու: Ախառի եզր որ կայ՝ հայ-քրիստոնէի նշանն է. մենք էլ հօ, փառք Աստուծու, հայ-քրիստոնեայ ենք: / Դէ որ այլպէս է, ժամից յետոյ դունը հաւաքուեցէք, երէցփոխին էլ ընկեր երկու մարդ ջոկեցէք, որ նրանք ախառի համար փող հաւաքեն՝ Զատիկ կիւրակէ մորթելու համար: Աստուծ ձեր քսակի բերանը բաց պահի, որդիք. լիաբուը տուէք, մի՛ խնայէք, էլի ձեր վրայ պիտի բաժանուի, աղքատ տնանկ պիտի ուտեն. եթէ որ մի բան էլ փողիցը կամ կաշուցը մնայ, այն էլ եկեղեցու, տէրտէրի բաժին կ'երթայ, էլի վարձքը ձերը կըլինի: Օրհնեալ էք և օրհնեալ եղերուք, ամէն»:

Խէչանենց Խէչանը թէպէտ ոչինչ բանի չէր խառնը ուտմ, բայց իւր մէջ ուխտ էր արել, որ ամեն տարի

ախառի փող հաւաքողներից մինն էլ ինքը լինի: Այս տարի էլ իւր պաշտօնը շատ արիութեամբ կատարեց:

85. ՍՈՒՐԲ ԶԱՏԻԿ

Ահա, մանկափք,
Եկաւ Զատիկ,
Բերաւ ամենիս
Ուրախ աւետիս:

Երկինքը պարզուել, էլ սեսսե ամպեր զեն ծածկում նըրա դէմքը կապուտակ,
Էլ չեն սարսեցնում մարդկային սրտեր
Զըմբան արհաւելք, հողմունք բաքեր:

Սարեր, հովիտներ, դաշտեր ու ձորեր
Ծածկուել են կանաչ թաւշեայ գորգերով,
Փայլուն արեգն էլ Զատիկի դալուստը
Ողջունում է իւր կենսատու լուսով:

Այս, այսօր է հրաշալի Զատիկ,
Ուրախ են ամենք՝ թէ ծեր, թէ մանկիկ,
Բայց միայն դժբախտ որբիկն է անտէր,
Լըսիկ թափում է աղի արցունքներ:

Հարուստ մանուկներ կոկիկ, զարդարուն,
Յաւի, տանջանքի չըլսած անուն,
Որպէս թոշուններ երգում են, պարում,
Բերկրալի սրտով Զատիկին ողջունում:

Բայց որբի համար որտեղ է Զատիկ,
Զարդարուն զգեստ, անուշ ուտելիք,
Նա զուրկ ծնողից, զուրկ բարեկամից,
Չունի ապաստան, դողում է ցըտից:

Դողգոջուն ձեռքը երկիւղով պարզած,
Նա թափառում է լայն փողոցներում

Եւ դառն արցունքով աչքերը լցուած,
Անցուգարձողից չոր հաց է խնդրում:

«Մի կտոր չոր հաց»... լաւ իսորհենք, մանկափր...
Տեսէք, ինչին է որբը կարօտում.
Եւ մի՛ մոռանաք, որ թշուառը միշտ
«Չոր հացովըն» է Զատկին հանդիպում...

+ 86. Ո հ Խ Տ Ա Գ Ն Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Կ Ն

Վարդավառի շաբաթ օրն էր: Գարեգինն ու Սոսը,
կէսօրուան շոքի ժամանակ, երեսների քրտինքը սրբելով,
ձորամիջի ջրումը լողացած, տնքալով՝ քրտնաթաթախ
դուրս էին գալիս ձորից: Հեռուից նկատեցին, որ ուխ-
տաւոների մի մեծ բազմութիւն երևանի կողմից ուրախ-
գուարթ, ձի հեծած, արշաւում են դէպի Ս. Կարապետի
վանքը, դատարկելով իրանց հրացանները և օդու թըն-
դացնելով:

Երբ մօտ եկան սրանց, Գարեգինը ոչ մէկին չթողեց
անցկենալու. քաշեց իրան ծանօթ բարեկամ Հրաչեայի
ձիու սանձը ու զիմեց դէպի իրանց տուն: Դուան առաջը
ճանապարհորդներն իջան ձիաներից և բակումը նստուե-
ցին մի կապերտի վրայ, հով տեղում:

— Միքիչ սառը ջուր չունի՞ք, ասաց Հրաչեան:
Իսկոյն ներքնաստանից հանեցին մի այնպիսի սառը
ջուր, որ կարծես Զրօրհնէքին լինէր լցըած:

Հէնց խմեց Հրաչեան՝ «Օխայ, ասաց, ակլո օրհնուի.
քո պատճառ դառնողի հոգին զլախտական լինի. ես այս-
քան ման եմ եկել, լաւ ջրեր շատ եմ տեսել, բայց այս
օրհնուած Աշտարակի ջրի պէս մարսական ու քաղցր
ջուր ոչ մի տեղ չկայ: Վարդավառ շաբաթ օրն այսպիսի
ջուր, երևանայ երկիրը քանդես՝ չես դտնիլ. Աբարան շատ

աղբիւրներ կան, Ալագեազ շատ քաղցր ջրեր կան, բայց
ոչ մէկը սրա պէս մարսողական չէ. Ամբերթը գոված ջուր
է, բայց սրա խումը չունի»:

— Մեռնեմ սուբբ Ականատեսի զօրութեանը. նա մեր
զիւղի համար այս լաւութիւնն է արել, ասաց Գարեգինը.
Կարբու ներքեց գետիցը գաւազանն առել է, աղօթք
անելով ճանապարհ է ընկել և առաջ գնալով դէպի ցած,
ուր գաւազանը գետին է գիտել, լայն առու է գոյացել
ջուրը հետն է եկել, ինչպէս որ ստուերը մարդու յետկի-
ջուրը հետն է եկել, զամանակ յետել՝ յը. որտեղ ապառաժ քար է եղել, զաւազանով խփել
երկու կտոր է արել, կամ միջիցը ծակել, ջուրն անցկա-
ցրել, մինչև բերել հանել է գիւղատեղը: Նոր յետոյ կա-
ցրել, մաց կամաց մարդիկ են եկել, տեսել են ջուր կայ, գիւղ
մաց կամաց մարդիկ են եկել, ստուել էլ կայ, ինքն էլ
են շինել, որ ահա այս աննման Աշտարակն է: Ինքն էլ
վերադարձել գնացել է Սաղմոսավանք՝ ճգնութիւն անե-
լու. մեռնեմ նրա լոյս գերեզմանին. մենք նրան շատ ենք
լու. մեռնեմ նրա լոյս գերեզմանին. հիմա էլ Սաղմոսա-
վարտական. նրա սուբբ գերեզմանը հիմա էլ Սաղմոսա-
վարտական. վանքի եկեղեցու մէջն է և մեզ համար աղօթք է անում:
Գարեգինը հիւրերին նստացը և գնաց կախանա-

գարեգինը հիւրերին նստացը և գնաց կախանա-
սնից լաւ ընտիր խալող դուրս բերեց, լուաց սառը ջրով
ու դրեց նրանց առաջը. «Հրամեցէք, ասաց, ներեցէք,
որ չեմ կարողանում լաւ հիւրասիրել ձեզ. տանը ոչ որ
չկայ. ամենքը այգին են գնացել»:

Խալողը ուտելուց և մի փոքր հանդասանալուց յետոյ՝
Հրաչեան ձայն տուեց. «Դէն, տղէք ջան, վեր կացէք,
մթնում է արդէն. ճորհակալութիւն, սիրելի Գարեգին.
Աստուած օջաղդ հաստատ պահի»:

Ամենքն էլ «ամէն» ասացին, ձի հեծան և դիմեցին
դէպի Հանավանք:
Հետեւեալ առաւօտը, արեգակը նոր էր ծագել, դեռ
այնքան զօրութիւն չունէր, որ մարդու աչքերը ծակծէր,

Աշտարակայ ուխտաւորներն էլ ճանապարհ ընկան։ Ամու-
րիները խումբ-խումբ իրանց հացերը կապել էին շալակ-
ներին ու առաջ էին դնում։ պաս պահողներն էլ խնձոր-
ներ էին լցրել գրպանները և մուրացկաններին բաժանե-
լով՝ փաղում էին, որ պատարագին համեն, սրբութիւն
առնեն։ Բազմութիւնը այնքան մեծ էր, որ քիչ էր մնա-
ցել՝ կանանց մի տուտը չանավանք հասնի, մինչդեռ
միւս տուտը նոր էր դուրս գալիս գիւղից։ Երեխայքն էլ
գրպանները խնձորներ լցրած, ձեռք ձեռքից բռնել էին
ու կանանց առաջն ընկած՝ փաղում էին։ Գարեգինն էլ
մատաղացու ոչխարը մորթել էր տուել ու միաը լցրել մի
մեծ կաթսայի մէջ։

Երբ տեղ հասան, պատարագն աւարտուեցաւ, պաս պահողները հաղորդուեցան։ Սօսն էլ վնաց գործակալի մօտ, խնդրեց Նրան, որ ժամարարին, միւս քահանաներին ու տիրացուներին հետն առած՝ զայ իրանց սեղանին։
Կանաչ խոսեկ ։

Կանաչ խոտի վրայ սփռոցը տարածեցին ու սեղան
բաց արին. ամեն բան կար, Աստուծու բարութիւնն էլ
այնտեղ էր: Հացկերոյթի վրայ լաւ ուրախ ժամանակ անց-
կացնելուց յետոյ ուխտաւորներն սկսեցին կամաց-կամաց
քաշուիլ-զնալ: Մնացին պարտէզներում զուարձացող մի
քանի երիտասարդներ. սրանք էլ կամաց-կամաց զնացին
ձորը, շորըհան եղան և կիսամերկ ընկան զետը. իսկ ով
չէր ուզում իւր շորերի թրջուիլը, նրա վրայ ջուր էին ցա-
նում՝ ասելով թէ, «Վարդավառ է»: Միմեանց այնքան թրը-
ջեցին, որ ջուրը ծլծլալով վրաներից թափում էր: Լողա-
նալը վերջանալուց յետոյ, գետումը ձուկ բռնելով գնում
էին զէպի Աշտարակ, որ այնտեղ դուրս գան, զնան այգի-
ներն ու գարձեալ մի լաւ ուրախ ժամանակ անցկացնեն:

87. ԳԻՒՂԱՑՈՒ ԵՐՉԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ճշմարիտ է՝ շատի հազինը տրեխի է, գուլպայ էլ չունի,
որ ոտք ծածկի, շատի չուխի վրայ հարիւր կարկատան
կայ. բայց ինչ կ'անես որ տունն ու մառանը հազար բա-
րութիւնով լիքը տրաքում էին. Գինին կարասներով շա-
րած, ամբարը հացով լիքը, կթի կոչք ու գոմէշը, հորթ
ու ձագը տակներին՝ գոմումը կապած, նժոյդ ձին ախո-
ռումը, գութանը դռանը լծած, մառանը սեխով, կախա-
նի տանձ ու խնձորով խըլթխլթում և մտնողին հոտը տեղ-
նուտեղը բռնում, շշմացնում էր. Ո'րը երկու, որը երեք
այգի ունի, ծառայ ու հօտաղ դռանը պատրաստ և տան
ներսն ու պուճախը բարութեամբ լիքը. կարասներով
աղ-դրած կողակ, կճուճներով պանիր ու դաւուրմա,
աքաշներով զոխ ու բոխ, բուզներով եղ ու կարագ,
մոթալներով պանիր—մի խօսքով ծռվ՝ և ոչ թէ տուն:
Տասը հիւր որ միհնոյն ժամին մէկի դռանը ցած գային,
ամբողջ ամիս ուտէին, խմէին, կոտրէին, ջարգէին, փչա-
ցնէին, նրա տան բարիքը կար ու կար, և եթէ մինչև ան-
գամ վայրենի օտարականը նրանց գոնով անց կենար,
իրանք թեկիցը կըքաշէին, առւն կըկանչէին, որ իրանց սե-
իրանք համեմ առնի ու այնպէս ճանապարհը շարունակի:
Շատ անգամ եկեղեցումը որ մէկ օտարական կըտեսնէին,
«Սուրբ սուրբն» ասածին պէս՝ շատը կ'երթար՝ եկեղեցու
գուռը կըկարէր, որ ամենից առաջ ինքը նրան իւր տու-
նը տանի, և շատ անգամ՝ երբ խնդրողները շատ վնէին,
խօսքը-մին կ'անէին, որ մի երկու շաբաթ նրան իրանց
խօսքը-մին պահեն, պատիւ տան և բոլորը միասին մէկ օր
միջումը պահեն, պատիւ տան և բոլորը միասին մէկ օր

Այնպիսի մարդ կար, որ տարեսը երկու հարիւր, երեսը հարիւր լիդը տանձ, խնձոր, ծիրան էր ծախում, և մէտքան էլ աղքատի ու ճանապարհորդի ուտացնում, կադեղապետի համար պահում, որ սարերում բնակուողները որոնք այգիներ չունին, մէկ հիւանդ պատահելիս՝ գտն տանեն ու իրանց հիւանդի աչքը դռանը չմնայ, որովհետեւ մեր աշխարհումը ինչ հիւանդ էլ որ լինի, նրա առաջին ու վերջին դեղը պտուղն է: Ամենայն մարդ իւր բաժակի գինին առանձին ունէր պահած, որ համ իւր եկեղեցուն էր տալիս, համ էլ այն գիւղացիներին, ուր այդի չկար: Ամեն նաւակատիքի՝ ոչխար ասես, կով ասես մորթում էին, մատաղ անում, ժամ-պատարագ անել տալիս, ժամոց բաժանում ու տնովակեղով գնում, իրանց սիրելիների գերեզմաններն օրհնել էին տալիս ու աղքատներին կշացնում: Մէկ կոպէկի բան փողոցիցը տուն չէր գալ, բացի իրանց հագնելու շորիցը, այն էլ կտաւ, շապեկացու, չուխայ, շատը հարսներն ու աղջըկերքն էին նրանց համար մանում, գործում, կարում: Նրանց կանանցը որ մտիկ տայիր, խելքդ կ'երթար՝ խասի ու նուրբ կտորների մէջ կորած էին. բերաններից կարում էին, իրանց ընտառնիքի ոտն ու զլուխը մաքուր պահում. աղամարդը իւր օրը մեծ մասամբ հանդումն է անցկացնում, ինչ փոյթ, եթէ վատ էլ հագնի. կինարմատը միշտ պէտք է պատշաճապէս հագնի, պատշաճապէս մաշի: Շատը չորս-հինգ հարս ունէր տանը, որ մէկ տեղը ցաւելիս՝ կամենում էին գլխովը պատւտ գան ու ոտները ջուր անեն՝ խմեն: Մէկ հիւր պատահելիս՝ այս պատիւր հիւրինն էր: Աչքը կթած՝ կանգնած են համեստ հարսները, որ տեսնեն թէ իրանց տէրը կամ հիւրը ինչ կըհրամայի, որ կատարեն:

«Բաղդ, բաղդասաւ է».

«Բաղդ, բաղդսա է. փողի օգուտն էլ անիծած, նրա կտրողն էլ, ասում էին շատ անգամ գիւղացիք և զվաճերը

շարժում. այսօր ջէբդ լքցնես, վաղը պէտք է մատղ լիզես: Ոչ գիշերը քունդ է տանում, ոչ ցերեկը հանգիստ ունիս. Ոչ կողացաւ ընկածի պէս՝ մարդ չէ իմանում, թէ պատառը որ կողմովն է կուլ գնում: Փողը որ կայ՝ ժանդ է, ձեռի կեղա. այսօր կայ, վաղը՝ Աստուծովի մխիթարուիս: Մեռնելուցդ յետոյ էլ՝ պէտք է շներոց, գայլերոց լինի: Թէ կուզ փողի համն առած, թէկուզ իւր միսը կերած, հաշուը մէկ է: Սարդարն էլ է մեր դուռը գալիս, փողատէրն էլ: Տաշտումը հաց ունենամ, կարասումը պինի, ջուալումն ալիւր, հէրն անիծած, եթէ բոլորովին էլ մերկ լինեմ և հոգս անեմ: Օջազս լիքը լինի, տունս առատ, որդիքս ողջ-առողջ, թնդ օրը հազար մարդ մտնի, հազար մարդ դուռս գայ. ինչ եմ հողում, հացն էլ է Աստուծունը, ես էլ. ով հասնի, թնդ ուտի: Գդակս ծուռը կըդնեմ, ուրախութիւնս կըշարունակեմ. ով ծոյլ է, թնդ նա հոգս անէ: Տարէնը որ հազար շուն, գայլ, թուրք, հայ, աղքատ, օտարական, հացս չուտեն, տանս չքնեն, գինիս չխմեն, իմ աշքը իս-կի քուն կըգայ: Բացի ուտացնել-խմացնելուց, այնպէս եմ կի քուն կըգայ: Բացի ուտացնել-խմացնելուց, այնպէս եմ պատուիրել, որ խուրջիններն էլ լցնեն ու տանեն իրանց աները: Իւր տնկած ծառի տակին քնելը, նրա պտուղն աները: Իւր տնկած ծառի տակին քնելը, նրա պտուղն ուտելը՝ աշխարհք արժէ: Նոր չեմ հազնիլ, հին կըհագնեմ, ձեռքս ով է բոնում, ով է զլուխս ծեծում. ես չեմ իմ զիսի տէրը»:

«Քաղաք որ մանում եմ՝ հէնց իմանաս թէ աշխարք
սով է ընկել, էլ ոչ խէր կայ, ոչ բարաք եաթ։ Մէկ տեղ
որ հացն ու ջուրը փողով լինին ծախում ու առնում, էլ
ում դուռը գնաս, ձեռդ ում դէմ անես։ Երբեմն էլ կիտուկ-
կիտուկ փողերը համարելիս՝ փողատէրն այնպէս սըրթսըրթում
է, որ հէնց իմանաս թէ առաջիցը թև կ'առնի, կըթուի:
Թուհ... մարդ իրան հոգին պէտք է ծախի փողի պատ-
ճառնի։ Հաղար տաղի էլ որ քո ամենասիրելի բարեկա-

մի դռանը շինքդ ծռես՝ կանգնես, սոված մեռնելիս լի-
նիս, հազար տարի անօթի փորով զըկոտաս, ոչ ոք քեզ
տուն չի կանչի, սառը ջուր չի խմացնիլ: Մինչև անգամ
այն մարդը, որ քո տանը կերել, խմել, ամսով-տարով
քո աղ ու հացի վրայ է եղել աչքն աչքիդ տունելիս՝ հէնց
իմանաս թէ գնդակով խփեցին. յետևն է քեզ անում ու
աչքը քամակը զցում: Տօ, օրհնուած, ասենք թէ աչքերդ
կուրացրել ես ու ինձ չես ուզում ճանաչել, ասենք թէ
չես կամենում քո օրհնուած սեղանիդ կողքը ինձ ցոյց
տալ, մէկ՝ «բարով, Աստուծու բարին» գոնէ ասա, հօ բե-
րանիցդ վարձ չես ուզում, դա էլ հօ փողով չէ, այ փողա-
կեր, հողակեր: Ասենք թէ չուխէս մահուդ չէ, հին մա-
շուած բրդից է, իսկ քոնը նոր, կանաչ մահուդից, -ձեռքիցդ
հօ չեմ խում: Քեզպէս հազար մահուդամարդ իմ այս աղ-
քատ չուխիս մատաղ լինի, որ առանց հիւրի հաց չեմ ու-
տում: Այսպէս են ահա քաղաքի մարդիկը: Էլի Աստուծած
օրհնի մեր ջուրը, մեր հողը, էլի թէ հոգի կայ, հաւատ
կայ, մեղանում է: Մարդ ինչ անէ, իւր առաջը կրգայ.
լաւութիւն կ'անես, լաւութիւն կրտեսնես, վատութիւն
կ'անես, վատութիւն կրստանաս: Հարիւր տարի կըլինի,
որ լուսահոգի Աբովը մեռել է, բայց նրա ողորմին կայ
ու կայ. թուրք ու հայ նրա գերեզմանովն են երգւում:
նրա բարերարութիւնները սահման չունէր. տալիս էր՝ ինչ
որ կարողանում էր, և ոչ ոքի գատարկածեսն չէր բաց
թողնում:

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

~~ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՒԻԹԸ~~

Ա. Շատ դարեր առաջ Սասուն քաղաքում ապրում
էր մի մարդ, անունը Մըհեր, նա չէր հասարակ մի խեղճ
հպատակ, այլ երկրի տէրը, իշխան անվեհեր. Ինչպէս ա-
ռիւծը մէծ է անտառում, ինչպէս արծիւը տիրող վերերում,
այնպէս էր Մըհեր բոլոր պետերի, իշխանների մէջ. Ոչ ոք
չէր կարող դէմ կանգնել նրան՝ ոչ միայն մարդիկ, այլ և
դե, գազան... Դեռ նա մանուկ էր տասը տարեկան, երբ
Սասուն տանող լեռնուղու վերան՝ առիւծ երևաց. — գազան
մարդակեր, որ ճամպէն կտրած կ'ուտէր, կրլափէր, ով կը
յանդգնէր Սասուն ներս մտնել, կամ ում Սասունից դուրս
դալ պէտք լինէր:

Մանուկ Մհերը իւր հօրից ծածուկ գտուս է առաջ,
վիշտի վերայ: Քաղցած գաղանը նրան տեսնելով, սաս-
տիկ գոռում է, վեր կենում տեղից: Դիպչում են իրար:
Գաղանի բաշից Մհերը բռնում, կատաղի թափով գետին
է զարկում և, շունչ չտալով ահեղ կենդանուն, ձախով
բռնում է ներքի ծնօտը, աջով վերինը քաշում, պատա-
ռում, երկու կէս անում:

Բ. Երկար տարիներ Սասուն, իւր Տանը, թագաւորում
էր Մհեր իշխանը, Հարեան երկրի պետեր ու տէրեր, այ-
րերում ապրող ահռելի գեեր նըրա անունից սարսափում
էին, Խաղաղ էր Սասուն. հպատակները հանգիստ, երջա-

նիկ. միայն Մհերը իւր վիճակիցը անդո՞ւ էր սաստիկ. նա ժառանգ չունէր. Մհերն աղօթքով Աստուծում դիմեց, որ մի որդի տայ: Տիրոջ հրեշտակը երազում ասեց. զաւակ՝ ունենաս դու մի քաջ, հըսկայ. բայց երբ նա ծընուի, նրա ծընողաց կեանքը պիտ' կարձուի: Մանուկը ծընուեց: Հայրը շտապով նրան մըկըրտեց: Նրա անունը Դաւիթ Դըրեցին... Խեղճ ծնողներն էլ երկար չ'ապրեցին:— Մի տարօրինակ տըղայ էր Դաւիթ. մանուկ հասակում նա ծիծ չկերաւ. մեղրով ու կաթնով մնուեց, զօրացաւ. ով կըմեծանար ամսով ու տարով, նա մեծանում էր ժամով ու օրով:

Գ. Մանուկ օրերին Դաւիթն ապրում էր Մսուր քարդի մելիքի տանը: Սա Դաւիթի հօրը, Մհեր իշխանին, մօտ ազգական էր, թէև կռապաշտ: Զէնով-Օհանը, մեռնող Մհերի կամքին հնազանդ, Դաւիթ մանուկին տարաւ նրա տուն, իսլիմ խանումի խնամքին յանձնեց: Խանումը նրան հարազատ որդուց չէր զանազանում. բայց հոգէորդու գերբնական ոյժը շատ փորձանքներ էր խեղճ կընկան բերում: Սիրում էր Դաւիթ կատակներ անել, բայց ոչ մի կատակ աժան չէր նստում միւս մանուկներին, խաղակիցուները տեղահան լինում, մէկը կաղ ոտով, միւսի գուրկ տուներ տանիք: Մէկը կաղ ոտով, միւսը թիւազուրկ տունում վերադառնում:

Մի օր խանումը մանկանը փակեց իւր սենեակի մէջ — տանից դուրս զնաց: Դաւիթը ելաւ, դուռը կոտրատեց, դուրս փաղեց փողոց, տղայոց կանչեց, պարտէզ ժողովեց: Այստեղ մեր քաջը ձեռքը մեկնում է, մի բարդի ծառի բընիցը բոնում, ցած կրուցնում: «Դէն, ընկերներս, եկէք ծառ հեծնենք, ձիախաղի տանք»: Տղայը փազում, հեծնում էն ծառը: Դաւիթը դարձեալ կատակ է անում: Դաւիթը կատակ է անում էն ծառի առաջու մէջ, որ, կանչելիս, ինքը չձաքի, չպատառուի:

Բայց թողնում: Ծառը ուժգնապէս վերկ է ձգւում և մասնուկներին դէս ու դէն գցում. որը մեռնում է, որն էլ կիսամեռ գետին է ընկնում:

Գ. Այս դէպքից յետոյ Մարամելիքը մարգիկ է վարձում և պատուիրում է, որ Դաւիթին տանեն ու ճանապարհին, գետից անցնելիս, կամըջից ներքե գցեն, սպազմակիցն առնում են Դաւիթին ու գնում, իբրև թէնեն: Քաջերն առնում են Դաւիթին ու գնում, իբրև թէնեն Սասուն, հօր տունն են տանում: Բայց երբ համնում են Մուրադ-չայ գետին, կամըջի կիսին, երկու քաջերը, մինը Մուրադ-չայ գետին, կամըջի կիսին, երկու քաջերը, մինը առաջից, միւսը յետելից, Դաւիթին բռնում են, որ գետը գցեն: Բայց մեր մանուկը երկու քաջերին իբրև հաւի գցեն: Բայց մեր մանուկը երկու քաջոյնը հանում, վրզներին գլռնուտ տակըն է կոխում, գաշոյնը հանում, կամ գետը նում: «Ես ձեզ կարող եմ մորթել իբրև ու, կամ գետը նում: Ես ձեզ կարող եմ մորթել իբրև ու, կամ գետը նում:

Զ. Երբ որ Օհանը տեսաւ ալղային փարթամ, գարգած, շատ, շատ ուրախացաւ: «Մհերի որդին քիչ էլ մեծանայ, ծած, շատ ուրախացաւ: «Մհերի որդին քիչ էլ մեծանայ, ծած, շատ ուրախացաւ: Այժմ թող մի քիչ հորեւ իւր կըկիրը կըկառավարի. այժմ թող մի քիչ հորեւ իւր կըկիրը գնայ, տաւարը պահի, մատածում էր նա. թող գեռ թերը գնայ, տաւարը պահի, մատածում էր նա. թող գեռ սովորի հպատակ լինել, որ երբ տէր գառնայ, հպատակ-սովորի հպատակ է անում» ծառը:

Ների ցաւը հասկանայ»։ Բերաւ պողպատէ սօլեր հագցըրեց, ձեռքին պողպատէ գաւազան դրեց, տաւարն ուղարկեց։ Բայց տաւարածը մեր քաջ Դաւիթին էր՝ իւր կատակ-ները գարձեալ միտ բերեց. մի օր սարերում ինչ որ գա-զան կար՝ արջ, առիւծ, վազրեր, վարազներ ու զայլ, մի տեղ ժողովեց, նախրի հետ արեց ու քաղաք բերեց։ Քա-զաքացիքը սաստիկ վախեցան, գոներ, երդիկներ ամուս-կողպեցին, տանը թագ-կացան։ Դաւիթը կանչեց. «Բա-րերար Աստուած, թող իմ տաւարը անվընաս մընան, իսկ գազանները սարերը գրնան»։

կ. Տաւար պահելիս՝ Դաւիթը ունէր մի համեստ ընկեր, որ միշտ բերում էր՝ խառնում տաւարը Դաւիթի նախընկետ ու կըշտին մընում։ Դաւիթն էլ հանգիստ իւր համար քընում։ Մի օր Դաւիթը քնից վեր կացաւ և իւր ընկերից վատ լուր իմացաւ. քառասուն վիշտակ, ամենի դեմք, վըրայ են առւել, քառասուն տաւար վեր առեւ, տառեւ:

Դեւրի հետքը Դաւիթը բոնեց, սրանեղած գնաց, մի քարայր գտաւ։ Դեւրի տունն էր գետնի տակ փորած, — դռան առաջն էլ մի ժայռ զլորած։ Քարայրի դռան աներկիւղ տղան կանգնեց ու կանչեց. «Է՞յ, դուք, տմարդի, կանացի քաջեր, քնած ժամանակ Երբ էք իմացել, որ տղամարդը յարձակում անի, միւսի տաւարը առնի ու տանի։ Դուք քառասուն էք, իսկ ես միայնակ, ձեռքիս էլ ունիմ մի փայտէ մահակ։ թէ տղամարդ էք, այրից դուրս եկէք. դռանը կանգնած ձեզ եմ սպասում»։ — Դեւրի մեծն էլ, քըմծիծաղ տալով, ներսից է կանչում. «Բաջասիրտ տղայ, փոքրինչ սպասիր, շատ մի զայրանալ ու մեղ մի պատժիր. իսկոյն դուրս կըգանք, քեզ յարգանք կըտանք և քո տաւարի փոխը յետ կըտանք»։ Ասում է, ճրում, ժայռը զըլուրում, այրից դուրս ենում։ Բայց դուրս զայրուն պէս Դաւ-

թի հարուածը իջնում է ուժգին։ Ահեղ վիշտը փչում է հոգին։ Նրա յետևից միւսն է դուրս գալիս։ Դաւթի հարուածից հոգին է տալիս։ Այսպէս նա կարգով ամենքին գարկում ու նորանց լէշը ձորն է դորում։ Յետոյ մտնում է քարայրէ բունը, անթիւ գանձ գանում, բերում իւր տունը։ Բայց գանձը ոչինչ՝ այրի խորքումը կապած կար մի ձի, մի քուռակ սիրուն, ու ինչպէս սաթը, ուժեղ, գնացկան, ինչպէս Ղըռ-աթը^{*)}։ «Հօրեղբայր Օհան, այս քուռակն ինձի, իսկ այն գանձերը վեր առ, քեզ լինի»։

Հ. Լուրջ էր Դաւիթը, կատակ չէր անում, աղայութիւնը մի կողմէ էր զբել. ուրիշ մտածմունք, նորանոր հոգսել ըսկսել էին նրան պաշարել. Մորամելիքը հօր մահից յետոյ զօրով եկել էր, Սև սարին տիրել, —Մհերի սարին, ուր առիւծ հսկան որսի էր զնում, որը Սասունի մի մասն էր կազմում:

Դաստիարակության գործադրությունը պահպանվելու համար առաջ է առաջարկ կատարել Հայաստանի Հանրապետության կողմէ:

որ հօրս սարը Մարամելիքի ձեռքը և լւա-
ռը հօրս սարը Մարամելիքի ձեռքը և լւա-

«Ուրդի, երբ հայրդ գոյն ըստ մասնաւութեան կամ առաջ է առաջ մեզ կը պատկանէք: Նրա չորս կողմը պարեւ է առաջ քաշած, վերան Մարտոթայ սուրբ վանքը վիճած: Բայց երբ որ մեռաւ քո հայրդ, Մհեր, Մորամելիքը տիրեց այդ սարին, պարիսպը քանդեց, վանքը տւերեց. այդ օրից սարբ մնաց իւր ձեռին»:

— «Ես պիտի երթամ, սարը զբանակ» և ու իմ երկըին տիրեմ. թաղ թէ մելիքը քաջասիրտ մարդ է, զօրով այնտեղից ինձ դուրս վունդէ: Եւ զու ինձ, հէրբար,

*) Պըուաթը այն տռասպելական ձիս չը, որ ու թիւ թիւնիւ է անունով մի ժողովրդական հերոս բազմաթիւ քաջագործութիւններ:

այս բանում պիտի՝ օգնական լինես. ինչ որ ինձ պէտք դայ՝ վարպետ, նիւթեղէն, ոսկի, ակնեղէն—ամենը պիտ՝ տառ, բան չըխնայես»: Ասաց Դաւիթը ու սարը ելաւ, հին վանքը գտաւ, նրան կարկատեց, նոր ու փառահեղ մի վանք էլ շինեց, Մարամելիքի անունը իսպառ այստեղից ջընջեց:

Թ. Լուրը տարածուեց. համբաւը հասաւ Մսուր քաղը, Մելիքն իմացաւ. Դաւիթի արարքը... Գոռոզ իշխանը սասահիկ բարկացաւ. սասահիկ բարկացաւ, փըրփըրեց, առաւ. «Կոիւ պիտ՝ գնամ Սասունի վըրան, Սասունի վըրան. այն լկուի մանկան պիտի խողխողեմ, Սասունն աւերեմ, աւերեմ, գերեմ, ինչ որ կայ-չկայ կոխտամ, տրորեմ...»:
 «Թնդ ժողովուին հարիւր հազար տըղայք նորատիք.
 «Թնդ ժողովուին հարիւր հազար բեղով պատանիք.
 «Թնդ ժողովուին հարիւր հազար թուխ-մօրուս մարդիկ.
 «Թնդ ժողովուին հարիւր հազար կայտառ ծերունիք:

Ժ. Դաւիթն էլ երբ որ այս բանն իմացաւ, գնաց հէլքօր մօտ, այսպէս խօսեցաւ. «Տնտը ինձ, հօր-եղբայր, իմ հօր զրահը, տուր որ պահպանեմ ես մեր սուրբ գահը. տուր նոյնպէս կապեմ մէջքիս այն սուրբ—կայծակից զօդած իմ հօրս թուրը. խաչը զօրաւոր աջ թեփս կապիր, Զալալ քուռակը ինձ համար թամքիր. Սև լեռան դլխին շնած սուրբ վանքը, աղածիր՝ պահի իմ մանուկ կեանքը»: Տասը տարեկան հերսու մանուկին Զէնով-Օհանը ուզածը տուեց. Մանուկը հեծաւ Զալալ քուռակը և շուրջը կանգնած մարդկանցը դիմեց.

«Ո՛վ քոյրեր, մընաք բարով, ինձ քոյրութիւն էք արել. Ո՛վ մայրեր, մընաք բարով, ինձ մայրութիւն էք արել. Ե՛ղբարներ, մընաք բարով, մընաք բարով, մէծութոքով»:

Ասաց Դաւիթը և իւր ձին քըշեց, կաթնաղբիւրի մօտ նրան կերակըեց, բայց երբ Մելիքի բանակին հասաւ, ան-թիւ, անհամար վրաններ տեսաւ: «Ի՞նչ անեմ, Աստուած. թէ թէ գաղտուկ դնամ, կասեն՝ Դաւիթը գողի պէս եկաւ. թէ արձակ գնամ, այդքան զօրքելին ես ոնց դիմանամ»:

Միայն մի բոպէ տատանուեց քաջը, աջ ձեռքին եղած յիշեց սուրբ իսաչը, առաջ արշաւեց, բարձրածայն կանչեց.

«Է՛յ, ով քընած էք, շուտով զարթեցէք.

Իսկ ով զարթուն էք, տեղից վէր կացէք.

Ով որ կանգնած է, զըահը կապէ,

Ով որ կապէլ է, թող իր ձին թամքէ,

Ով որ թամքէլ է, թող շուտով հեծնէ:

Դէս պատրաստ կացէք,

Զեզ պահպանեցէք,

Որ յետոյ չասէք՝ մեր քնած ժամին.

Գողի պէս եկաւ Դաւիթ պատանին»:

Ասաց ու քշեց, զօրքի մէջ մտաւ, մէկ կողմից տուեց, միւս կողմով ելաւ. կայծակի թուրը կրակ էր թափում. թրից պըծածը ձին էր կոխոսում:

ԺԱ. Տրտունջ բարձրացաւ Մարամելիքի բանակի միշտից. ձայներ լսուեցան ամենայն կողմից. «Անվեհեր տղայ, չից. ձայներ լսուեցան ամենայն կողմից. «Անվեհեր տղայ, մեղք մի՛ գործիր. զըտիր թըշնամիզ, նըրա հետ կը գու մեղք մի՛ գործիր. զըտիր թըշնամիզ, Մարամելիքի ուուիր»: Զօրքի տրտունջը Դաւիթը յարգեց, Մարամելիքի վրանը դիմեց... Եւ երբ իշխանի դռանը հասաւ, պահպաններին բարձրածայն ասաւ. «Ո՛վ թիկնապահներ գու պահններին բարձրածայն ասաւ. «Ո՛վ թիկնապահներ տիրո՞ջ, որ ոոզ մելիքի, մտէք, յայտնեցէք իսկոյն ձեր տիրո՞ջ, ոոզ միակ որգին Մհեր իշխանի՝ զօրքըդ ջարգելով, ոուուրդ է միակ որգին Մհեր իշխանի՝ զօրքըդ ջարգելով, ոուուրդ է եկել, մեն-մենակ ըեզ հետ կամք ունի կուուել... Մարտիկը եկել, մեն-մենակ ըեզ հետ կամք ունի կուուել... մեղք են, ինչի կոտորենք. մենք, իշխաններս, եկ միմենց մեղք են, ինչի կոտորենք»:

Մարտելիքը նոյնպէս հսկայ էր, հսկայի նման գիտէր քաջ կռուել. Դաւիթի հրաւէրը սիրով ընդունեց և գոռողաբար նըրան հարց տուեց. «Կոխւր զօրով, թէ հերթով անենք... եթէ հերթով է ընդունուած կարգը, ապա դու փոքրն ես՝ առաջ ես պիտի ըսկսեմ զարկը. Ուրեմն գնա, մէջտեղը կանգնիր և իմ մահաբեր զարկին սպասիր. Պայմանը սա է՝ ես երեք անդամ կերթամ ու կրգամ և երեք անդամ քեզ հարուած կրտամ. Եթէ հարուածիս դու լաւ դիմանաս, կամ թէ հրաշով կենդանի մնաս, ապա ես պիտի մէջ տեղը կանգնեմ և քեզնից նոյնքան հարուած ընդունեմ»:

«Ես համաձայն եմ», Դաւիթը ձայնեց, անցաւ հրապարակ, մէջ տեղը կանգնեց. Մարտելիքն էլ այդ էր ցանկանում. գնաց ու եկաւ, իւր գուրզը զարկեց. դարձեալ զարկ տուեց... Դաւիթն անվրդով զարկերն ընդունեց և երեք զարկն էլ սնվաս կրեց. ապա յետ դարձաւ, մելիքին ասաւ. «Մառը քաղաքի դռւ իշխան հզօր, բոլոր զօրքերիդ առջել այսօր սուրբ պայման արինք. խօսքը կատարիր, եկ, մէջտեղ կանգնիր. Իմ իրաւունքս է՝ երեք հարուած տալ. բայց ես առաջին հարուածը մօրս—Իսլիմ խանումին պիտի նուիրեմ. երկրորդ հարուածը—Անուշ քրոջս, որի հետ սիրով քո տանն ապրել եմ. քեզ համար, ուրեմն, մի հատն է մնում. Եթէ այս մինին դու լաւ դիմանաս, կամ զարկից յետոյ կենդանի մնաս, ապա Աև լեռք քեզ է պատկանում»: Ասաց յետ ու յետ գնաց մեր քաջը, յիշեց աջ կուան հրաշափործ խաչը, ապա յառաջեց և սաստիկ թափով կայծակի սրով մելիքին զարկեց, երկու կէս արեց:

Բոլոր զօրքերը «կեցցէ» կանչեցին, Դաւիթին Մառը տէր ճանաչեցին:

ԺԲ. Սասունից հեռու, մի ուրիշ երկրում, կապուտի կող կոչուած մի մեծ քաղաքում, իշանդուտ անունով մի թագուհի կար, մի գեղեցկուհի, հօրը մինուար: Շատ պահաւաններ, շատ հսկայ մարդիկ ցանկանում էին նըպահաւաններ, շատ հսկայ մարդիկ ցանկանում էին նըպահաւաններ: Բայց նա գոռոզ էր, մեծամիտ, հպարտ, ըստն կին առնել: Բայց նա գոռոզ էր, մեծամիտ, հպարտ, ամսով ու տարով նրանց տանջում էր, իւր դըսան պահում, չարչարում անպարտ:

Դաւիթի քաջութեան համբաւը ելաւ, Խանդուտ խանումի ականջին հասաւ: Եւ գեղեցկուհին ինքն իրան ասում է ականջին հասաւ: «Կամ ես Դաւիթին պիտի կին լինեմ, կամ առանց նորան գերեզման մտնեմ»: Վարձեց աշուղներ, ուղարկեց Սասուն, խիստ պատուէր տուեց իւր հօրից թաքուն. «Գաէք Սասունի հըսկայ իշխանին, քաջերից էլ քաջ Դաւիթին, Օհանից թաքուն, իրանց տիրուհուն գովում կախարդելով, կապուտկող բերէք»:

Վարձուած աշուղներն գալիս են Սասուն, գտնում են Դաւիթին, Օհանից թաքուն, իրանց տիրուհուն գովում են երգով և նրբա սիրալ վառում, բորբոքում:

«Նա ըսպիտակ է, որպէս ձիւն զարնան.

Գեղեցկի՝ որպէս վարդը մայիսուան.

Ունքերը կամար, վըրձինով քաշած.

Աչքերը խումար, սկուկ, ամօթխած.

Ճակատը լայն է, զանգուլներով պատ.

Մազերը շքեղ, ծամերով առատ.

Իրանը ճկուն, որպէս կիսպարիս.

Կազմուածքը փարթամ իբր հայոց Մասիս:

Ամբողջ աշխարհից կարիչ իշխաններ

Նըրա դռանն են կանգնած օրդիշեր.

Բայց նա ոչոքի ուշք չէ դարձնում.

Դաւիթին է սիրում, Դաւիթին ըսպասում»:

Դաւիթը պատասխանում է,

«Երբ ձեր տիրուհին այդպէս սիրուն է,
Երբ որ նա այդքան արժանիք ունէ,
Սասունի տէրը, Մըհերի որդին,
Յօժար է գալու, ասէք, իւր կոչին»:

ԺԳ. Մի քանի ժամանակից յետոյ Դաւիթը ձանապարհ է ընկնում գէպի կապուակող: Գնում է, գնում, շատն ու քիչն Աստուած զիտէ, տեսնում է, որ գութանաւորը վար են անում: «Տղայք, ձանապարհորդ մարդ եմ, քիչ հաց տուէք»:—ասում է: Մաճկալը պատասխանում է, «Մենք վեց օրուայ պաշար ունինք. նստիր, կեր, ինչքան միլսոդ ուզում է»: Դաւիթը նըստում, միանդամից լոլոր պաշարն ուտում է: «Ճօ, անտէր, ասում է մաճկալը. դու մի լոպէում մեր վեց օրուայ հացը կերար. մենք սոված ի՞նչչէս պիտի վար անենք»: Դաւիթն ասում է. «Եզն ու գոմէշ բաց թողէք և գութանի շղթան ինձ տուէք»: Ասում է, հեծնում քուսակը և մի ժամում վեց օրուայ վարը վարում, վերջացնում:

ԺԴ. Դաւիթը անփորձ հասաւ կապուտկող։ Եւ ճանաւ-
պարհին ով էլ պատահեց՝ վիշապ, պահլաւան, աւազակ
թէ գող, ամենքին ջարդեց. պալատի առաջ, ձին քշեց,
կանգնեց... Իշխանի դռան, թոփուզը ուսին, մի պահա-
պան կար, որի հայեացը ժանդու էր ու չար։ Ոչ մի ե-
կողի նա չէր բարեում և ոչ մի մարդուց բարե չէր առ-
նում։ Դաւիթին որ տեսաւ, ոչ առանց անի դէպ' նրան
նայեց։ Նա էլ երկիւղով սրան բարեեց. «Անունդ ի՞նչ է,
եղբայր», հարցըրեց։

— «Ուզում ես, կ'ասեմ քեզ իմ անունը, քեզ՝ որ եկել ես
իմ տիրոջ տունը. ինձ այստեղ մարդիկ չամդոլ են կոչում։
Իսկ դու, ինձ ասա, ով ես կամ ինչու եկել ես այստեղ
աշխարհից հեռու... Եթէ եկած ես որպէս փեսացու, տի-
րունուս ուզիլ, ապա լաւ կանես, որ ձիգ ետ շուռ տա

և Եկած տեղը սուս ու փուս երթաս: Մեղք ես, պատահի. այս սըրահի մէջ ոչինչ լաւ բանի դու չես պատահիլ. ուրիշ աւելի հակայ փեսացուք քեզ հում հում կուտեն, մօտ էլ չեն թողնիլ, որ դու խանումի երեսը տեսնես, կամ ձայնը լսես»:

— «Կատակ ես անում, Համդոլ բարեկամ, բայց ես
կատակը վագուց եմ թողել. Խանուող խանումի յատուկ
հրաւերով հեռու աշխարհից այստեղ եմ եկել. Բաց արա-
գուոք, ձիս էլ գոմը տար. հիւրասիրութեան պարտքդ
կատարիր. Քանի կոնիս է խաչը փրկարար, ոչ մարդ, ոչ
հրէշ, վիշապ, պահաւան ինձ վընաս չեն տալ. Դաւթի-
անունը հարկաւ չես լսել. Արան յաղթողը մօրից չի ծը-
նուել»:

Երբ իւր անունը Դաւիթը տուաւ, նստած աեղիցը
Համգոլ վեր թռաւ, կանչեց ծառաներ, նրա ձին առան
և զոմը տարան: Ինքն էլ սրահի դաները բացեց և ակնա-
ծելով Դաւթին ներս կանչեց: Եւ երբ Դաւիթը մտնում
էր շէմքից, մի կարմիր խնձոր ձգեցին բարձրից, որ նա
վեր առաւ, նայեց, համբուրեց,—ծոցումը դրեց: Սրահում
նստած բոլոր հսկայքը, երբ Դաւթին տուած տեսան յար-
դանքը՝ խանումի կողմից, սաստիկ բարկացան, նորեկ
պատանուն խէթիւ նայեցին և իրանց մտքում հաստատ
վծուեսն, որ նորան մորթեն,—խանումին պատժեն:

զգուեցին, որ սրան սովորութեան մեջ առաջ առաջ կը ճաշի լիք կէս օր էր արդէն։ Մէջ տեղ փըռած էր ճաշի լիք սուփրէն։ Բոլոր հարսնախօսք սուփրի շուրջ նստած, բուր փեսացուք բարձերին կռնած։ Դաւիթն էլ եկաւ, մի կողմը նստեց, սուփրի մի ծայրից կամացուկ բըռնեց— զէպ իրան քաշեց, ինչ որ կար-չկար լաւ մաքրազարդեց։ Յետոյ վեր կալաւ գինով լիք կուժը, և մի չնչումը խմեց, զատարկեց։ «Համգոլ բարեկամ, դու դուռը պահիր. ես այս ճուտերին ովհո՞ մէկ-մէկ մորթեմ, Խանդուդ խանու-

մին իւճնձորի տեղակ սրանց գլուխներն ընծայ ուղարկեմ»:
Բայց մեր փեսացուք իրանց հաշիւը շուտով վեր առան
դեռ խօսքը կիսատ՝ միմեանց յետելից պուկարին, կորան զին
կաւ, դրանը կապեց, յետոյ անխօսիլ վրանը մտաւ, Համ-
բայց մեր փեսացուք իրանց հաշիւը շուտով վեր առան
զայ հսկային բարեւ չտուած, կաթսան վեր առաւ ու գլխին
դեռ խօսքը կիսատ՝ միմեանց յետելից պուկարին, կորան զին
քաշեց, մի շնչում դարտկեց:

ԺԵ. Միւս օրը կապուտկողի թագաւորի մօտ գալիս են
Համզայ պահաւանի խնամախօսները. «Մեր աէրը մեզ ու
դարկել է, ասում են, կամ պէտք է տղջիկդ տաս, տանենք
կամ դուրս գաս, նրա հետ կոփւ անես»:— Համդու, ասում
թագաւորը, յայտնիր այն քաջերին, որոնք զանազան երկիր
ներից եկել են խանումին ուզելու. ով որ կըզնայ և Համզայ
զլուխը կը բերի, աղջիկս նրան կըտամ:

«Ոչ մի պահաւան չի մնացել բոլորը փախել են, մնացել
Սասունցի Դաւիթը. տեսնենք նա ինչ խսոի», պատասխանում
Համդու: Կանչում են Դաւիթին: Թագաւորը հարցնում է. «Դու ե՞ն
Դաւիթը»:

— Ես եմ:

«Կարող ես Համզայ պահաւանի զլուխը բերել»:

— Հաց եւ գինի, Տէր կենդանի. կը բերեմ:

«Եթէ Համզայի զլուխը բերես, Խանդուդ խանումը քեզ կը
տամ», վճռում է թագաւորը:

Դաւիթը գնում է:

ԺԳ. Խանդուդ խանումը իւր նաժիշտներով սրահից
ելաւ, դրանը կանգնեց. երբոր Դաւիթը ճամպայ էր ընկ-
նում, նրան ողջունեց. «Դաւիթ, քեզ պահիր. Համզայ հը-
րէշից դու զգոյշ կացիր. մինչեւ այս օրս դեռ ոչ մի կտրին
նրան չի յաղթել և ոչ մի կուռող նրանից փրկուել»: Ա-
սաց, արտասուեց: Դաւիթը անխօս խոր զլուխ տուեց և
իւր ձին քշեց: Քշեց ու գնաց. քիչ թէ շատ գնաց, այդ
զիսէ Աստուած. վերջապէս հասաւ Համզայի տունը, ներս
նայեց, տեսաւ՝ հրէշը նստած ապուր է ուտում. մէկ չարիսի
կաթսայ առաջը դրած, ահապին շերեփ իւր ձեռին բլո-
նած. երբ որ շերեփը բերանն էր տանում, կարծես մի
հորի ըսեխ էր բացւում: Ինքն էլ սոված էր. ձիուց վէր

եկաւ, դրանը կապեց, յետոյ անխօսիլ վրանը մտաւ, Համ-
բայց մեր փեսացուք իրանց հաշիւը շուտով վեր առան
զայ հսկային բարեւ չտուած, կաթսան վեր առաւ ու գլխին
դեռ խօսքը կիսատ՝ միմեանց յետելից պուկարին, կորան զին
քաշեց, մի շնչում դարտկեց:

— ԷՇ, դու ի՞նչ մարդ ես, Համզան հարցըրեց:

«Խանդուդ խանումի կողմից եմ եկած, որ քո անու-
նից մի նշան տանեւմ»:

— Լաւ, առ մատանիս:

«Այդ չնշին քարը ես կըկորցնեմ: Աւելի մեծ բան, քո
վիսի նման, որ տաս, լաւ կանես»:

— ԷՇ, լակոտ, ով էլ լինես, փառք տուը
Աստուծուն, որ ներս ես մտել իմ վրանի տակ. մենք մեր
աներում մարդկանց չնշաք պատժում. գնա հրապարակ:

Դաւիթը ելաւ. Համզան կատաղած նոյնպէս դուրս
կաւ, Համզայ կատաղած դոչ գնում են
եկաւ: Միմեանց բռնեցին: Որպէս երկու զօչ գնում են
կամ զալիս, և միմեանց սաստիկ հարուած են տալիս. կամ

զրպէս երկու կենդանի լեռներ, ուզում են միմեանց փըշ-
որպէս երկու կենդանի լեռներ, ուզում են միմեանց փըշ-
որպէս երեկոյ այսպէս կոռուցին: Իրիկնա-
րել, կլանել: Մինչեւ երեկոյ այսպէս կոռուցին: «Ով հաց ու գինի և Տէր կեն-
պահին Դաւիթը կանչեց. «Ով հաց ու գինի և Տէր կեն-
պահին Դաւիթը կանչեց. «Ով հաց ու գինի և Տէր կեն-
պահին Դաւիթը կանչեց. «Ով հաց ու գինի և Տէր կեն-

դաց: Համզայի լէշը գլորուեց, ընկաւ: Օրը մթնեցաւ:
ԺԵ. Կապուտկողումը տօն էր կատարւում. ամբողջ
քաղաքը շարժւում էր, խընդում: Բոլոր աշխարհից հաւա-
քաղաքը շարժւում էր, խընդում: Զէնով-Օհանը իւր հարսի գլխին
տակ ոսկի է բաժնում. Զէնով-Օհանը իւր հարսի գլխին
մարգարիտ ցանում: Անձրէւ էր, անձրէւ և ոչ թէ պարգև,
որ ամբողջ շաբաթ թափւում էր տուած:

Եօթն օրից յետոյ հարսանքաւորը Սասուն գնացին.
այնտեղ նոյն կարգով եօթն օր, Եօթ գիշեր խնջոյք արեցին, կերպն, խմեցին և ամեն մինը մի պարզե առածիւր տունը գրնաց:

ԺՀ. Մի տարի անցաւ։ Խանդուկ խանումին Դաւիթը
ասաւ. «Ես պիտի գնամ, մի պըտոյտ անեմ, երկիրներ
տեսնեմ։ Իու այդ միջոցին զաւակ կունենաս. թէ տղայ
լինի, ապարանջանս թեին կըկապես. թէ աղջիկ լինի, ոու
այն կը ծախես և աղջրկանըդ զար ու զարդ կառնես։ Տղադ
կըլինի հսկայ, զօրաւոր. աղջիկդ սիրուն, շրքեղ, փառա-
ւոր։ Տըղայ որ լինի, Մհեր կանուունես, իմ հօր անունը
նրան կը գնես. թէ աղջիկ լինի, ինչ սիրոտդ ուզի, այն
անունը տուր՝ Անահիտ, Աստղիկ, Անոյշ, Շուշանիկ, Լու-
սիկ, Արուսեակ, Նազիկ, Վարսենիկ»։

Ասաց ու զնադ:

Խանդուդ խանումը մենակ չմնաց. մի ամսից յետոյ մի մահուկ ծնեց, պապի անունը թռուանը դրեց, ապա- բանջանը կռնիցը կապեց:

Մհերը աճեց, աճեց, զօրացաւ և մի վիթխարի մանկամարդ դարձաւ:

Փթ. Օտարութեան մէջ շատ երկար մնաց մեր Դաւ-
լիթ հսկան, գնաց Գիւրջիստան, Պարսից աշխարհը, նաև
Զինաստան: Եւ ամենայն տեղ նոյն բանն էր անուռմա հա-
ւաքում շուրջը տեղացի քաջեր, թոյլերին օգնում, չարե-
րին պատժում: Բայց ամենից շատ Դաւիթ բարկացաւ
Աղքաբէջանում... Դաւիթը մենակ քաղաք է մտնում. ամբողջ
քաղաքը ոտի է կանգնում, զէնք, զբահ առնում, Դաւթին
կալմէջում. ուզում են բանել, սաղսաղ խորովել: — «Ով
հաց ու գինի և Տէր կենդանի», կանչում է քաջը և թուրը
հանում, բոլոր քաղաքը քանդում, կործանում:

Վերջը մի աղջիկ, սիրուն ու չքնաղ, Դաւթի առաջն
գալի, աղաչում է ու խնդրում, որ միւսներին խնայի:
Աղբեկշանի տիրոջ՝ ես աղջիկն եմ մինուձար. հայրս ըն-
աւ քո սրից. ինձ էլ վեր առ, հետդ տար»:

ի. Գալիս է Դաւիթ, աղջիկը թարքին և ինքըն իրան
խօսում առանձին: «Եօթը տարի է, որ ես Սասունից հե-
ռու եմ ապրում. այս եօթը տարում ինչ է պատահել
արդեօք իմ երկրում. Զէնով-Օհանը գուցէ ծերացած.
Խանդուգ խանումը տիրուր մընացած. արդեօք ինչ ունիմ
ես ինձ յիշատակ. արդեօք ապրում է իմ միակ զաւակ»:
Այսպէս տիրապէմ Դամբիթ իշխանը առաջ էր գնում. Զա-
լալ քուռակն էլ հայրենի հողը հանդարտ կոխուառում... Յան-
կարծ մի մանուկ դէմն է գուրս գալիս և մեր ճամբորդին
նրախտ ձայն տալիս: «Ե՛յ, օտարական, ով ես, ո՞ր երկրից
և ուր ես գնում, կամ այդ աղջիկը ինչի՞ ես տանում. դու-
երկում ես ինձ կասկածելի. մեր հողով անցնել քեզ թոյլ
չէմ տալի»:

Դա տալիք»:
Դաւիթը ապշեց... Ոչ մի հողածին գեռ չէր յանդգնել
Կրա երեսին համարձակ նայել, ուր մնաց նըրա առաջը
կտրել... Մի սարսուռ անցաւ Կրա ողջ մարմնով: Դշոյ
աղջկան կամաց ցած դրեց և մանկան վրայ թափով յար-
ձակւեց: Խիզախ մանուկը ժայռի պէս կագնեց: Միմեանց
զարկեցին: Սկզբում Դաւիթ մըցում էր յաջող. բայց երբ
կոխը սաստիկ երկարեց, ծերունին յոգնեց. մինչդեռ
մանուկը, քանի գլնում էր, ոյժ էր ստանում. նըրա ա-
րիւնը նոր էր տաքանում: Վերջապէս Մհեր հօրը տապա-
րեց: Դաւիթը ձայնեց. «Զգնյշ կաց, տըղայ. եթէ որ որ-
շիս այդ բանն իմանայ, քեզ տամնապատիկ խիստ պա-
սիժէ կըտայ»:

«Ո՞վ է քո որդին»:

— Մըներ պատանին»:

«Ուսէ նշան»:

— Մի ապարանջան աջ թևի վերան:

«Ախ, հայր իմ, ներիր», Մները ձայնեց, հօր առամեղմով նա ծունկ խոնարհեց. «Մները ես եմ. ներում եմ խընդրում, որ անպատուեցի ես քո ծերութիւն»:

— Ես պարձենում եմ, որ ինձ յաղթեցիր. գրանունդեակ, հօրդ պատուեցիր: Եւ ես գիտէի, որ իմ ժառանգը, Մների թոռը, Դաւթի զաւակը, հօրից պիտ' անցնի, անյաղթ պիտ' լինի:

Ազրբէջանի դշոյին Մների հետ պսակեցին և Հայրենիք ուղարկեցին: Դաւթիթն ասաց. «Երբ որ քո հայր սաստիկ ծերանայ, երբ որ մեր երկրին մի փորձութիւն գայ, Հէրբար Օհանը ուժդին ձայն կըտայ: Ձայնը կըլսեա Սասուն կը հասնես և Հայրենիքիդ տէրութիւն կանես»:

$\frac{19}{8} \times 18, \frac{4}{8} = 9 \frac{36}{8} 25$

Յու 24 հուն

Վ Ե Բ Զ

ՎԵՐ

ԸՆԳ

Դ Ի Ւ Թ Ե Ռ Ի Ց Ա Ն Կ Լ

ՀԱՏՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

- Եթե
 1. Տանից դէպի ուսումնարան 1 14. Աւետարան*. Յովհան. . 19
 2. Թուչնիկնիւր*. Հիւգոյ—Ռաֆ. . 3 15. Ավահութեան պատուղը. թ. 20
 3. Արմինէ. . . . . 4. Ղուկասեան. . . . .
 4. Մանկանը*. Շահազդիրեան. . 6 16. Գիւղական և մշակ*կր.-ից 21
 5. Մայր և որդի. Բարխուզ. . 7 17. Հօր խրատը. Տօլսոյից. 22
 6. Չարբդ տանեմ*. Յակոբեան. . 8 18. Կապիկ և ակնոյ*. Կրիլ. . 23
 7. Փրիդերիկոս թագաւորի . . . . . 19. Բամին և արեր, Ղուկ. . 24
 սպասաւորը. Ղուկաս. . . 9 20. * Բէրնսօնից*Յակոբ. . 26
 8. Պրիլ*. Ծատուրեան. . . 11 21. Վեհանձնութիւն. Մայր. .
 9. Մի հոգի երկու մարմին . . . . . Խոսք 27
 մէջ. Նազարեանց . . . . . 12 22. Ճպուռն ու մրջինը*կրիլ. 29
 10. Կազնի և եղէցն. Կրիլովից 13 23. Նըրամիտ ջուրհակը. Մը. 34
 11. Հացը. Փրանսերէնից . . . 16 24. Նամուս ու զէյլաթ*. Յակ. 33
 12. Հասոյի երգը*. Բաֆֆի . . 17 25. Արեամանուկ. Աղայեանց. 34
 13. Բարեխորդ խափշիկը. թ. Ղ. 18 26. Մարդը և հրէշը. Բարի. . 45

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

27. Գարնան սկիզբը. Պոօշեան 55 38. Ամպեր. Կ. Մելիք-Շահն. 65
 28. Գարնանամուտ*. Նալբ. . . 56 39. Աման երեանում. Արով. 73
 29. Սար գնալը. Արովեանց . . . . . 40. Բոսանինչ*. Աղայեանց . . . . .
 30. Գարուն*. Պէշիկթաշլեան. . 57 41. Կարկուտ, Կ. Մ. Շահնազ. 74
 31. Դաշտումը. . . . . 58 42. Արօթը*Յովիննիսեան. . 76
 32. Վարդի սատ*. Զալալեան. . 59 43. Աշունը. Պոօշեանց 77
 33. Անտառը և նրա օգուտները 60 44. Այզիկութ. Արովեանց 78
 34. Երբոր ճնշում է քո սիրտը* 45. Ջմեն. Արովեանց 80
 թարգմ. Բարխուզարեանց 61 46. Սաննամանիք*Աղայեանց 81
 35. Երաշտ. Պոօշեանց . . . . . 62 47. Դմ հարեանները. Հրատ. 82
 36. Գարնան անձրի*. Ծատուր. . . . . 48. Ադրատ կին*Նալրանդեան 85
 37. Ամպ. թարգմ. Բաֆֆի 64

ԵՐԱՄ
ԵՐԱՀԱՅՐ ՀԱՅՐ

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ.

49. Մարդու մարմիկ անդամ-
ները . . . . . 88 60. Կապիկներ* կրիլովից . 10
 50. Կարապը, ձուկը և խեչա-
փարը*. կրիլովից . . . . . 89 61. Ոչխար 10
 51. Արամ (արտ. զգայաբանք) 90 62. Գայլն ու գասուլ* կրիլովից . 10
 52. Մանուշակ*. Մանուէլեան . 92 63. Եշն ու սոխալը* Արովեան 11
 53. Գարեգինը (գլուխ) . . . . . 64. Փիղը 11
 54. Մանուկին* կրասիլնիկեան 95 65. Փիղը և քոթոթը* կրիլ . 11
 55. Արշաւիրը (ներք. գործար.) 96 66. Լուսնահաջ*. Աղայեանց . 11
 56. Հետաքրքիր*. կրիլովից . 98 67. Վանի կատուն, Փափա-
 57. Հրաշալի տնակ. . . . . 99 վեան . . . . .
 58. Ծառերն ու կացինը. Արո-
վեանց . . . . . 100 70. Մուկն ու կատուն* Արո-
 59. Կապիկի եղլայրը . . . . . 101 վեան. 11
 71. Կենդանիների լեզուն . . .

ՀԱՏՈՒԱԾ ԶՈՐՅՈՐԴ.

72. Հայի գերդաստանը, Աղայ. 120 73. Սիրասուն ծաղկել* Արծիւ. 121 74. Մեծ-նանը. Պոօշեանց . . . . . 122 75. Գիւղի ժամը*. Ցովիան . 124 76. Գիւղի ժամը*. Ցովիան . . . . . 125 77. Հայի բարիկենդանը. Պոօշ. 127 78. Բերան-փակէք. Պոօշեան . 132 79. Մեծ-պասի երկուշաբթին.
 Պոօշեանց . . . . . 137 80. Ա. Տաճարի դանը. Արծ. 139 81. Օիլ-չորեքշաբթի. Պոօշ. 140
72. Հայի ընկնող աստղեր*. 73. Նալբանդեան. . . . . 141 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. Արովեանց. . . . . 151 82. Արայի ընկնող աստղեր*. 73. Դրւնդէզ. Պոօշեանց . . . . . 144 83. Ախան. Պոօշեանց . . . . . 145 84. Ախան. Պոօշեանց . . . . . 146 85. Սուրբ Զատիկ* Ծառուր. 147 86. Ուխտագնացութիւն. Պո. 148 87. Գիւղացու երջանկութիւ-
 նը. Արովեանց. . . . . 151 88. Սամոնցի Դաւիթը. Ե. Տ. Պ. 155

1908թ. Հ. 11. 348
 Հ

11

11

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0240112

4627

491.99-5
S - 46